

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA LIMFABRIK

TIL BANKHUS

— nogle træk af Amagerbros historie

FRA LIMFABRIK TIL
BANKHUS

ISBN 87-980746-0-1

ERIK HOUSTED

FRA LIMFABRIK TIL BANKHUS

– *nogle træk*
af Amagerbros historie

UDGIVET AF AMAGERBANKEN
1978

Motivet på titelbladet er gengivet efter en platte, malet på Den kgl. Porcelainsfabrik 1955 og skænket Amagerbanken, og viser L. P. Holmblads hovedbygning fra havesiden, omkring 1850.

Det originale forlæg angives at være fra en dækketallerken – formentlig en af et helt sæt – udført for L. P. Holmblad.

FORORD

Siden 1920 har Amagerbanken Aktieselskab haft sit hovedkontor i den gamle Holmbladsk familieejendom – „Limfabriken“ – på Amagerbrogade.

Når man har sit daglige arbejde i den gamle bygning, hvor der endnu findes flere levn fra fortiden, bliver man som historisk interesseret let fristet til at forsøge at finde frem til bygningens historie, og hvad der står i forbindelse dermed.

Pudsigt nok viser „Limfabriken“'s historie sig at gå tilbage til 1778, faktisk går en del af den endnu stående bygning tilbage til den tid, og fylder således 200 år i år. Bygningen har ganske vist i tidens løb, såvel i den Holmbladsk ejetid, som senere og ikke mindst i Amagerbankens ejetid undergået talrige om- og tilbygninger, men rummer dog stadig en kerne af det oprindelige. Bygningen er idag det eneste levn af det gamle Amagerbro.

Det har givet ideen til dette skrift som i tekst og billeder vil give beretningen om „Limfabriken“ og da dennes historie hænger nøje sammen med den øvrige bebyggelse på Amagerbro, har det været naturligt at behandle hele kvarteret og endda foretage et par små sidespring udenfor.

Amagerbro er et lidet behandlet område i Københavns historie, ildeset og uanseligt som kvarteret var i tidligere tider. Faktisk har kun Amagers historiker, Christian Nicolaisen i sin „Amagers historie“ givet en række oplysninger om kvarteret, men mange af disse har ikke kunnet holde for en nærmere efterprøvelse. Den Holmbladsk familie behandles og omtales flere steder i den eksisterende litteratur, men desværre er der også her ofte sket forvekslinger mellem personer og virksomheder.

Selv om denne skildring i høj grad bygger på et utrykt kildemateriale, gør den dog ingenlunde krav på at behandle kvarterets historie udtømmende, ej heller at de meddelte oplysninger i alle tilfælde er helt pålidelige, men de er dog gennemgående søgt verificerede gennem mere end en kilde.

De anførte matrikelnumre er fra matriklen af 1806, som er den endnu gældende for København. For Amagerbros vedkommende har de talrige udstykninger som fandt sted i begyndelsen af vort århundrede medført, at så godt som alle numre er ændrede. Jeg har alligevel foretrukket at benytte de gamle numre, men en identifikation af de enkelte ejendomme skulle dog ikke være vanskelig.

En særlig tak skal rettes til de mange offentlige samlinger og private, som har bistået med såvel tekst som billeder.

København i december 1978.

Erik Housted

Udsnit af kort over Amagerbro 1826 visende den bebyggede del.
Tegnet af C. Schlegel. Københavns Stadsarkiv.

Det ukendte land

Amager – denne mærkelige flade ø – var langt op i tiden, ja faktisk et stykke ind i vort århundrede, et lukket og ukendt land for de fleste.

Københavnerne kendte nok Amagerbønderne, der forsynede dem med grøntsager men det land hvorfra de kom, var et „terra incognita“ – et ukendt land. Så sent som i 1890'erne afslørede en højlærd mand, en teologisk professor fra København, en total uvidenhed om øens geografiske forhold, da han lod sig sejle til Dragør for at besøge sognepræsten i Sundbyerne.

Da det hen imod slutningen af 1700-tallet kom på mode „at ligge på landet“, var Amager ikke stedet Københavnerne søgte hen, her opstod ikke de landsteder og romantiske haver, som vi kender fra Københavns nordlige omegn, og endog som udflugtsmål, var der ikke mange som fandt vej til Amager.

Christian Elling skriver i sin dejlige bog „Rejse på Amager“:

„Københavnernes uvilje mod Amagerland som udflugtssted er dybt rodfæstet. Da den landskabelige natur i det 18. århundredes slutning begyndte at drage byboen til sig for at vederkvæge ham med sine herligheder, kom det flade Amager rent til kort. Her var hverken skove, bakker eller dale, ingen udsigtshøje, ingen brusende vandmøller, ingen dulgte idyller. Den jævne ø talte hverken til fantasien eller følelsen, den kunne umuligt henregnes til „Sjællands yndigste egne“. Landskabet herude talte den sletteste prosa. Og som bekendt har den følsomme tids og romantikkens naturopfattelse formået at bevare sin magt over de fleste mennesker lige til vore dage. Medens Furesøen og Sorøs skove, Svendborg Sund og Møens Klint har inspireret talrige poeter og malere, var Amager sin længste tid et kunstens ingenmandsland. Hvis skribenter og ømme sjæle forvildede sig en tur ud af den landevej, der ellers kun blev befaret af bondevogne med kål og gulerødder, vendte de nedstemte hjem og bevarede tavsheden“. En af de første kunstnere som fandt herud og

Udsigt fra Amager mod København.

Tegning af J. M. Haas 1784. Den kgl. Kobberstiksamlng.

Motivet er taget fra et standpunkt omtrent på det sted, hvor nu Sundby Kirke ligger. Vejen er den nuværende Amagerbrogade. Møllerne er fra venstre „Ny Mølle“, „Vestre Oliemølle“ og „Fredens Mølle“. Billedet giver et godt indtryk af det åbne land Amager var på den tid „Limfabriken“ blev anlagt.

Amager Fælled set fra nuværende Hørhusvej.

Akvarel af J. L. Ridter 1900. Københavns Bymuseum.

I forgrunden til højre Brydehuset, der havde navn efter at man brød hør her. I baggrunden, omtrent i midten ses Holmblads skorsten. På Fælleden er artilleriet igang med sine øvelser.

fattede kærlighed til øen, var en af tidens største skuespillerinder, nemlig Johanne Louise Heiberg, der siden 1831, med et enkelt års afbrydelse, havde boet på Christianshavn, fra 1845 i Søkvæsthuset. I sine fritimer søgte hun ofte ud gennem Amagerport og udover de vidtstrakte fælleder. Det som særlig facinerede fru Heiberg, var hvad hun kaldte „sletteskønheden“, dette at blikket ingen hindringer mødte „men kan strække sig fremad i det uendelige, kun standset af himlens bue“.

Siddende på en træstub i en af „Remiserne“ – de små lunde, der blev plantet som tilflugtssteder for harer, da øen var kongelig vildtbane fra gammel tid – kunne hun fryde sig over „synet af de fjerne sejlere på Kallebodstrand, når de ligesom syntes at glide for fulde sejl hen over de flade marker, thi stranden selv bliver på grund af markernes højning ude af synskredsen“.

På os idag virker det måske mærkeligt, men for mindre end 100 år siden, var der så lidt bebyggelse udenfor øens byer, at man bogstavelig talt kunne se fra den ene side af øen til den anden. Under sine vandringer

undrede fru Heiberg sig over, at digterne ikke benyttede „dette folkefærd med dets ejendommelige costumer og omgivelser“, og opfordrede sin mand til at skrive en vaudeville med dette miljø som emne. Han ville ikke, men så skrev hun selv „En søndag på Amager“ i 1848, et stykke som gjorde stor lykke i den bølge af national begejstring som skyllede henover landet på den tid. Stykket blev ganske vist lidt køligt modtaget på Amager – „Sådan går vi dog ikke og skaber os!“, var en stående vending, men det har som bekendt siden ændret sig.

Få år senere blev Amagers folkeliv opdaget af Julius Exner, hvis første maleri fra Store Magleby blev udstillet i 1853.

Og naturligvis må også August Bournonvilles ballet „Livjægerne på Amager“ fra 1871 nævnes. Motivet hentede Bournonville fra krigen 1808, hvor Kongens Livjægerkorps lå i kantonnement på Amager og som han selv havde oplevet som barn under besøg hos familiens grønt- og mælkehandlerske i Kastrup.

Det som imidlertid først og fremmest tiltrak sig opmærksomheden, var det fremmedarte-

de, den gamle, maleriske bondekultur især omkring Store Magleby – Hollænderbyen – det var dragterne, husene og deres indretning og de gamle særprægede skikke.

Men der var også et andet Amager – det danske Amager – Tårnby, Kastруп, Maglebylille, Tømmerup, Viberup, Ullerup, Sundbyvester, Sundbyøster og Amagerbro, men det var ikke nær så kuriøst og tiltrak sig ingen større opmærksomhed, ja man kan vist uden overdreven sige, at Amagerbro, hvorigennem adgangen til øen førte, var noget af det mest uglesete man kunne opdrive i hele Københavns omegn.

Forklaringen er meget enkel: her på området mellem Christianshavns vold og Sundbyerne kom tidligt til at ligge forskellige ildesete og ildelugtende installationer, som man ikke brød sig om at have indenfor byens volde: oliemøller, limfabriker, gødningsindustri, renovationspladser og rettersted. Dertil kom flere værtshuse, som ikke alle nød et lige godt ry og som fortrinsvis søgtes af den fattigste del af befolkningen på Christianshavn.

Ganske vist fandt en skribent i Heibergs „Kiøbenhavns flyvende Post“ i 1827, at bebyggelsen på Amagerbro havde et endnu pynteligere udseende end den tilsvarende bebyggelse udenfor stadens andre porte – „de bære præget af en vis simpel elegance og idyllisk velstand“.

Selv industrianlæggene var takkelige at se på med deres pæne teglhængte huse og hvid- og gulkalkede længer omgivet af indhegnede haver med frugttræer og -buske.

Men uanset hvor pynteligt og idyllisk det kunne forekomme, kunne synsindtrykket ikke udviske det ilde ry, som hvilede over kvarteret – et ry som vel den dag i dag knap nok er udvisket. Ganske vist er alle de gamle installationer borte, men nye har i vort århundrede holdt deres indtog.

Amagerbro med Christianshavns Fælled afgrænsedes mod nord af den ydre voldgrav og glaciset foran Christianshavns vold, i øst af Sundet og fulgte i syd en linie svarende omtrent til Prags Boulevard – Norgesgade til Amagerfælledvej og fulgte derefter denne mod nordøst til voldgraven omtrent ved

Christmas Møllers Plads. Hele området omgaves i slutningen af 1700-tallet af dybe, brede grøfter, hvoraf de sidste rester langs Prags Boulevard først er forsvundet for få år siden.

Arealet omfattede 262 tdr. land og udgjorde fra ældre tid noget for sig selv, som det lå her tæt udenfor byens volde og tjente både borgere og by til forskellig nytte, dels som græsningsarealer, dels som forvisningssted for forskellige indretninger.

Fra ældgammel tid synes Christianshavns Fælled at have tilhørt lodsejerne i Sundbyøster, men da Christian IV i 1618 begyndte anlægget af Christianshavn, der havde status som selvstændig købstad og fæstning til 1674, synes fælleden at have skiftet ejer og kom nu til at høre under Christianshavn, og med dettes indlemmelse i København kom arealerne under Københavns magistrat.

Med undtagelse af et par enkelte små jordarealer, der allerede tidligt synes at have været selvejerjord, var magistraten altså eneejer og bortfæstede arealer dels til bebyggelse, dels til græsning. Af de bebyggede arealer solgte magistraten efterhånden jorden til de hidtidige fæstere, som til da havde betalt en årlig fæsteafgift og en rekognition, d.v.s. en afgift til magistraten, når et hus skiftede ejer.

En stor del af Christianshavn, såvel som de nordligste dele af Amagerbro, skabtes ved opfyldning af en række lavtliggende og sumpede områder. Først i årene fra 1682 skabtes Christianshavns vold stort set i den skikkelse vi kender idag med 4 bastioner (Kalvebods, Enhorns, Panterens og Elefantens) vest for Amagerport og 8 bastioner (Løvens, Ulriks, Prinsesse Sophie Hedevigs, Prins Vilhelms, Prins Carls, Prins Frederiks, Dronning Charlotte Amalies og Christian V's) øst for porten.

Langebros anlagdes i 1690, egentlig bestemt til brug for vagtronden, som patruljerede volden rundt og derfor oprindeligt ikke bestemt til vogne, hvorfor broen var ganske smal. Det var først i 1749 broen fik en bredde, som tillod vogne at passere.

Den anden broforbindelse, Knippelsbro

„Limfabriken“ set fra Amagerbrogade.

Maleri af F. C. Kiærskou ca. 1841. Privatcjc.

Fra venstre ses „Limfabriken“s portbygning med den dertil hørende beboelsesbygning. Den hvide bygning er den oprindelige hovedbygning, som endnu indgår i Amagerbankens ejendom. Bygningen med kvisten er „Lykkens Prøve“ og stubmøllen „Bergs Mølle“. Ganske morsomt er det brogede folkeliv med Amagere i deres farverige dragter og de mange omstrefjende hunde.

(som oprindeligt kaldtes Langebro), var anlagt i 1618-20 og var hovedforbindelsen mellem Amager og København.

Bebyggelsen mellem Amagerport og Sundbyerne gik kun langsomt. På det ældste nogenlunde pålidelige kort over Amager, udført af den berømte kartograf Johannes Meier i 1656, ses kun en reberbane markeret. Det var jo et af de håndværk, som krævede god plads og jævnt terræn og som derfor trivedes såvel indenfor voldene langs voldgaderne, som umiddelbart udenfor på glaciserne. Udenfor Christianshavns vold har der været drevet reberbane lige til et stykke ind i vort århundrede, til sidst dog kun i beskedne målestok.

Henimod slutningen af 1600-tallet opførtes to kornvindmøller, der formentlig har været den første egentlige bebyggelse på Amagerbro, og kort efter år 1700 en olievindmølle og nogle år senere endnu én; begge de sidstnævnte lå dog lige uden for Amagerbros grænse på Sundbyernes overdrev.

Omkring 1718 opførtes her en accisebod og i 1740'erne endnu en kornvindmølle.

Den næste bebyggelse her kom, var et beboelseshus i 1750'erne, som senere, i 1778, indgik i „Limfabriken“, der etableredes dette år. I de følgende 25 år kom stort set hele den øvrige bebyggelse til, og Amagerbrokvarteret antog den skikkelse, som det i store træk bevarede til begyndelsen af vor tid.

Det var først ret sent – nemlig ved en resolution af 19/7 1793, bekendtgjort ved plakat af 22/7 samme år – at man fastslog tilhørsforholdet, idet det da bestemtes, at beboerne på Amagerbro skulle høre under Københavns jurisdiktion. En undtagelse gjordes dog, idet fire enklaver bebygget med møller og „Limfabriken“ undtoges og blev liggende som hørende under Tårnby sogn. Det var et lille kunstgreb som havde til formål, at de varer som indførtes til staden fra disse fire ejendomme, kunne belægges med accise.

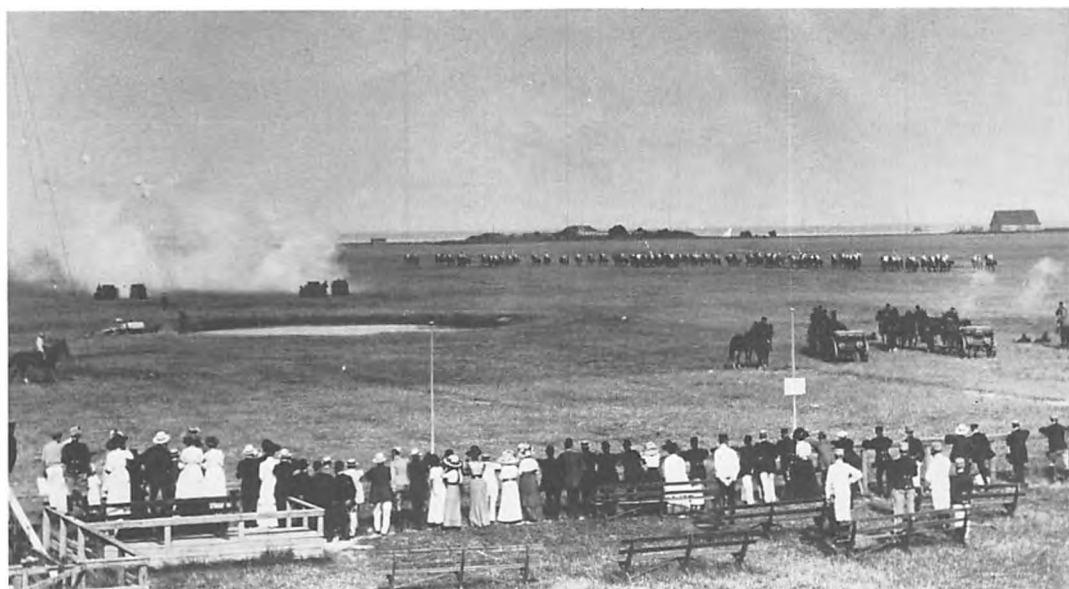
Omkring 1834 brugte magistraten 112 tdr. land til græsning og havde bortfæstet 95 tdr. land til Veterinærskolen på Christianshavn og yderligere 8 tdr. land til 4 huse, herunder 2 møller.

På det øvrige areal fandtes 6 selvejerhuse, 2 møller og acciseboden med bolig for en toldkontrollør. Resten optoges af fæstningens glacis, 2 batterier, 1 krudthus, 2 renovationspladser og 2 begravelsespladser, den ene tilhørende Vor Frelzers menighed, den anden Københavns Forbedringshus.

Allerede tidligt kastede militæret sine øjne på Amager. Sundbyvester fæled som grænse lige op til Amagerbro ved Amagerfælledvej, var fra slutningen af 1600-tallet øvelsesplads, hvor man holdt skydeøvelser med kanoner og håndvåben, men det var først omkring 100 år senere, der kom egentlige militære installationer på Amager.

Anledningen var en eksplosion i et krudttårn i Rosenkrantz bastion ved Østerport i 1779, hvor 7 dræbtes, 47 såredes og der skete store materielle skader på de omliggende bygninger. Det blev så besluttet, at der ikke mere måtte opbevares krudt inden for byens volde, og der opførtes derfor i årene 1780-83 et antal krudthuse, dels for Landetaten, dels for Søetaten på Amager og i redanerne udenfor Christianshavns vold. De fleste af disse huse eksisterer endnu.

Et af Landetatens krudthuse placeredes i udkanten af Christianshavns Fæled (nær nuværende Raffinaderivej), de øvrige placeredes langs kysten ved nuværende Øresundsvej, ved Kastрупfortet (forsvundet ved fortets anlæg i 1886-88), ved Maglebylille

*Militæropvisning på Christianshavns Fæled.
Foto 1911, Københavns Bymuseum.*

Christianshavns Fæled blev omk. 1890 udlagt til øvelsesplads for artilleriet. I baggrunden ses Strickers Batteri og krudthuset.

enge (senere anvendt som administrationsbygning for Kastrup lufthavn, men af de fleste nok bedre kendt som Hammers Restaurant), ved Galgebakken på St. Magleby Fælle og ved Dragør Lund.

Krudthusene forbandtes ved den af militæretaten anlagte Krudttårnsvej, et navn som er bevaret i Dragør, medens den øvrige del af vejen i begyndelsen af 1930'erne udvidedes og ændrede navn til Amager Strandvej. Vejen var oprindeligt alene forbeholdt militæretaten. I udkanten af Christianshavns Fælled placeredes to batterier. Det ældste bar navnet Dam batteriet, det andet, Strickers batteri, anlagdes i 1801 efter tegning af oberst Justus Alexander von Stricker (1775-1841), der foruden sit virke i artilleriet tillige fungerede som branddirektør i København.

Begge batterier var i funktion under slaget på Rheden i 1801, og senere jævnligt i krigen 1807-14. I 1808 var de armerede med for Dam batteriets vedkommende: 8 stk. 36 pd. kanoner og 3 stk. 100 pd. morterer og en besætning på 3 underofficerer og 56 artillerister, for Strickers batteri: 10 stk. 36 pd. kanoner og 2 150 pd. morterer og en besætning på 5 underofficerer og 100 artillerister.

Dam batteriet blev nedlagt allerede i 1830'erne, hvorimod Strickers batteri, der blev moderniseret i 1880-82, indgik i Københavns søbefæstning lige til nedlæggelsen i 1922. I 1864 var det armeret med 6 stk. 36 pd. kuglekanoner, og batteriet forsynedes med elektrisk telegraf, som stod i forbindelse dels med Statstelegrafen i København, dels med en station i Dragør. Batteriet forsvandt først i 1950'erne, da Spritfabrikerne opførtes på grunden.

Christianshavns Fælled blev i den sidste del af 1800-tallet overladt til øvelsesplads for artilleriet, hvad der var meget bekvemt med den nære beliggenhed ved Bådsmannsstrædes Kaserne, som dengang var artillerikaserne.

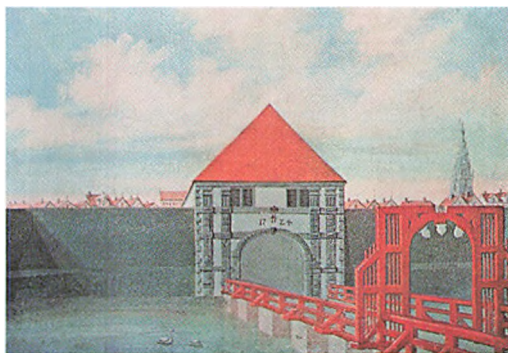
Endnu op i vort århundrede, så sent som i 1911, kunne man her opleve det syn at se artilleriet øve afslag på rytterattakør hvor

den grumme fjende var Gardehusarregimentet, med et væld af heste, blinkende sabler og krudtrøg bølgende til alle sider. Det var dog først og fremmest som flyveplads, Christianshavns Fælled eller Kløvermarken blev bekendt over det ganske land, ja langt udover landets grænser. Her stod dansk flyvnings vugge, herfra udgik nogle af de første forsøg med de spinkle og skrøbelige maskiner. Ikke så få flyvehistoriske bedrifter blev øvet herfra af mænd som Robert Svendsen, Alfred Nervø og Ellehammer for blot at nævne nogle få. Men det er en helt anden historie.

Amagerport – Amagervej

Amagerport, Christianshavns Port eller Sønderport – kært barn har mange navne – opførtes under Christian IV, da Christianshavn befæstedes mod Amagersiden. Hvordan porten så ud ved man ikke, men den var kun en etage høj og har sikkert været ganske uanselig.

I 1667 lod Frederik III porten og volden forbedre efter de skader der var sket under svenskekongens storm på København i 1659, men det var først under Frederik IV, at porten i 1724 fik den skikkelse, som kendes

Amagerport.

Maleri af J. Rach og H. H. Eegberg 1749. Nationalmuseet.

Porten ses i den skikkelse den fik i 1724 under Frederik IV og som den bevarede uændret til den blev nedrevet i 1857.

Amagerport og vagtuset i Ravelinen.

Akvarel af C. W. Eckersberg 1809. Københavns Bymuseum.

Man bemærker bl.a. bommen, hvor portskillingen betales. I baggrunden Vor Frelsers kirke og „Lille Mølle“ på Løvens bastion.

fra adskillige billeder. I realiteten var det stadigvæk den gamle snævre – knap 7 alen brede og $6\frac{1}{4}$ alen høje – port fra Christian IV's tid, som nu fik bygget en etage på og blev forsynet med nogen udsmykning i sandsten, men som Laurids de Thura i sin „Hafnia Hodierna“ fra 1748 skriver „fandt man det ej nødigt, at pynte meget på dens facade, siden den alene bruges af Amagerlands indbyggere, som næsten er de eneste, der har fart derigennem ud og ind“.

I ældre tid holdtes porten lukket hele natten, i reglen fra klokken 10 til klokken 6 om sommeren og klokken 7 om vinteren. På helligdage lukkedes kun op mod forevisning af passérseddel.

I 1779 udvidedes åbningstiden dog af hensyn til renovationsvognenes passage til den nyanlagte renovationsplads på Amager.

I tilslutning til porten opførtes i 1724 den endnu eksisterende accisebod i Torvegade, egentlig en lidt misvisende betegnelse, for bygningen opførtes faktisk som portnerbolig.

Fra Amagerport førte en vindebro over til Ravelinen. Her fandtes Amagerbros Ravelins Bomhus fra 1728. Huset eksisterer endnu som en hyggelig sommerrestauration, men opførtes oprindeligt som militært vagt- hus. Ved huset fandtes en bom over vejen, og her måtte man erlægge den såkaldte portskilling, en afgift for at få lov til at passere porten.

I 1856 nedlagdes Københavns befæstning, der nu gennem århundreder havde lagt et snærende bånd omkring byen og hæmmet dens udviklingsmuligheder. De gamle byporte blev brudt ned for Amagerports

vedkommende i 1857. Bomhuset i Ravelinen benyttedes derefter som bolig for en underofficer, som skulle have tilsyn med Christianshavns vold, der vedblev at være militært område.

Fra Ravelinen førte yderligere en vindebro over til selve Amager, hvorfra den højnede, ældgamle vej, „Broen“ eller „Amagervej“, førte videre ud over det flade land. Omtrent ved nuværende Markmandsgade delte vejen sig i to grene, hvoraf den ene omtrent fulgte den nuværende Amagerfælledvej til Sundbyvester, medens den anden gren igen delte sig omtrent ved nuværende Holmbladsgade og fortsatte et forløb, dels nogenlunde svarende til Amagerbrogade, dels Reberbanegade - Kirkegårdsvej og videre til Kastруп.

Vejene var yderst slette, næppe andet end hjulspor, og det medførte, at Generalvejkommissionen i april 1780 indgav en forestilling om nyanlæg, hvilket bifaldtes af kongen den 8. maj samme år. Vejen skulle være 20 alen bred, fra Sundbyerne og videre til Dragør dog kun 14 alen. Hertil kom afvandsgrøfter på 3 alen, senere udvidet til 3^{1/2} alen. Anlægget af vejen fandt sted i 1780-90, og den samlede længde blev 5793 favne, hvoraf de første 111 favne på stadens grund fra voldgraven til acciseboden på Amagerbro blev brolagt; den næste strækning på 144 favne anlagdes som chaussé, altså en stenvej belagt med harpet grus, medens resten af vejen til Dragør blev en almindelig grusvej. Vejanlægget medførte et nyt forhold, nemlig indførelsen af en bomafgift, som skulle dække vejens fremtidige vedligeholdelse. Bommen trådte i virksomhed fra nytår 1790.

Landevejsstykket fra Amagerport til grænsen for stadens grund ansås i ældre tid ikke for ganske farefrit at passere. Her fandtes hverken vægtere eller gadelygter, men derimod adskillige værtshuse som jævnligt gav anledning til betydelige ekscesser.

Den eneste beskyttelse vejfarende havde, var den militære skildvagt ved den yderste barriereport før Amagerport, men da skildvagten i 1842 blev inddraget, fandt sognefor-

standerskabet i Tårnby sig foranlediget til at henstille til Københavns politi, at drage omsorg for de vejfarendes sikkerhed på denne del af stadens grund.

Københavns politidirektør, Bræstrup, mente nu ikke at de foreslåede foranstaltninger var nødvendige: „Tidligere var der vel på Amagerbro adskillige faste danseboder, som jævnlig besøgte af de simpleste klasser, hvorved ikke sjældent om aftenen og om natten endog temmelig betydelige uordener foranledigedes på Broen; men efter at disse danseboder i den senere tid er ophævede, er også hine uordener så at sige ophørte eller dog bleven sjældne“.

Dette standpunkt havde vel sine svagheder og var i alt fald ikke holdbart i længden. I 1845 befaledes det ved kgl. resolution, at der skulle ansættes 2 vægtere og anbringes 12 nye lygter på Amagerbro.

På det trafikmæssige område var Amagerbro knap så ilde stedt. Allerede i 1860'ernes slutning fremkom forskellige andragender om etablering af en sporvejsforbindelse til Amager, en følge af at det var blevet besluttet at lade den gamle træbyggede Knippelsbro afløse af en moderne jernbro. Broen blev bygget 1868-69 og i 1872 åbnede „Kjøbenhavns Sporvei-Selskab“ en linie med hestespurvogn fra Kongens Nytorv til Amagerport; i tilslutning hertil etableredes en hest omnibusrute fra Amagerport til hjørnet af Kirkevej (nu Englandsvej) og Amagerbrogade. I 1884 forlængedes sporvejslinien til Augustagade, hvor der opførtes en remise med tilhørende stalde. I 1901 indførtes elektriske vogne på linien, som året efter forlængedes til den nyopførte remise ved Parmagade.

Demarkationslinien

Amagerbro kvarteret lå inden for den såkaldte demarkationslinie, som stort set fulgte kvarterets grænse.

Inden for linien gjaldt strenge bestemmelser for bebyggelse, for København var endnu en fæstning, hvor der fra voldene skulle kunne

Amagerbrogade med acciseboden („Tyløven“) og „Haabet“.

Akvarel af H. G. F. Holm ca. 1850. Privateje.

Billedet som er udateret, må være fra efter 1845 idet man bemærker en af de gadelygter, som det dette år ved kongelig resolution blev befalet at opsætte. Bygningen tilhøre er beboelseshuset til „Store Mølle“. Bemærk i øvrigt de dybe, brede grøfter med overgang til huset, et karakteristisk træk på det gamle Amagerbro.

skydes frit ud i fortærrænet, hvor en mulig angriber ikke måtte kunne søge skjul og dækning bag bygninger og hegn.

Bebyggelsen reguleredes efter en gammel forordning fra 1682, men bestemmelserne blev administreret ret lemfældigt, og det var i realiteten først englændernes bombardement af København i 1807, som satte skub i håndhævelsen af forordningens bestemmelser.

I 1810 fastsatte en plakat af 6. juni demarkationsliniens forløb i de øvrige forstæder: Vesterbro, Nørrebro og Østerbro og fastsatte regler for bebyggelse. Amagerbro omtales ikke heri, men det var en almindelig antagelse, at de samme regler skulle være gældende her. Der nedsattes i 1819 en Demoleringskommission som skulle have til opgave at overvåge bebyggelsen i forstæderne, men først ved en plakat af 13. oktober 1824,

fastsattes nøjere bestemmelser for dens beføjelser.

Herefter måtte der ikke opføres bygninger, indhegninger og lignende i grundmur, dog undtaget ildsteder og skorstene samt grunden under bygningen og sokkel af indtil 12 tommers højde. Der måtte kun bygges i en etage i bindingsværk med $\frac{1}{2}$ -stens tavl, og under enhver bygning skulle være en kælder af mindst 3 fods dybde. Onde tunger hævdede spydigt, at man jo så blot i krigstilfælde kunne „pakke sit hus sammen i kælderen“. Der var imidlertid en barsk realitet bagved: ejeren var nemlig forpligtet til at nedbryde bygningen uden godtgørelse, såfremt fæstningens forsvar gjorde det nødvendigt.

Indenfor linien og 1000 alen udenfor denne måtte der ikke påbegyndes bygningsarbejder, bortset fra almindelige reparationsar-

bejder, før Demoleringskommissionen havde godkendt tegninger og planer.

I 1840 ophævedes kommissionen, men dens forretninger overgik til Det kgl. Ingeniørkorps, uden at der i øvrigt skete forandringer. Den 30. juni 1856 var en skelsættende dag i Københavns historie: denne dag ophørte København med at være fæstning. Demarkationslinien blev ophævet i de øvrige forstæder, kun på Amagerbro blev den bibeholdt, idet man endnu tillagde Christianshavns vold nogen forsvarsmæssig betydning.

Det var først i 1909 linien på Amager blev ophævet, lykkeligvis fristes man næsten til at sige, for derved fik Amagerbro ikke del i de store spekulationsbyggerier af lejekaserner, som ellers blev fremherskende i de øvrige forstæder.

Demarkationslinien betød i sagens natur, at bebyggelsen på Amagerbro måtte blive såre beskeden, ikke alene på grund af byggebestemmelserne, men også fordi byggerier kunne være vanskelige at financiere. Der måtte således ikke ydes lån af offentlige- eller kreditkassemidler, hvorfor bygherrer var henvist til at søge privat finansiering.

Som tidligere anført var antallet af ejendomme ringe, og nybygninger var noget af et særsyn; de fleste stammede fra tiden før og omkring år 1800, altså før byggebestemmelserne blev skærpet. Selv bygningsændringer som om- og tilbygninger var ret sjældne.

Overvågelsen af byggeriet synes håndhævet med forskellig strenghed igennem tiderne; der forekom på Amagerbro – som på demarkationsterrænet i de øvrige forstæder – enkelte ulovlige byggerier, men ingen ejere på Amagerbro blev, som det undertiden skete de andre steder, tilpligtet at nedrive disse bygninger.

Egentlig synes det først at være omkring 1870, Ingeniørkorpsset for alvor fik øje på denne nordligste del af Amager. Forklaringen er ganske ligetil: den fransk-tyske krig (1870-71) brød ud, og der var stærke kræfter i gang for at inddrage Danmark på fransk side for at genvinde, hvad der var tabt i den ulykkelige krig i 1864.

I oktober 1870 anmodede Ingeniørkorpsset

samtlig husejere på Amagerbro om at indsende oplysninger om deres bygninger, deres opførelsesår og med hvilken adkomst, de var opførte. Dette fulgtes op af jævnlige inspektioner fra Ingeniørkorpsets side.

Hvor nøjeregnende man var ses af, at L. P. Holmblad fik ordre til inden 8 dage at nedrive en bygning, han havde sat på sin grund matr. nr. 1 B Amagerbro. Holmblad svarede tilbage, at det måtte bero på en misforståelse: der var aldeles ikke tale om en egentlig bygning, men kun om et transportabelt latrin, indrettet til brug for børnene i et af hám oprettet asyl! Man kan næppe forestille sig, at denne beskedne indretning skulle kunne yde en eventuel fjende nogen større mulighed for dækning.

Indberetningerne afslørede som før nævnt kun ganske få ulovlige byggerier, mest af skure og lignende.

Efter at Ingeniørkorpsset havde overtaget Demoleringskommissionens forretninger, indførtes, at der ved alle nybygninger skulle tinglyses et revers, d.v.s. et dokument som forpligtede ejeren og fremtidige ejere til uden erstatning, at nedrive bygningen og planere terrænet „såfremt fæstningens forsvar eller nye værkers anlæg“ gjorde det fornødent.

Den ringe bebyggelse influerede naturligvis også på folketallet. Antallet af indbyggere på Amagerbro udgjorde i 1801 kun 88. I 1860 var tallet steget til 150, og dette tal holdt sig stort set uændret til århundredeskiftet. I 1906 steg tallet til 254, men først efter demarkationsliniens ophævelse, kom der gang i udviklingen: i 1911 udgjorde tallet 3.692, i 1921 19.479, i 1930 24.199 og i 1939 23.190 og dette tal har stort set holdt sig til idag. Det må dog bemærkes, at en stor del af stigningen må henføres til Islands Brygge kvarteret, der regnes til Amagerbro, og som opstod i årene fra 1904 på opfyldt terræn. Det Amagerbro vi kender i dag med sine store, solide og velbyggede beboelsesejendomme, har sin baggrund i de gamle demarkationsbestemmelser, men forudsætningerne skabtes i realiteten gennem de grundkøb Jacob Holmblad, og i særdeleshed hans søn, Lauritz Peter Holmblad, foretog

op igennem 1800-tallet med „Limfabriken“ som den oprindelige kerne. Grundkøbene var praktisk betonedede: fabriken voksede, produktionen steg, nye produkter kom til, og når der kun i beskedent omfang kunne gives tilladelse til at bygge nyt, ja så var løsningen simpelthen at opkøbe, hvad der i øvrigt fandtes af bebyggede ejendomme, og dér installere dele af produktionen.

Der skabtes herved store sammenhængende arealer, ialt ca. 468.000 kvadratalen eller ca. 33 tdr. land, med en relativ tynd bebyggelse tæt op til hovedstadens centrum, arealer der ved demarkationsliniens ophævelse, blev særdeles værdifulde.

Æren for en stor del af byggeriet på Amagerbro tilkommer Aktieselskabet Amagerbro, der blev stiftet den 17. september 1907, netop med det formål at erhverve Holmblads ejendomme. Hovedparten af arealet, nemlig ca. 390.000 kvadratalen, var på købstidspunktet stadig behæftet med demarkationsservituten. Den blev som nævnt ophævet i 1909 ved lov af 30. september, dog med det forbehold, at der skulle gives statskassen erstatning på halvdel af værdiforøgelsen, som følge af at arealerne blev fri til bebyggelse.

Afgørelsen forelå i juni 1910, hvorefter selskabet skulle betale 1.048.469 kr., at udrede efterhånden som servituten ophævedes på de matrikelnumre, hvoraf selskabets ejendomme bestod.

Der fulgte nu en række drøje forhandlinger med finansministeriet under ledelse af selskabets forretningsfører, cand.jur. Chr. B. Dornonville de la Cour, som endte med at summen konverteredes til et beløb på ca. 700.000 kr. og kort efter kunne de store byggerier starte. Aktieselskabet blev moderselskab for en lang række ejendomsselskaber, som i løbet af årene 1912-19 opførte ejendomme med ialt ca. 2.280 lejligheder og butikker – et ganske imponerende resultat i løbet af så få år.

Men lad os nu vende blikket tilbage i tiden og se nøjere på de enkelte ejendommers historie og deres ejere, herunder ikke mindst den Holmbladske slægt.

I det følgende behandles i kronologisk orden efter købsåret de ejendomme Holmblad erhvervede, dernæst de få ejendomme på Amagerbro, som ejedes af andre og sluttelig nogle få ejendomme mellem Amagerbro og Sundbyerne.

„Limfabriken“s første år

Ejendommen på Amagerbrogade – nu Amagerbankens domicil – eller „Limfabriken“, som L. P. Holmblad stædigt holdt fast ved at den skulle kaldes, går tilbage til 12. januar 1778, som med nogen ret kan betragtes som fabrikens start på dette sted.

Imidlertid går historien lidt længere tilbage, idet fabriken i realiteten begyndte på Christianshavn, nemlig på den plads mellem Prinsessegade og volden, hvor muremesteren og arkitekten Philip de Lange havde anlagt et salpeterværk. Her opførte Philip de Lange omkring 1760 det endnu bevarede hus Prinsessegade 54 (nu inspektorbolig til Christianshavn skole) til sig selv, hvorimod salpeterværket viste sig at være en dårlig forretning, og dets bygninger lå mere eller mindre ubenyttede hen.

I 1776 lejede en apotekersvend ved navn Carl Friederich Roggow sig ind i salpeterværkets bygninger og samtidig indgik han kontrakt med Grønlandske Handel om aftagelse af affaldet fra hvaler, hvoraf der kogtes tran på Handelens plads ved Strandgade.

Roggows ide var at benytte dette affald til at koge fiskelim af, og umiddelbart efter lejemålets indgåelse, begyndte han at flytte det indhandlede fiskeaffald til pladsen.

Der gik dog ikke ret lang tid, før den alt andet end behagelig lugt som fulgte med, blev for slem for naboen, sognepræsten ved Vor Frelsers kirke, som indgav en klage til magistraten. Sagen havnede i Kommercekollegiet, hvor man måtte medgive, at et anlæg af denne art medførte en særdeles usund og modbydelig lugt, men på den anden side var man meget interesseret i hele projektet.

„Limfabriken“s hovedbygning.
Udsnit af det på side 10 gengivne maleri.

Sagen var nemlig den, at Roggows fabrik var den første af sin art her i landet. Hidtil var fiskeaffald blevet udført til Holland, for der at forædles til lim og så blive genindført til en betydelig højere pris.

Kommercekollegiet indstillede derfor til kongen, at Roggow skulle have lov til at blive på pladsen, ialt fald vinteren over, men at han derefter snarest skulle anvises et belejligt sted af magistraten udenfor stadens volde „som ej heller må være længere fraliggende,

end at hans indretning kan bære transportomkostningerne uden betydelig fordyrelse i limens pris.“

Denne indstilling blev godkendt af Christian VII på Christiansborg slot den 24. oktober 1776.

Der hengik nu et års tid inden det lykkedes at finde dette belejlige sted, hvortil fabrikationen kunne flyttes.

Den 25-årige apotekersvend har næppe rådet over større pengemidler til at etablere sig for i

nye bygninger m.v., og han allierede sig derfor med to mere pengestærke mænd, nemlig muremester Johan Bernhardt Schottmann og grosserer Carl Friederich Busky.

Den 16. oktober 1777 holdtes ved Tårnby Birketing på Svanelejegaard i Sundbyøster auktion over et hus beliggende „udenfor Christianshavns Port på Sundbyøster Fælleds grund“ med en tilhørende eng, Røgelse Engen kaldet, i Sundbyøster Enge ved Kastrup.

Højstbydende blev muremester Schottmann på Roggow's vegne for 1.032 Rdl., og det har nok været en meget god forretning, for huset var vurderet til brandforsikring for 2.210 Rdl.

Ejendommens historie kan følges tilbage til 1757, hvor Sundbyøster bys gårdmænd gav skøde på den til Anne Jensdatter, enke efter Poul Hansen Skipper. Der var da et bindingsværkshus på 8 fag.

I 1764 solgte Anne Jensdatter til Lars Olsen, og der var nu udover det 8-fags hus tillige 10 fag udhuse, hvori var indrettet en stue eller lejevåning. Der synes nu i nogle år at have været drevet værtshus, idet Lars Olsen i en panteobligation nævnes som værtshusholder. Hans økonomi har nok ikke været stærk; i 1771 udstedte han en panteobligation til tobaksspinder Peder Pedersen Kruse på Christianshavn for et lån på 120 Rdl. og pantsatte alt sit løsøre: møbler, sengetøj, køkkentøj m.v.

Derefter synes Kruse at have overtaget ejendommen; ialt fald er det ham som i 1772 sælger den til en enke ved navn Christiane Margrethe Holm. Det var fra hendes dødsbo, ejendommen i 1777 overgik til Roggow, som fik tinglyst skøde den 9. januar 1778. Få dage efter, nemlig den 12. januar 1778, oprettedes en interessentskabskontrakt mellem Roggow, Schottmann og Busky. Det fremgår af denne, at købet skete i Roggow's navn, men at indkomsten af fabriken iøvrigt skulle deles lige mellem de tre parter. Roggow skulle have ledelsen af fabriken, som forventedes at stå færdig inden udgangen af 1778.

Den 11. juni 1778 købte Roggow yderligere et stykke jord af Sundbyøsters gårdmænd, som det anføres i skødet: „– af vores fæled som grænser til hans nu tilhørende huses indhegnede haugeplads' nordre og østre side, beliggende strax ved Laurits Pedersens mølle“.

I skødet anføres også, at der nu på den oprindelige grund fandtes opført en limfabrik.

Det må være en meget nærliggende antagelse, at det var muremester Schottmann, som stod for opførelsen af fabriken's bygninger og for ombygning af det allerede eksisterende hus, som blev bolig for Roggow. Dette hus – med de talrige om- og tilbygninger det i tidens løb er blevet genstand for – indgår stadig i den nu eksisterende bygning og skal senere nærmere omtales.

Om muremester Schottmann er der iøvrigt ikke stort at fortælle; han boede i Strandgade 10 „J. B. Schottmanns Gaard“ som ejendommen stadig kaldes og som i det ydre endnu står som han opførte den i 1775. Han døde relativ tidligt og i 1790 afstod hans enke, Anne Cathrine, sin trediedel af fabriken til Busky, der således blev indehaver af to trediedele.

Roggow vides der heller ikke stort om. Mest bemærkelsesværdigt er det, at han i 1780'erne gav sig af med lægevirksomhed i Sundbyerne, hvad der nok kunne være meget praktisk, da Amager ikke havde egen læge på den tid, og i kraft af sin tidligere beskæftigelse havde han vel også nogen erfaring i faget. I folketællingen 1787 ses det, at han på „Limfabriken“ husede en medicinstuderende som velsagtens har gået tilhånde.

I slutningen af 1781 erhvervede Roggow sammen med en Niels Buch Svanelejegaard, senere bedre kendt under navnet Rødegaard, på Øresundsvej, hvortil også hørte Røde Kro. En af denne ejendoms tidligere ejere, amtsforvalter Malthe Chr. Bruun, havde erhvervet rettighed til at brygge, bage og brænde brændevin, men ved Roggow's og Buchs overtagelse, inddroges denne rettighed af hensyn til hovedstadens næringsdrivende. Roggow mistede derfor hurtigt inter-

essen for ejendommen og solgte den efter 2 års forløb.

Interessentskabet mellem Roggow og Busky ophørte i 1794, idet Roggow brød kontrakten, og ved en højesteretsdom af 3. juni 1799 fik Busky tilkendt Roggows trediedel af fabriken, dog mod inden 6 uger fra dommens forkyndelse at aflægge regnskab til Roggows fallitbo fra interessentskabets start den 12. januar 1778 til dets ophør den 10. januar 1794.

Busky var nu enejer, og om ham ved vi noget bedre besked.

Carl Friederich Busky stammede fra Pomern, hvor han var født i 1743 i Stargard. Han kom til Danmark omkring 1767 og erhvervede i 1772 borgerskab som grosserer. Han drev tømmerhandel og synes desuden at have drevet virksomhed som bankier.

I 1775 købte han „Det Gule Palæ“, Amaliegade 18, ved auktion over boet efter H. Fr. Bargum for 16.250 Rdl. hvortil dog kom restancer og omkostninger. Kort efter søgte han dansk indfødsret, men det blev afslået. I 1779 indgik han ægteskab med Anna Christine Gad, en datter af afdøde skibsbygmester Ole Gad på Christianshavn.

Således veletableret i et af byens stateligste huse og gift ind i en anset familie, ønskede Busky snart at opnå en rangspersons rettigheder, og efter forskellige skuffelser, opnåede han at blive udnævnt til kgl. preussisk konsul i København som en af de første udenlandske konsulere i hovedstaden.

Busky udlejede førstesalen i sit palæ til fremmede gesandter, først en hollandsk, siden den preussiske, men levede i øvrigt et stille og lidt indesluttet liv. Dog omtales to store årlige fine selskaber på 24 personer, hvortil Schimmelmänn-familiens medlemmer, berømte storkøbmænd, som Constantin Bruun og højtstående embedsmænd var indbudt. Disse selskaber blev betragtet som noget af det mest eksklusive i datidens København – Busky var helt accepteret i de finere kredse – først og fremmest takket være „Det Gule Palæ“.

„Limfabriken“ var inde i en god gænge og bestod i 1794 af 6 bygninger, hvortil kom et

ret anseligt haveanlæg og plads til tørring af lim. I en brandtaksation fra dette år beskrives fabriken som følger:

1) Mod vejen en bygning, 7 fag med døre og tilbehør, en etage høj med heltag, grundmur til vejen, resten mur- og bindingsværk, inddelt som følger:
En forstue 1 fag, dernæst en stue 3 fag, hvide vægge og malet loft, en enkelt vindovn med tromle og rør; dernæst en stue på 3 fag, overalt panelet og malet, en enkelt vindovn med tromle og rør og et fast skab i væggen; nok en stue på 2 fag dels panelet og dels hvide vægge. En forstue 1 fag, derved en afdeling på 2 fag; dernæst et kammer 2 fag med en alkove, overalt panelet og malet. Derved et køkken på 2 fag med åben skorsten, retterbænk og hylder. Dernæst et kammer med hvide vægge. Denne bygning vurderes for	1.500 Rdl.
2) Bag denne bygning et lidet gårdsrum, broelagt, på højre side en liden bygning med halvtag, tækket med strå, lervægge, er inddelt i tre dele, loftet derover er udi et. Denne bygning vurderes for	50 Rdl.
3) En bagbygning på 10 fag med lervægge og heltag, tækket med strå, inddelt i tre dele, i en rumafdeling bås til tre dele køer, a' fag 20 Rdl.	200 Rdl.
4) Gården indhegnet med 4 fag plankeværk a' fag 9 Mk.	6 Rdl.
5) Et lokum af brædder, teglhængt, som vurderes for	12 Rdl.
6) Bagved en stor hauge som er indhegnet med 13 fag stakitværk som er malet, a' fag 1 Rdl. 3 Mk. samt 51 fag plankeværk a' fag 1 Rdl. 3 Mk.	19½ Rdl.
76½ Rdl.
7) Nok i haugen et ottokantet lysthus af grundmur, tækket med egespån, vurderes ialt for	140 Rdl.
8) Mod vejen en mur- og bindingsværksbygning, 25 fag lang, en etage høj med heltag og kvist over 4 fag. I de tvende første fag er karlekammer, dernæst hestestald til 4 heste og tvende vognskure. En gennemgående port. Dernæst en afdeling, hvori trappen er anlagt som fører til kvistetagen. Under trappen tvende afdelinger med hylder. Dernæst 6 fag til pakhus. I kvistetagen et gennemgående værelse på 4 fag, panelet, betruk-	

ken og malet; på den ene side tvende afdelinger under taget, i den ene en åben skorsten, på den anden side tvende afdelinger, deri tvende faste senge. Loftet overalt udi et. Samme bygning vurderes for	1.295 Rdl.
9) På den vestre side i gården en bygning, 3 fag mur- og bindingsværk med heltag, indrettet til pakhús. Samme vurderes for.....	500 Rdl.
10) Dernæst en bygning, 20 fag lang og 6 fag dyb, indrettet til limkøgeri med hængeværk i taget og drager under bjælkerne, vurderes for den summa. 2de indmurede kobberkedler som begge vurderes for den summa	2.600 Rdl.
derved tilhørende skorsten og 4 stykker vaskekummer af egeplanker a' stykket 25 Rdl.	105 Rdl.
2de ditto af fyrreplanker i jorden a' stykket 20 Rdl.	100 Rdl.
12 stykker kalkebakker af fyrreplanker og udenfor denne bygning et lokum af brædder, teglhængt, vurderes for ialt	40 Rdl.
11) På den store plads ved limkøgeriet står 14 stykker lange rækker at tørre lim på, dels 40 alens længde, og dels 80 alens længde, af fyrre- og egetømmer som vurderes a' stykket 10 Rdl.	504 Rdl.
12) Desuden er den hele grund og plads, som tilhører denne ejendom indhegnet med 160 fag plankeværk som vurderes a' fag 1 Rdl.	140 Rdl.
og 57 fag plankeværk som vurderes a' fag 9 Mk.	160 Rdl.
hvorpå er en port med låge; mod vejen en overgang, hvorfra et stakit med døre som vurderes for.....	85½ Rdl.
Summa.....	16½ Rdl.
	<u>7.550 Rdl.</u>

Det fremgår at der til fabriken var et mindre heste- og kvæghold. De første naturligvis til brug for transport af råmaterialer og færdige produkter, de sidste til brug for husholdningen. For at få græsningsarealer til disse, fik Busky i 1793 fæste på et stykke jord bag fabriken fra Københavns magistrat. Dette stykke jord, som almindeligvis kaldtes „Konsul Buskys Vænge“, var på 2 7/8 td. land eller 40.250 kvadratalen.

Hø til foderbrug hentede man på Røgelse Engen ved Kastrup, der stadig hørte til fabriken.

En lille udvidelse mere skete i 1809, da der købtes en strimmel jord fra magistraten beliggende op til fabriken nordlige begrænsning; det var på 2.826 kvadratalen.

I 1792 fik „Limfabriken“ en konkurrent, som blev placeret kun få hundrede meter længere mod syd, mellem nuværende Prags Boulevard og Holmbladsgade. Den 12. december 1792 fik brygger Gunder Ahrentzen privilegie på denne fabriks anlæg. Kommercekollegiet fandt det ikke særligt betænkeligt, da der i hele riget kun fandtes en fabrik af denne art, nemlig konsul Buskys, og dertil kom, at Ahrentzen ville fremstille lim af affaldslæder fra garverierne, et materiale som hidtil ikke var blevet udnyttet.

Denne fabrik synes dog ikke at have haft særlig lang levetid. Formentlig blev den atter nedlagt omkring 1810 (se nærmere side 78). Med alderen blev Busky svagelig og syg – palæet i Amaliegade blev for stor en byrde, og i august 1808 udfærdigedes en købekontrakt, hvorefter det solgtes til Frederik VI for den nette sum af 40.000 Rdl., og kom siden til at tjene som bolig for flere af kongefamiliens medlemmer.

Kort efter, nærmere betegnet den 20. november 1808, døde Busky og blev bisat i Sct. Petri kirke. Her findes endnu i gravkapperens vestfløj et smukt marmorepitafium over ham. I den forgyldte indskrift hedder det bl.a.: „Er war ein guter Gatte und Vater. Ein Freund für wenige und spät, aber ganz und beständig.“

„Limfabriken“ fortsattes imidlertid af hans enke, Anna Christine Gad, endnu nogle år fremover, nemlig til 1811, hvor hun solgte den for 37.000 Rdl.

Buskys navn er i dag ikke ganske glemmt, det sørgede hans enke for. Af de penge som kom ind ved salget af „Det Gule Palæ“ og „Limfabriken“ oprettedes et pengefideicommiss, det Buskyske, som nu er i en Neergaardsk slægtsgrens besiddelse; besidderen skal føre navnet Busky i forbindelse med sit navn.

Af Buskys 3 børn, blev en datter, Louise Marie, gift med Peter Sigvad Neergaard, der fra 1818-44 var ejer af Vedbygaard i Ruds

Vedby; her oprettede han ved sammenlægning af 4 bøndergårde den endnu eksisterende arvefæstegård Buskysminde på 14 tdr. hartkorn.

Anna Christine Gad tog ophold hos datteren og svigersønnen på Vedbygaard og døde her, 65 år gammel, den 1. februar 1828 og blev 3 år senere bisat i Sct. Petri kirke, hvor iøvrigt også Buskys moder og 2 af hans sønnedøtre er bisat.

Som nævnt afhændede Buskys enke i 1811 „Limfabriken“ med bygninger og jord som da bestod af:

matr.nr. 13 Amagerbro „Amtets del“:

18.685 kvadratalen.

matr.nr. 13 Amagerbro „Stadens del“:

2.826 kvadratalen.

matr.nr. 18 Amagerbro „Stadens del“:

40.250 kvadratalen.

matr.nr. 63 Sundbyøster „Røgelsecngen“:

20.770 kvadratalen.

Den anførte opdeling i „Amtets del“ og „Stadens del“ hidrører fra den pudsige opdeling fra 1793, hvorefter „Limfabriken’s“ oprindelige jord i administrativ henseende hørte under Sundbyøster (Tårnby sogn), d.v.s. Københavns Amt, medens den øvrige omkringliggende jord hørte under stadens administration.

Med i handelen fulgte alt inventarium, mark- og haveredskaber, 3 arbejdsvogne, heste og seletøj og afgrøder, såvel på marken som indhøstet.

Køberne var vinhandler Frantz Diderich Jørgensen, assistenshusforvalter Johan Rubring Harboe og kontorist Jacob Holmblad. For så vidt angik matr.nr. 18 Amagerbro, som hidtil havde været i fæste fra magistraten, anføres det i skødet, at køberne selv på egen bekostning må erhverve ejensomsskøde derpå om sådant fordres, og et sådant udstedtes den 13. december 1811 fra Københavns magistrat til interessenterne.

Købesummen for „Limfabriken“ med tilhørende jord beløb sig til 37.000 Rdl., som afgjordes ved kontant betaling af 2.000 Rdl., og udstedelse af panteobligation for resten; hertil kom den beskedne sum af 297 Rdl. 8 sk. for matr.nr. 18.

I begyndelsen af 1824 solgte Frantz Diderich Jørgensen, som drev vinhandel på hjørnet af St. Strandstræde og Nyhavn, sin fjerdedel i „Limfabriken“ til Jacob Holmblad.

To år senere solgte også Harboe sin fjerdedel til Jacob Holmblad, der fra begyndelsen havde været ejer af en halvpart og den egentlige leder af fabriken.

Harboe havde naturligvis sin beskæftigelse på Assistenshuset, men boede i øvrigt privat i Peder Hvitfeldtsstræde 8 som han lod opføre i 1811.

Jacob Holmblad og hans slægt

Jacob Holmblad var tredje generation af den Holmbladske familie i Danmark. Slægtens stamfader Jacob Holmblad (1736-1806), kom fra Trelleholm i Skåne, og fik ca. 1756 ansættelse som farversvend ved det kgl. militære uldmanufaktur i København. I 1777 fik han privilegium på at anlægge „et complet Manufactur-Farverie til at farve al slags Ulden-Linned- og Bomuldsgarn, Tøj og Vahrer“.

Farveriet installeredes i ejendommen Sølvgade 38 ved siden af det militære farveri, som lå i Rigensgade og som Holmblad vedblev at bestyre. Samtidig opførte Holmblad det statelige forhus mod Sølvgade som privatbolig.

I 1789 optog han sin eneste søn, Lauritz Holmblad (1770-1827) i firmaet. Denne udvidede virksomheden på to områder. I oktober 1804 købte han ejendommen Gothersgade 33/Store Regnegade 19 af overretsassessor Peter Wedege. I denne ejendom fandtes et sæbesyderi, som en Gregers Nielsen i 1761 havde fået privilegium på, og som var fortsat af de senere ejere, brygger og grosserer Jens Wedege og dennes søn Peter Wedege. Nu fik Lauritz Holmblad den 2. januar 1805 privilegie på at fortsætte sæbesyderiet med fremstilling af grøn sæbe. Og i 1824 erhvervede Lauritz Holmblad eneretten til at fremstille spillekort i Danmark og også denne fabrikation, som han havde startet i 1818, rykkede ind i ejendommen i

„Limfabriken“ set fra øst.

Maleri af F. C. Kiærskou ca. 1841. Privateje.

Man genkender let portbygningen og til højre herfor bygningen som rummede limkogecriet. Bindingsværksbygningerne til venstre (den ene med en lille mølle på taget) skjuler den bagved liggende hovedbygning; disse bygninger forsvandt i 1840'erne. I forgrunden ses lim opstillet til tørring på rækker. I baggrunden skimtes lige netop vandet ved Kalveboderne og konturen af Frederiksberg slot.

Store Regnegade. Disse spillekort – „Holmblads Salmebog“ som folkeviddet døbte dem – var umådelig populære. Da fabriken blev nedlagt omkring 1890, var der mange, som dårligt kunne kende kortene, fordi de havde andre konger, damer og knægte end de Holmbladske, som man nu engang havde vænnet sig til, og et firma i branchen sikrede sig derfor tegningerne, således at de gammelkendte motiver igen kom på markedet. I ejendommen i Sølvgade fortsattes farveriet, fra omkring 1814 under navnet „Guldhusets Farveri“ – et navn som overtoges fra det militære farveri, som nedlagdes dette år.

Lauritz Holmblad fik sat sine børn i god gænge. Den ældste søn, Jacob Holmblad

(1791-1837), erhvervede som nævnt i 1811 sammen med sine medinteressenter „Limfabriken“ på Amagerbro, hjulpet hertil økonomisk af faderen og ved dennes død i 1827 overtog han ejendommen i Gothersgade/Store Regnegade, med de deri værende fabrikationer af sæbe, spillekort og segllak. En anden søn, Rasmus Holmblad (1792-1821), anlagde en valk- og melmølle på hjørnet af Sct. Pedersstræde og Vestervold, en af de første i landet som blev drevet med dampmaskine.

En tredje søn, Carl Frederik Holmblad (1800-1861), overtog farveriet i Sølvgade, hvorfra det så sent som i 1904 flyttede ud på Amager og nogle år senere fornedes med et andet vågent foretagende indenfor bran-

chen: G. A. Sadolins fabrik for kunstnerfarver. Resultatet blev som bekendt Sadolin & Holmblad A/S.

Lad os imidlertid vende tilbage til Jacob Holmblad, thi det er ham og hans efterslægt, der er knyttet til „Limfabriken“ på Amagerbro og de virksomheder, som opstod i tilknytning til denne.

Jacob Holmblad fødtes den 10. januar 1791 i København og voksede op i hjemmet i Sølvgade. Han blev kontorist hos faderen, og det må have været en god læreplads, for skønt kun 20 år gammel, vidste Jacob Holmblad nok hvad han gjorde, da han indgik i interessentskabet omkring „Limfabriken“.

I 1812 indgik han ægteskab med Christiane Marie Schack, der var hans jævnaldrende, født i Slagelse som datter af murermester Peter Gregersen Schack.

Jacob Holmblad slog sig ned i ejendommen i Gothersgade, hvor der foruden et par lejligheder, sæbe- spillekort- og lakfabriken tillige fandtes kontor og et udsalg af grøn sæbe og sennep samt farvevarer fra „Guldhushets Farveri“.

Som det sømmede sig den tids borgerskab, gjorde Jacob Holmblad tjeneste i borgervæbningen; i 1816 blev han udnævnt til sekondløjtnant i Det borgerlige Artillerikorps, senere også adjudant ved samme, indtil han i 1828 tog afsked.

Faderens død i 1827 medførte en række forpligtelser, og han overtog en række forskellige tillidshverv. I 1828 udnævntes han til agent, og året efter valgtes han som en af stadens 32 deputerede borgere, og han blev meddirektør i Assistenshuset, Søkvæsthuset og Frederiks Hospital.

„Limfabriken“ på Amagerbro synes at have været Jacob Holmblads hjertebarn; skønt hans bolig lå indenfor byens volde, holdt han meget til herude på det åbne land, og her opvoksede i realiteten hans børn.

Fabriken blev udvidet med et marvoliekogeri, men ellers skete der ikke de store forandringer. I S. Sterms beskrivelse over Københavns amt fra 1834, omtales fabriken som følger:

„Agent J. Holmblads limfabrik- og marvoliekogeri under Sundbyøster beskæftiger 5 mennesker og producerer for et beløb af 6800 Rbd. sølv. Beløbet af de forbrugte materialer udgør 4100 Rbd. sølv. Fabrikens 6 bygninger, der alle er en etage høje, teglhængte og tildels opført af grundmur, dels af mur- og bindingsværk, er assurerede for 16960 Rbd. sølv“.

Som følge af de strenge bestemmelser for byggeri indenfor demarkationslinien, skete der bygningsmæssigt intet af større betydning. Faktisk ses det kun, at Jacob Holmblad én gang ansøgte Demoleringskommissionen om tilladelse til at forhøje et grundmuret våningshus 1 alen, men det er uklart, om tilladelsen blev givet, da kommissionens arkiv kun er ret sparsomt bevaret.

Lauritz Peter Holmblad (1815-90).
Foto ca. 1870. Det kgl. Bibliotek.

Så sent som i 1870 beretter sønnen, Lauritz Peter Holmblad, til Ingeniørkorpset, at 3 af fabrikenes bygninger endnu på det tidspunkt stod, som da hans fader købte fabriken i 1811, medens „andre blev af ham inden året 1835 dels ombyggede, dels opbyggede af nyt“.

Hvis det er rigtigt, må man deraf udlede, at Jacob Holmblad har foretaget ombygninger på fabriken uden at få tilladelse hertil.

Egentlige tilbygninger blev i alt fald ikke foretaget, det ses af de forskellige bevarede kort og planer over fabriken. Derimod er det nok sandsynligt, at de bestående bygninger er blevet ombyggede og forbedrede, hvad der udmærket kan have forbigået Demoleringskommissionens opmærksomhed, for endnu med det engelske bombardement af København i 1807 i forholdsvis frisk erindring, var man langt mere påpasselig med bebyggelsen i de øvrige forstæder, medens Amagerbro ikke tiltrak sig større opmærksomhed.

I Jacob Holmblads ejertid skete der to udvidelser af „Limfabriken“s arealer. Den første i 1821, hvor han købte naboejendommen „Lykkens Prøve“ (om denne se side 44), den anden i 1832, hvor han fik genboejendommen, matr. nr. 3 og 8, i fæste fra magistraten (om denne se side 44).

Den 17. november 1837 døde Jacob Holmblad, og hans enke overtog nu hele virksomheden, og overlod bestyrelsen til den ældste søn Lauritz Peter Holmblad.

Amagers konge

Lauritz Peter Holmblad var født den 8. juli 1815, og det blev først og fremmest ham, som gjorde det Holmbladske navn kendt, thi det var i ham ligesom hele slægtens industrielle betydning samledes. Ved faderens død i 1837 var han netop blevet polyteknisk kandidat i anvendt naturvidenskab, men måtte nu opgive en påtænkt videregående teoritisk uddannelse, da moderen overdrog ham bestyrelsen af fabrikerne såvel i Store Regnegade som på Amagerbro.

I 1841 forøgede han virksomheden med et

trankogeri, som opførtes på matr. nr. 18 Amagerbro, den bag „Limfabriken“ liggende jordlod, som nu kaldtes „Holmblads Vænge“, og da moderen i 1842 overdrog ham fabrikerne, havde han større planer. Det skal her indskydes, at selv om han overtog fabrikerne i 1842, fik han dog først formelt skøde i 1856.

Tiden var løbet fra de gamle mangelfulde talglys, som støbtes i de mange små lysestøberier rundt om i byen. Nu blev stearinlys sagen, og Holmblad anlagde en stearinlysfabrik i tilslutning til „Limfabriken“ efter de allernyeste principper og med stor bekostning. I februar 1843 solgtes første gang lys fra den, og afsætningen blev så rivende, at denne del af fabriken allerede i 1847 måtte udvides. I løbet af få år blev Holmblads stearinlysfabrik landets største. I 1846 anlagde han en dampoliemølle i forbindelse med lysfabriken, og til den stadig stigende produktion opkøbte Holmblad efterhånden de fleste bebyggede ejendomme på Amagerbro, og installerede der dele af sin produktion, dels anvendte de bestående bygninger til boliger for sine arbejdere og funktionærer.

En brand som lagde stearinlysfabriken og oliemøllen i ruiner i 1880, medførte en hel omlægning af produktionen. Der opførtes en ny oliemølle med tilhørende pakhús udenfor demarkationslinien ved de dengang endnu ikke anlagte gader, Prags Boulevard og Jemtelandsgade. Sæbefabrikationen flyttedes ud fra fabriken i Store Regnegade, og blev installeret i „Store Mølle“ på Amagerbro, som Holmblad allerede i flere år havde været ejer af og hidtil drevet som kornmølle. Stearinlysfabriken flyttede til Christianshavn, nærmere bestemt Prinsessegade 1, hvor Holmblad overtog den i 1856 oprettede O. F. Asps Stearinlysfabrik.

Efterhånden som forretningen blev større, fandt Holmblad det rigtigt at løse borgerskab som grosserer; dette skete i 1858. Borgerskab som fabrikant havde han løst allerede i 1841.

Holmblad ledede sine virksomheder med stor dygtighed iblandet klog besindighed, og dette forblev ikke ubemærket. Også

Holmblads oliemølle og stearinlysfabrik.

Maleri af F. C. Kiærskou 1851. Privateje.

Motivet er set fra næsten samme standpunkt som maleriet gengivet på side 23. Det store fabrikskompleks opførtes i årene 1843-46 og rummede i den nærmeste fløj pakhus, i den midterste oliemølle og i den fjerneste (som ikke ses) stearinlysfabrik. I baggrunden hovedbygningen i den skikkelse den fik i 1845-50. Til venstre herfor skimtes lige netop mellem træerne „Bergs Mølle“ og bagved „Schleyers Mølle“.

andre ville trække på hans dygtighed og erfaring.

Fra 1846-59 var han således borgerrepræsentant i København, 1857 blev han kurator for Vajsenhuset og samme år medlem af „Kommissionen til overvejelse af foranstaltninger i anledning af pengekrisen“, 1860 medlem af „Kommitteen for Frederiksborg Slots genopførelse“, 1861-1865 handelskyndigt medlem af Sø- og Handelsretten og 1862 medlem af bankrådet for Privatbanken.

Den ulykkelige krig i 1864 påvirkede Holmblad stærkt, og i de efterfølgende år gik han hårdt ind i arbejdet for landets industrielle og kommercielle genrejsning, som fandt sted under C. F. Tietgens førerskab.

Han blev en af Tietgens solide støtter, både

med kredit og gode råd, og blev medstifter af adskillige selskaber. Det vil føre for vidt at nævne dem alle, men som eksempler kan anføres Det Forenede Dampskibsselskab (1866), Burmeister & Wain (1872) og Store Nordiske Telegraf-Selskab (1870).

Ethvert nyt foretagende der var funderet på sund basis, kunne gøre regning på hans støtte, og når han efter moden overvejelse sluttede sig til en sag, kunne man være sikker på, at han også for alvor tog sig af den. Det var ikke blot af navn, at Holmblad var bestyrelsesmedlem i en lang række af vore største aktieselskaber, men han arbejdede stadig med iver på at fremme deres virksomhed, og var altid rede til at anvende sin kløgt og store erfaring i deres tjeneste.

På samme måde tog han sig af de talrige tillidsposter der betroedes ham, og han indlod sig aldrig – hvad der kunne være en stor fristelse for en så overbebyrdet mand som han – på at lade andre udføre det arbejde, han selv havde påtaget sig. Han var i bogstavelig forstand, hvad Tietgen gerne kaldte ham „en af Børsens sidste patriciere“. Som fabriksherre var Holmblad efter den tids forhold ret enestående. Han sørgede godt for sine arbejdere, skaffede eller byggede boliger til dem, og når han ikke var på rejse, var han hver dag på sine fabriker for at se om alt var i orden, og var en funktion på kontoret forhindret på grund af sygdom eller lignende, trådte han selv gerne istedet; alle sine regninger underskrev han selv.

Amager stod hans hjerte meget nær, og efter en ombygning af „Limfabriken“s hovedbygning, som blev afsluttet i 1850, flyttede han og hans familie herud og tog fast bopæl.

Øens udvikling lå ham meget stærkt på sinde, han gav i det stille rige gaver til kirker, skoler og asyler og kom meget tidligt i et næsten patriarkalsk forhold til øen og dens beboere – ikke for intet bar han tilnavnet „Amagers konge“.

Det kan eksempelvis nævnes, at han i 1868 gik ind for opførelsen af en kirke i Sundbyerne; de hørte dengang stadig til Tårnby sogn, men det stadig stigende folketal (på den tid ca. 9.000, hvoraf ca. 7.000 i Sundbyerne) og den lange vej til sognekirken, gjorde en ny kirke nødvendig.

Grunden til kirken blev skænket af grosserer Chr. Holm (Jacob Holm & Sønner), og allerede den 11. december 1870 kunne den nye Sundby kirke indvies. Holmblad blev kirkeværge, en stilling han bestred i 20 år og stedse var kirken en støtte og velgører.

Bevarelsen af Amagers gamle skikke og minder, herunder ikke mindst bevarelsen af øens gamle maleriske dragter, lå Holmblad stærkt på sinde. Allerede i 1860'erne var den daglige brug af især mandsdragten stærkt på retur, ja ved Sundby kirkes indvielse optrådte kun en enkelt mand i den særprægede dragt med de store posede bukser, hvilket vakte temmelig megen opsigt.

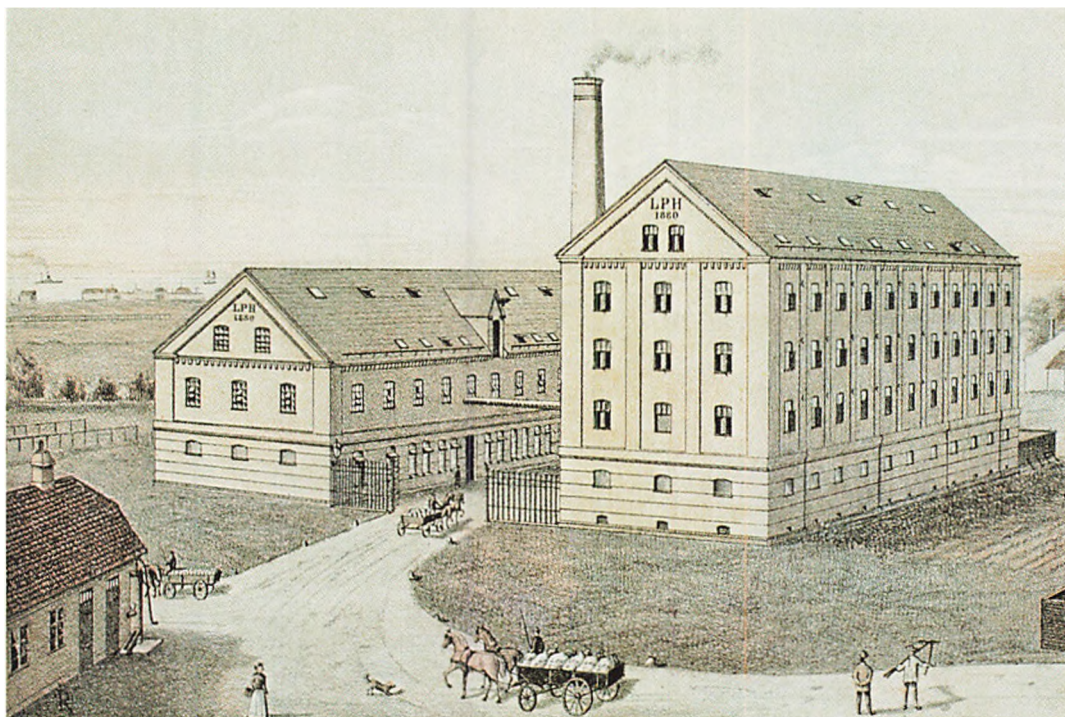
Tårnby kirke ejede fra gammel tid det såkaldte „brudesølv“, et hovedsmykke med en tilhørende sølvkæde med medaljer, en for hver af sognets 7 „byer“ (en af dem slået i 1772 til minde om Christian VII og Caroline Mathildes sidste harejagt på Amager). Smykket anvendtes ved bryllupper, men da dragterne begyndte at gå af mode, kom smykket ud i privat eje. Holmblad købte det tilbage og skænkede det officielt til kirken, hvor det fremdeles findes.

Holmblads virke var dog nok så meget præget af det humanitære. Ikke alene sørgede han for sine egne arbejdere, men var også særdeles virksom i arbejdet for forbedring af forholdene i Sundbyernes usle arbejderboliger.

Ida Johnsen (gift med den første kapellan ved Sundby kirke) fortæller i sine erindringer bl.a.: „Etatsråd Holmblad, der var den eneste betydelige fabriksherre, der havde slået sig ned derude ved siden af sin virksomhed, var dog en udmærket støtte for det samfund han levede i. Hver jul gav han ret klækkelige summer til præsten og lærerne, så at disse for nogle måneder kunne hjælpe lidt på nøden“.

Ida Johnsen tog initiativ til oprettelse af en sygeplejestation og fik tilsagn fra Sundbyernes fabriksjere om økonomisk støtte. Holmblad stillede en af sine arbejderboliger til disposition, og der ansattes en plejerske og en husmoder til at sørge for husholdningen. Initiativet mødte dog uvilje og mangel på forståelse. „Etatsråd Holmblad, der sad inde med stor praktisk erfaring, hjalp mig troligt i alle de stormende møder, men i længden kunne han ikke stå sig imod de mange ganske abstrakte meninger og påstande. Jeg heller ikke . . .“, fortæller Ida Johnsen.

Også efter sin død satte Holmblad sig et varigt minde: I sit testamente bestemte han, at et beløb på 150.000 kr. – en ganske stor sum penge dengang – skulle bruges til en ny arbejds- og forsørgelsesanstalt for Sundbyerne. Denne opførtes i 1894 i tilslutning til et af Holmblad i 1887 oprettet børnehjem ved Kastrupvej. Ved Sundbyernes indlemmelse i København i 1902 ophørte den

Holmblads oliemølle ved Prags Boulevard-Jemtelandsgade.

Farvelitografi i N. Malmgreen: Danmarks industrielle etableringer, 1888 efter tegning af J. L. Ridter.

Til venstre ses oliemøllen, til højre pakhuset, begge opført i 1880. I baggrunden skimter man Sundet og Strickers batteri.

oprindelige brug, og bygningen omdannedes til hospital. Bygningen udgør stadig grundstammen i det nuværende Sundby hospital, hvor man i øvrigt også finder Holmblad hædret, idet der i 1899 afsløredes et mindesmærke med en buste af ham, udført af billedhuggeren L. Brandstrup.

Holmblad som privatmenneske hører man ikke meget til, og der har vel egentlig heller ikke været levnet ham megen tid til privatliv med de mange store og små gøremål.

Han kunne virke hård og temmelig studs, omgav sig ikke med megen offentlighed, hverken i hans industrielle eller hans humanitære virke, men ingen der lærte ham nøjere at kende, kunne være i tvivl om, at der bag den kølige og lidt afvisende facade bankede et varmt hjerte.

Holmblad havde svært ved at løsrive sig fra Amager, selv i den korte sommermåned han

plejede at tilbringe i Skodsborg, hvor arkitekten Ferdinand Meldahl i 1859 havde opført et særpræget lille landsted „Skovbakken“ for ham.

Meldahl fortæller selv herom: „Det skulle være en blokhusbygning, blot et theus til kort ophold. Planerne for anlægget blev tegnet i nyfalden sne ude på stedet. Den elskværdige bygherre og hustru var idel støtte og venlighed. De var jo min trofaste, venlige støtte et liv igennem alle forhold“. Lauritz Peter Holmblad indgik i 1838 ægteskab med Aurora Rosalie Therese Emilie Lindenberg (f. 1814), men hun døde allerede et år senere efter at have født en søn.

Holmblad giftede sig igen i 1846 i Tårnby kirke med Caroline Marie Elisabeth Schack (1820-99). I dette ægteskab var to døtre og en søn.

I 1877 optog Holmblad sin ældste søn, Jacob Arnold Christian Holmblad (1839-1904), i firmaet „L. P. Holmblad“. Den anden søn, Andreas Julius Holmblad (1852-96), blev i 1877 efter at have ægtet en datter af etatsråd O. B. Suhr, aktiv chef i det gamle velrenommerede handelshus J. P. Suhr & Søn.

Af døtrene blev den yngste, Therese (f. 1847), gift med en svensk kammerherre og søofficer, Robert Peter August Gravenhorst Løvenstjerne, medens den ældste, Marie (1849-99), blev gift med portrætmaleren, professor Hans Christian Jensen.

Ved L. P. Holmblads død i 1890 fortsattes virksomheden af sønnen Jacob Holmblad. Denne havde i 1867 ægtet Harriet Arabella Vilhelmine Theodora Brücker (1847-1929) i St. Magleby kirke og havde tre børn:

Therese Fernanda (1868-1923) som i 1890 blev gift med daværende kammerjunker, premierløjtnant i Livgarden Axel Otto Tage Niels Basse Kauffmann.

Kauffmann blev senere oberst og adjutant hos Christian X, og havde i en længere årrække bopæl i „Limfabriken“s hovedbygning.

Lauritz Peter (1871-)

Andreas Christian (1874-1907)

En del af produktionen nedlagdes efterhånden og da Andreas Christian Holmblad, som efter faderens død i 1904 havde overtaget virksomheden, selv døde alt for tidligt i 1907, var det i realiteten kun oliemøllen og stearinlysfabrikken som havde nogen betydning.

Stearinlysfabrikken i Prinsessegade brændte imidlertid omkring 1912 og grunden blev solgt til bebyggelse.

De øvrige Holmbladske ejendomme på Amagerbro solgtes i 1907 til A/S Amagerbro, i hvis bestyrelse indtrådte bl.a. oberst Kauffmann som slægtens repræsentant.

Oliemøllen ved Prags Boulevard-Jemte-landsgade fortsattes af A. C. Holmblads enke, Karen Margrethe Holmblad f. Fabricius, indtil endelig i 1919 denne sidste rest af

den engang så omfattende virksomhed indgik i A/S Det Danske Medicinal- og Kemikalie Compagni (Medicinalco). Bygningerne ligger der endnu, i det ydre stort set uforandrede og med L. P. Holmblads initialer og årstallet 1880 på gavlen.

I øvrigt overtog Medicinalco også O. F. Asps stearinlysfabrik på Blegdamsvej, en fabrik der var blevet anlagt i 1880 under det gamle firmanavn, da Holmblad overtog den oprindelige fabrik i Prinsessegade.

Herved dannedes A/S Asp-Holmblad som et datterselskab af Medicinalco, der som bekendt endnu eksisterer som Skandinaviens største og mest moderne stearinlysfabrik, nu med sæde i Helsingør.

Jacob Arnold Christian Holmblad (1839-1904). Litografi 1905 efter ældre foto. Københavns Bymuseum.

Arbejderforhold

Efterhånden som Holmblads fabriker og de øvrige industrielle anlæg lige omkring Amagerbro (Fredens Møllers Fabrikker, Jacob Holm & Sønner m.fl.) voksede, opstod der et behov for arbejderboliger. Fra omkring midten af 1800-tallet opstod et veritabelt arbejderkvarter mellem de gamle landsbyer Sundbyøster-Sundbyvester og Amagerbro.

Bebyggelsen var fra begyndelsen de fleste steder mere end mådelig. Der fandtes faldfærdige rønner, fugtige og snavsede og næppe nok egnede til menneskeboliger.

Holmblad ville gerne råde bod herpå og så det som som en opgave at skaffe anstændige boliger.

Chancen kom i 1859, da et større jordareal mellem Brigadevej og Fredensvej (nu Hallandsgade) blev til salg. Her havde Veterinærskolen siden år 1800 haft avlsgård, og da skolen nu var flyttet til sine nye bygninger på Bülowsvvej, blev dette areal overflødigt og solgtes ved auktion. Holmblad købte en del af arealet og gjorde begyndelsen i 1860, hvor han på nordsiden af Nygade (nu Sverigesgade) opførte en række arbejderboliger, enetales huse hver indeholdende to „ziirlige og hyggelige lejligheder med alle ønskelige bekvemmeligheder, hvoriblandt både gård og have etc.“ Det er de nuværende husnumre 26, 28 og 30 i Sverigesgade.

Af det øvrige areal på den sydlige side af Sverigesgade dels skænkede, dels overlod mod billig betaling, Holmblad et betydeligt stykke til en forening af arbejdere hos Burmeister & Wain, og her opførtes i årene umiddelbart efter 1865 nogle rækker med toetages huse, hver med to lejligheder. Disse huse, som vel efter vor tids forhold var små og trange, betegnede dengang et enormt fremskridt, som rostes i høje toner i de daværende nyhedsmedier. Idag, hvor der gives tilladelse til omdannelse af husene til kun at rumme en familie, er de atter blevet ganske eftertragtede.

I øvrigt skænkede Holmblad også en del af arealet til Tårnby kommune i 1864, nemlig

Sverigesgade 24 og Hallandsgade 17-23. Her opførtes en kommuneskole samme år, en toetages bygning med fire skolestuer. På Holmblads øvrige grunde omkring „Limfabriken“ fandtes en del bygninger, som ikke direkte anvendtes i produktionen, og i 1880'erne fandt omkring 30 arbejderfamilier og pensionister deres boliger her. Hertil kom at Holmblad i en af sine bygninger oprettede et asyl for sine arbejderes børn.

Hvor mange mennesker Holmblad havde i sit brød, kan være lidt vanskeligt at opgøre, bl.a. fordi en del af fabrikationerne var sæsonbetonede, og i sådanne perioder antoges det fornødne antal daglejere. Limfabrikationen, som var det oprindelige på Amagerbro, var ikke særlig mandskabskrævende i det daglige. I 1831 opgives antallet til 5. Hertil kom så de ansatte på fabriken i Store Regnegade, der fordeltes med 3 på sæbefabriken, 14 på spillekortfabriken og 2 på segllakfabriken.

Det var først da stearinlysfabriken kom til, der skete en betydelig udvidelse. I 1847 så styrken således ud:

Limfabrik og marvoliekogeri:

20 ansatte (incl. daglejere)

Stearinlysfabrik: 24 ansatte

Dampoliemølle: 7 ansatte

Sæbefabrik: 5 ansatte

Spillekortfabrik: 20 ansatte

Segllakfabrik: 3 ansatte

Den bedste opgørelse findes imidlertid for året 1872, hvor styrken fordeltes som følger:

Limfabrik og marvoliekogeri:

25 ansatte heraf 8 kvinder (af disse var 6 faste og resten daglejere)

Stearinlysfabrik:

40 ansatte heraf 25 kvinder

Dampoliemølle: 15 ansatte heraf 1 kvinde

Vindoliemølle: 3 ansatte

Dampkornmølle: 18 ansatte

Segllakfabrik: 2 ansatte

Sæbefabrik: 5 ansatte

Spillekortfabrik:

60 ansatte heraf 16 kvinder og 2 børn

Bødkeri til fabrikernes brug: 9 ansatte

Kuske: 6 ansatte

Kontor og udsalg: 13 ansatte

altså ialt 201 mennesker, heraf mere end halvdelen i fabrikkerne på Amagerbro. Opgørelsen er yderligere interessant derved, at den opgiver lønningerne. Akkordløn brugtes på spillekortfabriken, oliemøllerne og f.s.v. angik kvinderne også på stearinlysfabriken. Akkordernes størrelse kunne afvige en del. På kortfabriken kunne en mand tjene 8 à 10 Rdl. pr. uge, kvinder 3 à 4 Rdl. pr. uge. På dampoliemøllen kunne tjenes ca. 8 Rdl. pr. uge, medens akkorden på vindolie-møllen var „afhængig af vinden“. På stearinlysfabriken kunne mænd tjene 7 à 9 Rdl. pr. uge, kvinder 2½ à 3 Rdl. pr. uge.

I de øvrige fabrikationer betales dagløn, og den gennemsnitlige løn i alle fabrikationerne lå på omkring 1 Rdl. daglig, eller 2 kr. En arbejdsmand på en af Holmblads fabrikker kunne således regne med at tjene sådan noget som omkring 800 kr. om året, en kvinde rundt regnet det halve.

Omkring den tid lå huslejeniveauet ret højt. En toværelseslejlighed betaltes med i gennemsnit 186 kr. årlig, en treværelses med 274 kr., altså en væsentlig del af lønnen. Her havde Holmblads arbejdere en klar fordel: mange boede frit på fabrikens ejendomme, andre betalte kun en mindre leje.

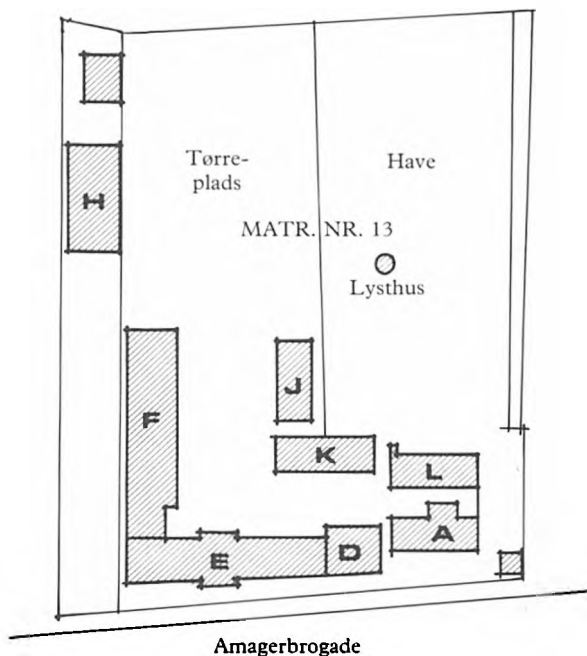
I øvrigt fandtes der i 1872 kun 64 virksomheder i hele landet, som havde mere end 100 arbejdere, heraf de 37 i København. Det siger lidt om, hvor omfattende Holmblads virksomhed var.

Den Holmbladske ejendom matr.nr. 13 og 18 Amagerbro

I det følgende skal gives en nærmere beskrivelse af Holmblads ejendom og fabriksanlæg fra fortid til nutid. I tidens løb skete der naturligvis en del forandringer og for at kunne følge udviklingen henvises til de vedføjede kortskitser, hvis bygningsbetegnelser går igen i teksten.

Hovedbygningen

„Limfabriken“ bestod fra starten af en hovedbygning til beboelse (A), vel nok en

Plan over „Limfabriken“ 1844.

Tegning af arkitekt Paul Grøning efter bygningsafgifts-protokol i Københavns Stadsarkiv.

videreførelse af det oprindelige bindingsværkshus, som lå på stedet allerede før fabrikens tid, og som efterhånden fik udskiftet sine bindingsværksmure med regulær grundmur. Dette var bl.a. tilfældet med facaden mod vejen, som allerede i 1794 var grundmuret ifølge den tidligere citerede brandtaksation.

Bygningen var oprindeligt kun i en etage med et højt mansardtag. I 1845 besluttede L. P. Holmblad at foretage en udvidelse og ombygning af hovedbygningen med henblik på selv at benytte den som fast bopæl. I stedet for at indsende en regulær ansøgning til Ingeniørkorpset, fik han selve korpsets chef, generalmajor Peter Friderich v. Quaade, ud at se på forholdene, idet han samtidig ønskede gennemført en række forandringer og tilbygninger på den del af ejendommen som udgjorde fabriken.

Holmblad må have snakket godt for sig, han opnåede de fornødne tilladelser, arbejdet blev straks iværksat og blev afsluttet i 1850.

Hovedbygningen set fra øst.
 Udsnit af det på side 26 gengivne maleri.

Hovedbygningen mistede herved sit mansardtag og blev istedet forsynet med en lav andenetage med skifertag, dog således at hele bygningen af hensyn til demarkationsservitutten ikke blev højere, end den havde været med sin gamle tagkonstruktion.

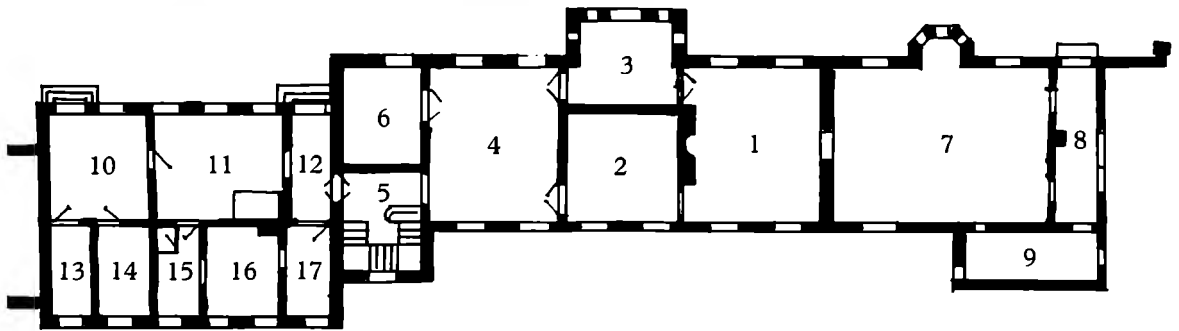
Samtidig byggedes en lille forlængelse af bygningen i den nordlige ende med et trappetårn i tre etager ud mod vejen; herved skabtes forbindelse med den ganske tæt nord for hovedbygningen liggende beboelsesbyg-

ning (D). Hele bygningen fik derved i store træk den skikkelse, hvori den præsenterer sig idag.

Holmblad og hans familie flyttede hertil i 1850, men allerede i 1855 var forholdene blevet for trange. Holmblad ansøgte om og fik tilladelse til at opføre en enetages tilbygning med fladt tag til den sydlige ende af hovedbygningen, og denne (B) opførtes samme år.

Nu er det tydeligt, at byggebestemmelserne

„Limfabriken“s hovedbygning

Amagerbrogade

Oprindelig bygning:

1. Dagligstue
2. Kabinet
3. Havestue
4. Spisestue

Tilbygning 1845-50:

5. Trappetårn
6. Skabsværelse

Tilbygning 1855:

7. Herreværelse
8. Forstue

tilbygning 1863:

9. Arkiv

Oprindelig bygning:

10. Bryggers
11. Køkken
12. Gang
13. Spisekammer
14. Pige-kammer
15. Spisekammer
16. Pige-kammer
17. Spisekammer

De oprindelige bygninger forhøjet med en etage i forbindelse med tilbygningen 1845-50.

Havestuen (3) oprindelig hovedindgang; frem-springet mod haven opført sidst i 1860'erne.

var skærpet. Den første slesvigske krig (1848-50) var afsluttet få år forinden, og under denne var Christianshavns vold blevet befæstet, hvorved demarkationslinien havde fået fornyet aktualitet.

I alt fald fik Holmblad kun tilladelse til at opføre tilbygningen i bindingsværk beklædt med brædder og pudset, så den i det ydre præsenterede sig som resten af bygningen, og i øvrigt blev tilladelsen kun givet mod, at Holmblad nedrev et betydeligt større bygningsareal, nemlig to huse til tre familier på genbogrunden, matr.nr. 3 og 8.

Atter i 1863 blev pladsen for trang. Holmblad skrev til Ingeniørkorpset bl.a.: „...mine

børn er imidlertid voksede til og pladsen i min beboelseslejlighed viser sig efterhånden at være utilstrækkelig, så at et føleligt savn og ulemper også i sanitær henseende ville afhjælpes ved en mulig forøgelse af min beboelseslejlighed med nogle værelser, hvorved jeg bl.a. kunne blive sat istand til at indrette rummelige soveværelser.“

Holmblads ønske var at få lov til at sætte en etage ovenpå den enetages tilbygning fra 1855, så den kom i højde med den oprindelige hovedbygning.

Tilladelsen blev imidlertid nægtet, men Holmblad gav ikke op. Måneden efter sendte han en ny ansøgning, hvori han bl.a. skrev: „den på min ejendom kaldet „Limfabriken“ på Amagerbro værende bygning, som jeg benytter til våningshus for mig og min familie, har på grund af dens beliggenhed indenfor fæstningens demarkationslinie aldrig kunnet erholde et sådant omfang, at den kom til at indeholde de fornødne værelser til en større familie. Noget blev denne mangel afhjulpen derved, at det i året 1855 tillodes mig at opføre en enetages tilbygning ved husets sydlige endegavl. Men nu da mine børn dels have nået, dels nærmer sig den alder, der af hensyn til dem gør en større beboelseslejlighed passende og ønskelig, for ikke at sige nødvendig, er min bopæl ikke mere tilstrækkelig. Da jeg af hensyn til min virksomhed som fabrikant ikke kan som

*Interieur fra havestuen.
Foto 1977.*

andet alternativ opgive eller forlade min nuværende bolig uden en fuldstændig omvæltning i mine livsforhold og hidtidige virksomhed, således som disse nu engang have udviklet sig, så er det mig meget magtpåliggende at kunne erhverve tilladelse til nu at måtte opføre en tilbygning til våningshusets sydvestlige forende mod vejen, hvorved jeg ville blive sat i stand til at forøge beboelseslejligheden med et værelse til mit personlige brug og ved hvilken udvidelse, de andre mangler endvidere tillids dels kunne afhjælpes.“

Denne gang blev ansøgningen imødekommet, men ønsket var unægtelig også beskedent: tilbygningen skulle kun være 9 alen lang og 6 alen dyb. Ingeniørkorpset havde ganske vist sine betænkeligheder, men under forudsætning af, at den opførtes i bindingsværk og uden skorsten, kunne tilladelsen gives, og bygningen (C) blev da opført.

Såvidt hovedbygningens ydre. Den indvendige indretning er straks lidt sværere at følge, men en del er endnu bevaret og ruminddelingen i den oprindelige del af hovedbygningen er den samme idag, som den var omkring 1850.

Indgangen var oprindeligt fra gårdsiden, hvor der fandtes en lille forstue midt på bygningen. Denne forstue eller havestue blev senere, vistnok sidst i 1860'erne noget udvidet, idet der opførtes en lille udbygning med sandstensbeklædning mod haven.

Den indvendige indretning er et lille kapitel for sig selv, og det er uden tvivl det smukkeste af de bevarede rum fra Holmblads tid.

Vi skal nogle år tilbage i tiden, til Frederiksborg slots brand i 1859. Det var en national katastrofe af rang, og det blev hurtigt besluttet, at slottet skulle genrejses. Der blev nedsat en komite af velagtede mænd, som skulle forestå genopførelsen, der iblandt L. P. Holmblad. Som formand udpegedes den unge fremadstræbende arkitekt Ferdinand Meldahl, der allerede da havde forstået at markere sig ved en række monumentale bygningsværker.

Den del af slottet der havde lidt mindst skade, nemlig slotskirken, kom ret hurtigt istand igen og kunne indvies allerede i 1864. I kirken var og er stadig bevaret bl.a. de gamle kirkestole med deres skønne indlagte træarbejder (intarsia), udført af Christian IV's hofsnedker Hans Barchmann og hans svende i årene omkring 1620.

I 1864 kom turen til det i tilslutning til kirken liggende Kongens Bedekammer, der var gået fuldstændig til i flammerne. Et kunstflidslotteri var blevet foranstaltet, og overskudet herfra medgik til restaureringen og genopførelsen af slottet; nu var der dels herfra, dels ved rundelige tilskud fra brygger J. C. Jacobsen, indkommet tilstrækkelige midler til den kostbare genskabelse af Bedekammeret.

Som sagt var der intet levnet bortset fra nogle sortsvedne rester, men heldigvis havde maleren Heinrich Hansen i årene forud for branden udført et antal skitser og malerier, og disse kom nu til – sammen med de få bevarede stumper – at danne grundlaget for rekonstruktionen, som skete under Heinrich Hansens ledelse.

Bedekammerets vægge er dækket af paneler i intarsia: palisander, ibenholt, citrontræ, mu-

Detaljer fra havestuens paneler.

Foto 1977.

Begge disse motiver er hentet fra stolestadernes postamenter i Frederiksborg slotskirke. Panelerne blev udført sidst i 1860'erne af deкупør Christian Rønne (f. 1827 i Hals, d. 1886 på Frederiksberg). Rønne kom efter sin konfirmation i snedkerlære i Svendborg. I 1853 rejste han til Paris for at søge specialuddannelse i deкупørarbejde, og året efter etablerede han sig som snedkermester i København. Han vandt megen anerkendelse for sit dygtige snedkerarbejde og deltog med ære i flere verdensudstillinger.

skat o.s.v., noget farvet og noget i natur, meget smukt og fantasifuldt udført. At der også er hentet inspiration i Barchmanns arbejder i slotskirken er øjensynligt.

Intarsiaarbejderne blev udført af den ansete københavnske deкупør Christian Rønne med en dygtighed, som gør det vanskeligt at skelne dem fra de originale gamle arbejder af samme art.

Hvordan det nu hænger sammen, at Holmblad til sin havestue erhvervede sig paneler, som for flere stykkers vedkommende ganske nøje svarer til Bedekammerets, kan man kun gisne om.

At der skulle være tale om tiloversblevne stykker fra Frederiksborg er næppe troligt; her kendte man jo nøje rummets mål, og har næppe fremstillet så mange paneler ekstra, at Holmblad har kunnet erhverve de overskydende til sit private formål. Det kan naturligvis være tilfældet for enkelte stykkers ved-

kommende, ligesom der måske kan være tale om prøvestykker fremstillet til Frederiksborg.

Desuden passer panelerne ind i rummet, men man skal nok være lidt forsigtig med at udlede noget deraf, for rummet kan lige så vel være bygget til panelerne som det omvendte.

Den mest sandsynlige forklaring er dog nok den, at Holmblad, som havde stor sans for det historiske, det smukke og det kunstneriske, er blevet betaget af det arbejde som udførtes til Frederiksborg, og som han gennem sin deltagelse i bygningskomiteen jo havde de bedste forudsætninger for nøje at følge, og har bestilt et lignende arbejde hos deкупøren Christian Rønne.

En ting mere som taler herfor er, at en del af motiverne i Holmblads paneler ikke genfindes i Bedekammeret, men derimod er fortræffelige kopier efter Hans Barchmanns

originale gamle arbejder i slotskirken. Det gælder eksempelvis helt tydeligt fem panelflader med perspektiviske arkitekturstykker, hvortil Barchmann hentede forlæg i hollænderen Vredeman de Vries' i 1604-05 udgivne kobberstikværk *Perspectiva*. Disse genfindes i kirkestolens postamenter.

Det korte og det lange er i alt fald, at Holmblad skaffede sig panelerne og lod sin havestue beklæde med dem fra loft til gulv. Gulvet i samme forstue består af sorte og hvide marmorfliser; meget taler for, at disse er oprindelige fra Christian IV's Frederiksborg. Loftet er udført i stukkaturarbejde efter ældre forbilleder og med fire hjørnemalerier forestillende svævende engle med løv i hænderne. Mesteren for rummets indretning er rimeligvis Heinrich Hansen, som også for Holmblad udførte to nu desværre forlængst forsvundne vægmalerier i tilbygningen fra 1855.

Havestuen står endnu som da den blev bygget, og har nylig gennemgået en større restaurering og præsenterer sig nu som et smukt eksempel på, hvad godt dansk håndværk kunne præstere for omkring 100 år siden. Tilhøre for forstuen eller havestuen lå spisestuen, nu kontor for Amagerbankens administrerende direktør. Også dette rum har i det store og hele bevaret karakteren fra Holmblads tid med sit smukke stukkaturloft, sit gulv af eg og mahogni i indlagte mønstre og gipsrelieffer af Thorvaldsen i væggene.

Bag spisestuen lå trappetårnet, som skabte forbindelse til den øverste etage og loftet samt indgang til den næste bygning (D). Tårnrummet er også i det store og hele uforandret, endnu med en række gipsrelieffer af Thorvaldsen, ialt 20, samt et stukkaturloft der ligeledes er udsmykket med Thorvaldsens figurer. Indgangen i tårnet fra Amagerbrogade er en nyere tilføjelse.

Bag tårnet fandtes et mindre værelse med skabe til dækketøj og service.

Modsat forstuen ud mod Amagerbrogade lå et værelse eller kabinet; bortset fra rummets mål er der her intet bevaret fra gammel tid. Syd herfor lå dagligstuen, som idag rummer

Amagerbankens direktionssekretariat. Det har i nogen grad været udsat for de forandringer, som et mere nutidigt behov kræver, men det gamle mahognigulv og en smuk gammel fajancekakkelovn minder dog om en ældre fortid.

Tilbygningen fra 1855 rummede et herreværelse med en lille fremspringende karnap mod haven og en smal forstue med indgang fra haven.

Endelig rummede tilbygningen fra 1863 Holmblads arkiv til forretningspapirer m.v.

Samtlige rum i stueetagen var udstyrede efter tidens bedste smag, hvilket ikke alene kom til udtryk i rummenes faste inventar og møbelfalevalg, men også i deres møblering og udsmykning med malerier m.v.

Førstesalen rummede soveværelser, påklædningsværelser m.v.. Der var ikke tilstrækkelig loftshøjde til de mere repræsentative rum. Endnu idag lider man under denne loftshøjde, der jo var en følge af demarkationsservitutten. Etagen kan ikke benyttes til kontorer, som følge af arbejdstilsynets krav om loftshøjde.

De enetages tilbygninger fra 1855 og 1863 stod til Amagerbanken i 1920 erhvervede ejendommen. De blev da nedbrudt og der blev istedet opført en næsten tilsvarende enetages bygning af grundmur, som i den nordligste del rummede selve bankkloaket (der strakte sig bagud i haven), og i den sydligste del var der i en årrække restaurant. Denne tilbygning, og i det hele taget den ombygning der skete ved Amagerbankens erhvervelse var betroet A/S Amagerbro's arkitekt, Valdemar Schmidt, som på en yderst hensynsfuld måde forstod at fortsætte i en byggestil, som holdt sig nøje til den Holmbladske.

Dette princip er blevet fulgt ved alle senere om- og tilbygninger, og Amagerbanken hæger idag om sin facade, som udgør et markant træk med sin lave, hvide profil mellem Amagerbrogades store røde murstenskolosser – et sidste levn af en svunden fortid som indenfor sine mure rummer en fuldt moderne og nutidig bank.

Amagerbanken.

Foto ca. 1924, Amagerbankens arkiv.

Fløjen længst tilhøjre opførtes ved bankens overtagelse af ejendommen i 1920 til erstatning for den af Holmblad i 1855 opførte tilbygning. Fløjen mod Uplandsgade, efter tårnet, blev i 1925-26 nedrevet og erstattet af den nuværende fløj.

I 1928 udvidedes ekspeditionslokalet, idet den hidtidige restauration nedlagdes, og den sidste større ombygning af denne del af ejendommen fandt sted i 1936 under ledelse af arkitekt F. Galatius. Herved kom førstesalen og fløjen mod Limgaarden til.

Umiddelbart nord for hovedbygningen lå en mindre beboelsesbygning (D), som også hørte til „Limfabriken’s“ tidligste. Den var oprindeligt forsynet med et almindeligt spidst tag og var på en etage, men blev sammen med hovedbygningen i 1845-50 forhøjet med en etage og fik skifertag, og mellemrummet mellem bygningen og hovedbygningen udfyldtes af trappetårnet. Samtidig indrettedes denne bygning til en række mere praktiske funktioner, såsom køkken, bryggers, spisekammer og et antal pige- og karleværelser for

den stab af tjenestefolk, der var nødvendige for at opretholde et herskabeligt hjem.

Efter Amagerbankens overtagelse af ejendommen etableredes posthus her, men forholdene blev hurtigt for trange, og i 1925-26 blev bygningen nedrevet, og der opførtes den nuværende bygning med hjørnefløjen mod Uplandsgade efter tegning af arkitekt Landbo-Berthelsen. Her rykkede postvæsenet atter ind, og Nye Danske Lloyd fik et afdelingskontor. Det sidste lokale har i tidens løb tjent forskellige formål, bl.a. har det i en periode rummet arbejdsanvisningskontor, indtil Amagerbankens vækst omsider gjorde det nødvendigt at inddrage det til brug for banken selv, idet der i 1961 blev indrettet et smagfuldt mødelokale for bankens direktion og bestyrelse.

Limfabriken

Den næste bygning (E) bestod af tre dele og hørte til „Limfabriken“s allertidligste. Det var en lang enetages fløj langs Amagerbrogade, som på midten havde en gennemkørselsport med en kvistlejlighed over. Den sydligste del af bygningen tjente som vognport. Her stod vognene til fint brug. Resten af bygningen nord for porten rummede dels pakhuis dels bolig.

Bygningen blev nedrevet i 1913, da Uplandsgade (dengang Carl Lundsgade) anlagdes; kun en lille rest blev stående op mod gavlen til den foran beskrevne bygning (D) og benyttedes til pulterrum. Den blev nedrevet sammen med denne bygning.

Den følgende bygning (F) bestod af to dele liggende i retningen øst-vest. Den ene del, som var ret lille, dannede forbindelsesled mellem portbygningen (E) og det egentlige limkogereri, som udgjorde den anden del.

Begge bygningsdele var opført i bindingsværk og med tegltage. Bindingsværket var udvendigt beklædt med brædder på langs, en pudsig skik som formentlig har skullet give bygningerne et pynteligere og solidere udseende end bygningsmåden egentlig berettigede til, og måske også for at svare til stilen i hovedbygningen, der allerede dengang havde sin rillede facadeudsmykning.

„Limfabriken“s gård.
Maleri af ukendt 1910. Tilhører Amagerbanken.
Bygningen til højre er det oprindelige gamle limkogereri.

Vistnok i 1843 tilbyggedes yderligere en bygning til limkogereri (H). Limkogeriet var fra starten af kernen i fabriken, det var den oprindelige og eneste produktion, indtil L. P. Holmblad kom til, når der ses bort fra det af hans fader anlagte marvoliekogereri.

Limkogeriet var kun i funktion en begrænset del af året, nemlig i foråret og begyndelsen af efteråret, idet forudsætningen for at fremstille en god, holdbar lim var, at produktet kunne vindtørres på tidspunkter uden for megen sol og varme og uden for stærk kulde. Råmaterialet bestod oprindeligt af fiskeaffald, men det trådte meget snart i baggrunden til fordel for limlæder, d.v.s. hudaffald som aftoges fra garverierne.

For at undgå forrådnelse af de ret store partier man løbende året igennem måtte aftage, skete oplagringen i store gruber i jorden, hvor limlæderet nedlagdes lag for lag i kalk eller kalkvand. Gruberne lukkedes med store trælæg, som holdtes på plads med store runde stenlugler, hvoraf nogle endnu ligger i Amagerbankens gård.

Året rundt var 5 a' 6 mand beskæftiget med dette arbejde.

Når produktionen skulle igang antoges et antal daglejere, 15-20 mand, gruberne blev åbnet og limlæderet taget op og blev udvasket for kalk, hvorefter læderet blev bredt ud i fri luft for at få en svag tørring. Næste fase bestod af kogning, som skete i store kobberkedler, samt klaring, hvorefter limen hældtes i såkaldte limbakker, nogle store firkantede trækasser af omtrent 1½ alens længde, 6 a' 7 tommers dybde og 8 tommer i bredden forneden og 9 tommer foroven, og i disse bakker lod man limen afkøle og størkne, hvilket sædvanligvis tog 16-18 timer.

Derefter udskar man limen i stykker og udlagde disse på tørrerammer, d.v.s. net udspændt i trærammer af ca. 3 a' 4 alens længde og ca. 1 alens bredde; dette var den vanskeligste fase i hele produktionen, afhængig af vejr- og temperaturforhold som den jo var.

En beskrivelse fra 1866 siger: „Den Holmbladske fabrik er forøvrigt ualmindelig gunstig situeret med hensyn til disse arbejder, og

der er vistnok kun få limfabriker, der disponerer over så fortræffelige tørrepladser, som de omfattende frie og jævne arealer, der her ligger i dens umiddelbare nærhed, og det tør siges med megen vished, at disse tørrepladser have deres store del i det fortræffelige fabrikat fabriken leverer.“

Som tørreplads benyttedes især de bagved fabriken liggende arealer, især „Holmblads Vænge“.

På fabriken fabrikerede man også lim af ben og knogler. Processen var stort set den samme, idet man dog måtte udsætte benene for en kemisk påvirkning med saltsyre for at fjerne indholdet af navnlig fosforsur kalk. For at opnå den bedst mulige påvirkning, knustes benene mere eller mindre.

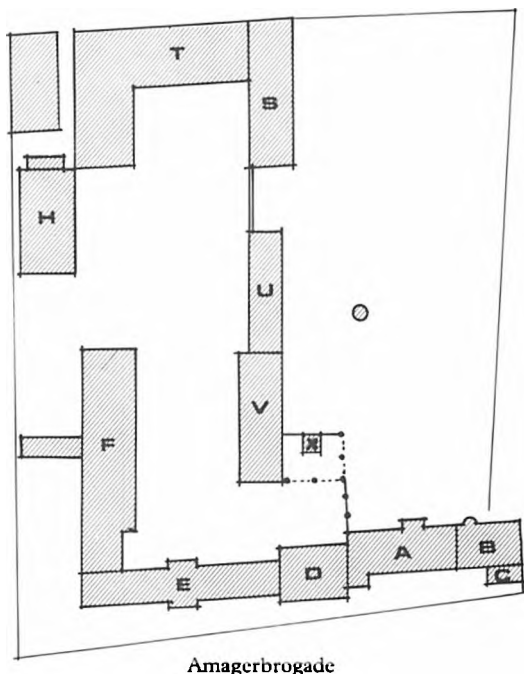
Produktet blev i alle tilfælde den, i alt fald tidligere, velkendte brune snedkerlim. Iøvrigt fik Holmblad i 1845 fem års eneret på tilvirkning af en forbedret udgave af denne lim, idet han fandt på, at lade den dyriske lim indgå i en kemisk forbindelse med blyilte, hvilket gav en både lysere og stærkere lim. Også fiskelim eller husblas fremstilledes af fiskehud, indvolde, blærer o.l., men denne del af produktionen fik efterhånden mindre og mindre betydning.

Den årlige produktion opgives i 1831 til ca. 41.000 pd., i 1847 til ca. 48.000 pd., i 1858 til ca. 50.000 pd. og i 1872 til ca. 60.000 pd. Produktionsværdien i 1872 opgives til ca. 25.000 Rdl. brutto.

Limfabrikens bygninger forsvandt først ret sent. Da Uplandsgade gennemførtes, blev det gamle limkokeri (F) liggende på gadens nordlige side, og da det lå bekvemt op til den nyåbnede Amagerbane lige ved Amagerbro station, benyttedes det af banen til forskellige formål, og blev først nedrevet i 1938 sammen med Amagerbro station.

Det nyere limkokeri (H) anvendtes i en del år efter limfabrikationens ophør som snedkerværksted, men overgik senere til Amagerbanens brug.

Ved Amagerbrogade mellem Amagerbro station og Uplandsgade op til det tidligere limkokeri etablerede Amagerbanken i 1916 en filial i en intermistisk bygning. Den blev

Plan over „Limfabriken“ omk. 1870.
Tegning af arkitekt Paul Grøning.

dog nedlagt igen i 1921 da banken kunne indvie sit nye hovedkontor i Holmblads gamle hovedbygning.

På de gamle limkogeriers plads opførtes i 1938-39 ejendommen „Møllelængen“, dengang Skandinaviens længste beboelsesejendom, efter tegning af arkitekt F. Galatius.

Stearinlysfabrik og oliemølle

Det næste større bygningskompleks Holmblad opførte på „Limfabriken“s grund kom til i årene 1842-47 og bestod af et trefløjet anlæg (T-S) opført dels i bindingsværk, dels i grundmur med mansardtag af tegl, og i tilslutning hertil en høj muret dampskorsten. Dette kompleks rummede stearinlysfabrik (igangsat 1843), oliemølle (igangsat 1846), lagerrum samt kedel og maskinrum til en 16 HK dampmaskine, som kunne drive såvel oliemøllen som maskinerne i lysfabriken. Ved samme lejlighed blev tre gamle bin-

dingsværksbygninger (J-K-L), der også stammede fra „Limfabriken“s første tid, nedrevet og der opførtes to nye grundmurede bygninger til sprøjtehus (U) og hestestald (V).

Oliemøllen producerede hovedsagelig olie af hør- og rapsfrø, dels til brug som belyningsolie, dels til brug i de øvrige fabrikationer af sæbe og lys. Af de pressede frø fik man oliekager, som fandt afsætning i landbruget.

Oliemøllens produktion opgives i 1847 til 170.000 potter roe- og linolie, i 1858 til 420.000 potter olie og 1.200.000 pd. oliekager og i 1872 til 600.000 potter olie og 2.300.000 pd. oliekager til en produktionsværdi af ca. 270.000 Rdl. brutto.

Lysfabriken producerede ikke alene de nymodens stearinlys, men også lys efter ældre recept, som voks- og tællelys og i tilslutning til fabriken fandtes også voksblegeri og paraffinstøberi.

Holmblads stearinlys fandt en rivende afsætning, og i løbet af få år blev hans fabrik landets største. Et par konkurrenter blev købt ud: i 1846 erhvervede Holmblad en mindre fabrik og igen i 1861 købte han

„Limfabriken“.

L. P. Holmblads skydeskive fra 1869, Det kgl. Københavnske Skydeselskab og danske Broderskab. Københavns Bymuseum.

Man ser bl.a. oliemøllen og stearinlysfabriken, hvis pakhus er ombygget i forhold til billedet på side 26. I baggrunden „Røde Mølle“ og til højre „Store Mølle“.

apoteker Ørnstrups Paraffinlysfabrik. I 1870 fandtes der kun 6 fabriksdrevne lysestøberier i landet.

Vistnok i 1868 blev lysfabriken ene fløj (S), der rummede pakhus, ombygget og derved væsentligt forbedret.

Den 30. april 1880 nedbrændte hele anlæget. Kl. 11 $\frac{1}{4}$ om formiddagen forlod arbejderne lysestøberiet for at holde pause og der var intet mistænkeligt, men kun få minutter efter viste der sig ild mellem lysestøberiet og kedelhuset, og i løbet af et øjeblik stod hele bygningen i flammer. Fra lysestøberiet bredte ilden sig mod syd til oliemøllen og pakhuset. Fem sprøjter mødte fra staden, men der var intet at stille op. Ilden fik rigelig næring i de store oplag på flere tusind pund talg og tilsvarende oplag af færdige lys, for ikke at tale om oplag af olie, raps, hørfrø (4-5.000 tdr.) og glæn (ca. 100.000 pd.) Gnister føg til alle sider, så langt at der gik ild i stråtaget på et gartner Køster tilhørende hus ved hans ejendom ved Holmbladsgade (den gang Køhlertsvej).

Nu var gode råd dyre; der var ikke udsigt til at produktionen kunne genoptages snarligt, og henvend 100 arbejdere havde udsigt til at blive brødløse.

Kun tre dage efter branden skrev Holmblad til Ingeniørkorpset og forespurgte, i hvilket omfang det kunne forventes tilladt at genopføre fabriken. Det blev dog kun i ringe omfang nødvendigt, for en anden løsning viste sig:

O. F. Asps sæbe- og lysfabrik i Prinsessegade 1 på Christianshavn var netop året forud blevet overtaget af Handelsbanken, som selvsagt var interesseret i at afhænde den. Holmblad meldte sig som køber og overtog, i skarp konkurrence med andre interesserede, fabriken i maj 1880 for 160.000 kr.

Denne fabrik var grundlagt i 1856 af fabrikant Olfert Fischer Asp (1803-65), der tidligere havde været fuldmægtig ved byskriverkontoret i Fredericia, hvor han også havde drevet en klub under navnet „Asps Klub“ med tilhørende beværtning og keglebane. Denne solgte han i 1853 og drog til København.

Den egentlige ejer af fabriken var imidlertid Asps morbroder, etatsråd og livlæge hos Frederik VII, Johan Christian August Bock (1813-79), men da det ikke rigtig sømmede sig, at en mand i den position gav sig af med slig produktion, dreves fabriken under firmanavnet O. F. Asp.

Økonomiske vanskeligheder medførte, at Handelsbanken overtog fabriken og drev den et kort stykke tid videre ved Bocks to sønner. Da Holmblad overtog fabriken, grundlagde Bocks sønner i 1880 en ny lysfabrik på Blegdamsvej, og såvel denne som det tilhørende udsalg i Østergade, fortsatte under firmanavnet O. F. Asp, medens den gamle fabrik fik Holmblads navn.

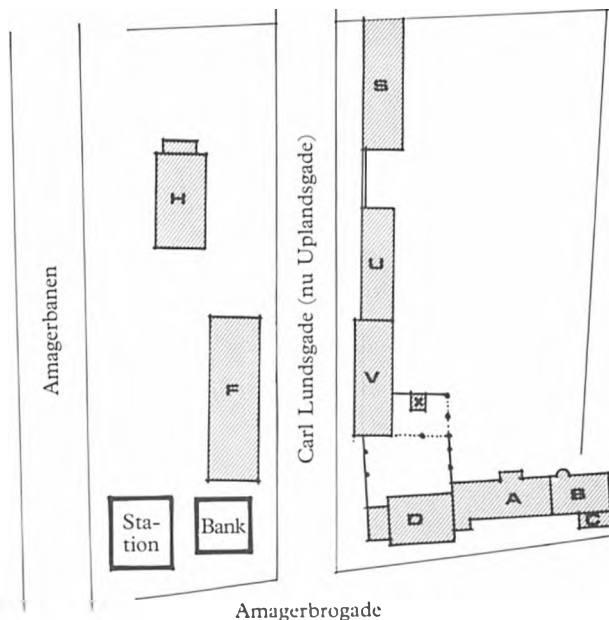
Holmblad flyttede hele sin lysproduktion til Prinsessegade. Lysproduktionen opgives i 1847 til 84.000 pd., i 1851 96.000 pd., i 1858 140.000 pd., i 1872 260.000 pd. og i 1888 til 400.000 pd.; næsten det hele gik til indenlandsk forbrug, kun en lille del udførtes til de Dansk Vestindiske øer.

Holmblad præsenterede første gang sine lys på en industriudstilling på Charlottenborg i 1844, hvor det af et referat hedder: „L. P. Holmblads fabricata i mangfoldige retninger, stearin- og margarinlys, hine til 56 sk., disse til 44 sk. pundet, brevlak, olie, hornlim, godtgjøre dette gamle fabrikantnavns velbegrundede renommé.“

Men også udenlands høstede Holmblad anerkendelse for sine lys. På de store industriudstillinger i London 1862, Stockholm 1866, Paris 1867 og Wien 1873, foruden naturligvis på de store nordiske industriudstillinger i København i 1872 og 1888, hentede han sølvmedaljer hjem.

Holmblad opførte en ny oliemølle med tilhørende pakhus lige udenfor demarkationslinien ved Prags Boulevard (dengang ikke anlagt). En vej med allébeplantning bag Vor Frelsers kirkegård anlagdes, således at der skabtes en bekvem forbindelse mellem den gamle og denne nye del af fabriken.

Af de nedbrændte bygninger var den ene, nemlig sydfløjen der rummede pakhus, kun mindre beskadiget. Bygningen blev genopført, idet dog murene blev gjort noget lavere

Plan over „Limfabriken“ omk. 1916.
Tegning af arkitekt Paul Grøning.

end hidtil og tagkonstruktionen som var totalt udbrændt, erstattedes af et almindeligt spidst tag. Bygningen fik derefter sin funktion som pakhus igen.

Som bygningsentreprenør til disse nybygninger og reparationer, anvendte Holmblad murermester C. P. Wienberg, der havde indlagt sig stor fortjeneste ved genopførelsen af Frederiksborg slot.

Have og park

Bag hovedbygningen og ind over nabogrundene, der oprindeligt tilhørte ejendommene „Lykkens Prøve“ og „Bergs Mølle“, strakte sig et større park- og haveanlæg, der mod nord afgrænsedes af de foran omtalte bygninger og til de øvrige sider af grøfter og hegn. Umiddelbart bag staldbygningen (V) lå et grundmuret hønsehus (X) med tilhørende hønsegård.

Naturligvis kunne det ikke undgås, at fabriken spredte en slem stank ud over sine omgivelser, men enhver der besøgte haven,

glemte snart det ubehagelige i bar forjættelse over de herlige omgivelser.

Hør blot hvad en besøgende skrev i 1883: „På vejen kommer man forbi limpakhuset, hvis porte heldigvis er stængede. Dets beliggenhed vidner tydeligt om, at det ikke går efter fortjeneste i denne syndige verden; thi når man ikke vidste bedre besked, skulle man tro, at det var faldet ned fra himlen, eller snarere et andet sted fra og nu lå her med sine hvide monotome mure og skammede sig som en spurv i tranedans midt i feagtige omgivelser.

Nogle medlidende ferskentræer og vedbendslyngninger, som snor sig op langs siderne, søger forgæves at holde det skadesløs for skæbnens ironi. På den ene side ligger en statelig kapungård, hvis spraglede beboere om sommeren går majestætisk omkring under hængende løv mellem kunstige blomstergærder. På den anden side strækker sig, ligeså om sommeren, tavse, hemmelighedsfulde alleer som værn om plæner med kunstige plantninger, plastiske vaser og trearmede kandelabertræer, hvis buttede, kæmpemæssige frugt tynger de spæde grene mod jorden. Sætter man sig i en af havestolene: importerede, japanesiske porcellainstønder, og nyder et par drag af den duftende atmosfære, glemmer man hurtigt pakhuset.

Hønsgården ved Holmblads ejendom.
Foto ca. 1905. Tårnby Kommune Lokalhistorisk Samling.

Gennem buskadssets hvælvede åbninger ser man i det fjerne græssende, med dækkener forsynede kreaturer, som i sollyset viser sig i maleriske grupper; og længst ude den blå strand med de hvide sejlere. Hvad mener man om sådan „liggen på landet“ for et pakhus?“

Parken rummede mange sjældne træer, bl.a. et stort eksemplar af den i Danmark sjældne kaliforniske kæmpefyrtoruden rødtjørn, taks, hængebøg og en betydelig frugthave.

Udfor havestuen strakte sig en prægtig allé med store lindetræer, og for enden af denne lå en iskælder i en hvælvet jordhøj. Fra toppen af denne overværede Christians IX's døtre i øvrigt en af de første flyvninger på Kløvermarken.

Efter A/S Amagerbro's overtagelse af de Holmbladske ejendomme, ønskede man gerne parken og dens omgivelser bevarede. I 1908 ansøgte om bevilling til at anlægge et forlystelsesetablisement på 10 tdr. land omkring parken; det agtedes åbnet i 1910, men som bekendt blev det ikke til noget.

Senere fremkom planer om bebyggelse af parken med store beboelsesejendomme. Det medførte en sand folkestorm, anført af „Amager Borgerven“s redaktør, Anthon Larsen, som i tekst og tale gik imod byggeprojekterne.

Imidlertid kunne der ikke skaffes økonomisk basis for at lade de værdifulde arealer henligge som park. Henved tre fjerdedele af det gamle parkareal blev bebygget, og den sidste fjerdedel blev i 1920 overtaget af Amagerbanken sammen med de tilbageværende bygninger.

Først i 1969 forsvandt disse sidste rester, da Amagerbankens fortsatte vækst gjorde en bygningsmæssig udvidelse påtrængende nødvendig.

Amagerbankens nye bygning

Mange vil nok hævde, at det havde været mest rationelt at bryde hele den gamle bygning ned for at kunne udnytte grunden

Kronprins Christian (X) til haveselskab hos oberst Kauffmann i Holmblads have.

Foto ca. 1910. Amagerbankens arkiv. Billedet er formentlig taget under et besøg i forbindelse med de første flyvninger på Kløvermarken.

bedst muligt. Det er måske nok rigtigt, men banken har stor veneration for sin gamle bygning, den er mere end blot en bygning, den er simpelthen Amagerbanken og et bedre „varemærke“ kan man nok ikke få!

Den vanskelige opgave at skulle bygge et nyt stort kontorhus med rimelig hensyntagen til den eksisterende bygning, blev overladt arkitekt, kgl. bygningsinspektør Svenn Eske Kristensen, hvem opgaven voldte mange søvnløse nætter og spekulationer, inden det lykkedes at finde frem til den formmæssige og materialemæssige udformning, som følger sig godt til det gamle uden at dominere.

Grundstenen til den nye bygning blev nedlagt på bankens fødselsdag den 14. januar 1970, og allerede i august samme år kunne det nyinstallerede EDB-anlæg i bygningen tages i brug. Leveringen fandt sted 1. oktober 1971, hvorefter så mange afdelinger som muligt flyttede over i den nye bygning, og der toges fat på de omfattende ombygninger i den gamle bygning, bl.a. hele ekspedi-

tionslokalet, som blev udvidet og fuldstændig fornyet. Indvielsen af dette skete den 30. oktober 1972.

Den nye bygning er udført som et tofløjet anlæg på 6 etager parallelt med Uplandsgade og forbundet med en letbygget gangfløj mod Amagerbrogade. Hele bygningen står på søjler, således at der under bygningen er skabt et parkeringsområde og indkørsel til auto-bank, og yderligere er der under hele komplekset 2 parkeringskældre med plads til ialt 80 biler + cykler m.v.

Bygningen rummer interne kontorer, mødesal, kantine og 2. og 3. salen mod Uplandsgade rummer henholdsvis revisionskontor og advokatkontor. Endelig fik posthuset, der har haft hjemme her næsten lige så længe som banken, en hårdt tiltrængt udvidelse.

De sidste rester af Holmblads park forsvandt, det kan man selvfølgelig begræde, men som en slags erstatning indrettedes en lille hyggelig atriumhave med vandbassin mellem den nye og gamle bebyggelse.

„Lykkens Prøve“
matr. nr. 12 Amagerbro

Denne ejendom var næstefter „Limfabriken“ den første ejendom på Amagerbro, som kom i den Holmbladske slægts eje.

Ejendommens grund var på 14.948 kvadrat-alen og tilhørte oprindelig Københavns magistrat. I 1805 solgtes grunden, der var ubebygget og besæt med korn, til en Mads Sundbye.

I 1806 brugtes grunden af en brændevinsbrænder på Christianshavn ved navn Nicolay Bertelsen, og samme år solgte Mads Sundbye grunden til vognmand Søren Petersen, som straks gik i gang med at opføre hus.

Allerede i januar 1807 blev det første gang vurderet til prioritetsefterretning og bestod da af:

- 1) en mur- og bindingsværksbygning til vejen på 7 fag med kvist over 3 fag, indeholdende 2 lejligheder
- 2) en keglebane på 22 fag af tømmer og brædder og overdækket med tegltag langs vejen, og mellem keglebanen og hovedhuset en 2 fags bygning af tømmer og brædder med tegltag, indrettet til spisestue
- 3) i gården bagtil en mur- og bindingsværksbygning på 7 fag, ligeledes med tegltag, indrettet til stald med 3 spiltove, karlekammer og vognport.
- 4) et teglhængt lokum af tømmer og brædder.

Hertil kom diverse indhegninger i form af plankeværk og porte. Hele herligheden vurderedes til 1.200 Rdl.

I slutningen af 1821 købte Jacob Holmblad ejendommen på auktion for 2.600 Rdl. sølv. Ejendommen var da assureret for 8.110 Rdl. sølv, og det fremgår af skødet, at kvistetagen var udlejet til en madame Caroline Erhardt.

Ejendommen – som jo tydeligvis indtil da havde været benyttet som værtshus og forlystelsessted – blev nu bolig for de skiftende lim- og fabriksmestre på Holmblads fabriker. I 1845 boede her således i stueetagen limmester Hans Nielsen Petersen og i kvistetagen Holmblads kusk, Peter Johnsen, med deres respektive familier, ialt 10 personer.

I 1867 lod L. P. Holmblad bagbygningen nedrive, og opførte istedet et lavt træskur og en lav havemur for at udskille ejendommen fra „Limfabriken“s have.

I 1907 overgik ejendommen til A/S Amagerbro og blev i 1915 nedrevet; hermed forsvandt en af det gamle Amagerbros mest karakteristiske og velproportionerede bygninger.

På grunden ligger nu den sydligste del af Amagerbankens bygning og indkørslen til Limgården.

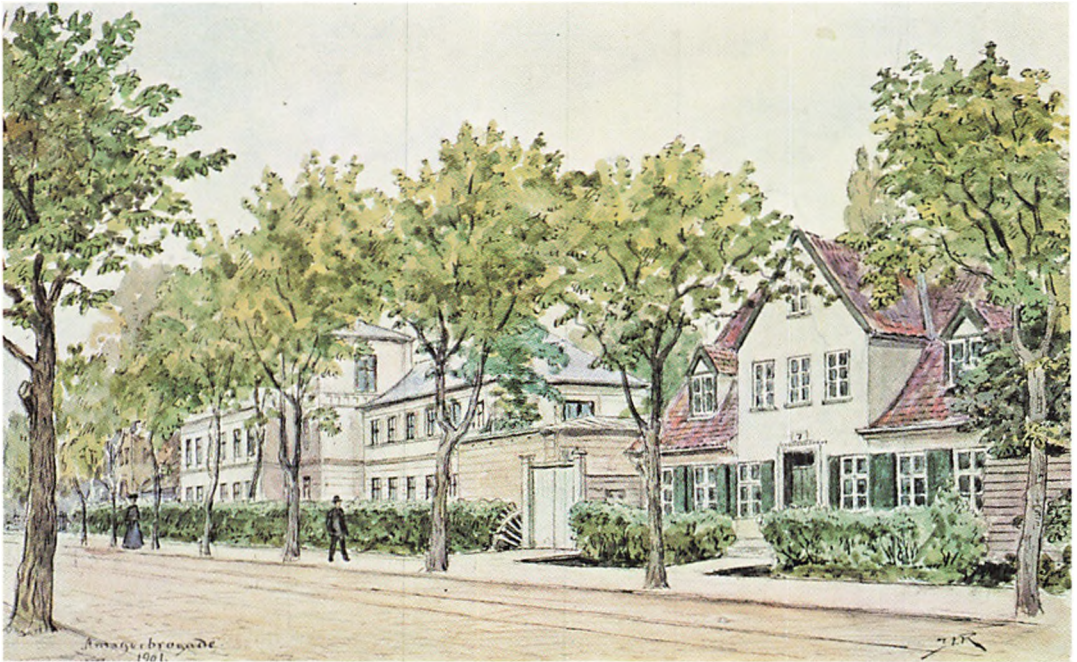
Matr. nr. 3 og 8 Amagerbro

Den næste ejendom som kom i den Holmbladske slægts eje bar intet navn. Den bestod af to matrikelnumre og var af areal på ialt 69.750 kvadrat-alen, hvoraf 780 kvadrat-alen af matr. nr. 3 var udlagt til bygninger og gårdsplads. I 1878 forøgedes arealet med 40 kvadrat-alen, hvorpå bomhuset hidtil havde stået.

Grunden tilhørte oprindelig magistraten, men var allerede før 1800 bortfæstet til fritømmermester, senere brygger Mathias Casse. I 1807 overgik de på grunden værende to huse til kontrollør Johan Casse, der tillige var medinteressent i „Fredens Mølle“. Han må dog antages at have været ejer tidligere, for i folketællingen 1801 benævnes husene „Johan Casses huse“, hvori boede 2 familier: skibstømmermand Niels Simonsen og vognmand Ole Friederich Bech.

I vejviseren for 1827 ses at ejendommen var udlejet til vognmand Andreas Berendsen. Hos ham tjente i 1829 den senere nokså bekendte morder Ole Kollerød, der allerede da havde en temmelig blakket fortid. I sine efterladte livserindringer fortæller Ole Kollerød om opholdet hos Andreas Berendsen på sin egen facon:

„Men da di 8 dage nu er tel ende, da kommer ieg i tjeneste hos in vognmand paa Amagerbroe, som hider Andrias Bærrensen. Det var ogsaa in meget god mand at tienne hos, og ieg kunde tienne mine 6 eller 7 daller om ugen, saa ieg nu havde det meget godt; og dertel

„Lykkens Prøve“ på Amagerbrogade.

Akvarel af J. L. Ridter 1901. Københavns Bymuseum.

kom nu, at ieg blev forlovet med ind Amagepige, som havde sit eget sted, som var 500 daller veert. See, da trode ieg, at ieg nu nok skulde gjørre min lykke med denne pige, enskønt hun vel ikke var smaak. Men da ieg meende, at hun var smaak nok tel saadanne in ulykkelig dievel som mig, saa var det mig lige meget, om hun saae ud som in abekat, naar ieg blaak kunde komme i fred og roe; og da var der io heller ingen, som vilde misunde mig hende, naar hun saa let hæsliq ud“.

Videre fortæller Ole Kollerød, at han nu levede i håbet at kunne slippe ud af det forbryderliv, han hidtil havde levet, og blive gift med pigen. Men det skulle ikke gå sådan: „Da der in dag kom nogle mænd ing tel min huusbond, som vilde pryllle ham i sin egen stue, da kalde han mig ing tellige med in anden karl, som tienede ham, og da maatte vi kaste dise næssevisse herrer paa døren. Men da di var ude paa gaden, da skælde di os ud saa længe, tel vi maatte forbarme os over dem og gaa ud tel dem og give dem nogle gode pryll“.

Slagsmålet kom til politiets kendskab, og derved blev Ole Kollerøds opholdssted også bekendt, og han blev taget i forvaring for et ældre mellemværende.

I de følgende år fortsatte han ud og ind af tugthuset. I 1832 var han i en kort periode igen på Amager, i tjeneste hos gårdmand Jakob Jensen i Sundbyvester. Næste gang han satte fødderne på Amager var i 1840, og da var det for at gå den sidste vandring til retterstedet på Christianshavns Fælled.

Men tilbage til ejendommen, som i 1832 solgtes af Johan Casses enke til Jacob Holmblad, der samtidig erhvervede fæste på grunden for livstid fra magistraten.

I 1834 var en hestehandler Frederik Styver lejer og i 1845 benyttedes husene som bolig for Lars Larsen (formand på „Limfabriken“), Jens Møller (kusk hos Holmblad) og Thomas Larsen (formand hos Holmblad), alle med familie.

I 1853 overgik grunden som eje til Lauritz Peter Holmblad, som to år senere blev pålagt at nedrive bygningerne som gengæld for

„Møllegaarden“.

Foto 1922. Københavns Bymuseum.

tilladelse til at opføre en tilbygning til „Limfabriken“s hovedbygning.

Siden da henlå grunden som græs- eller kornmarker, indtil den i 1907 solgtes til A/S Amagerbro, og i de følgende år rejste sig de store boligkareer, der afgrænses af Amagerfælledvej, Svinget og Amagerbrogade.

„Møllegaarden“

matr. nr. 11 Amagerbro

„Møllegaarden“ var den tredje ejendom, som overgik til den Holmbladske slægt, nemlig i 1847 da L. P. Holmblad købte den af den tidligere ejers enke, Benthe Berg.

„Møllegaarden“ – eller „Bergs Mølle“ som den også kaldtes – har dog en historie som går meget længere tilbage.

I en fortegnelse over møllerne på og udenfor Københavns volde fra 1689-90 omtales møllen som „nye mølle“ i modsætning til den „gamle mølle“, der lå på den modsatte side af vejen (se side 57) og tilhørte Peder Bentzen Møller. I en lignende fortegnelse fra 1700 omtales et skøde af 23. januar 1691, så man

må gætte på, at møllen har været opført omkring 1690-91.

Peder Bentzen havde møllen endnu i 1719. Senere synes den overgået til en Haagen Isachsen, hvis enke, Inger Kirstine, i 1748 solgte til Lars Pedersen Wahl. Med i købet fulgte en jordlod på Sundbyøster mark.

I 1786 solgte Lars Wahls enke, Anna Marie Lund, og søn, brændevinsbrænder Svend Wahl, møllen til Søren Berg. Møllen benævnes nu Øster Mølle og købesummen var 4.000 Rdl.

Selve det areal møllen og de tilhørende bygninger lå på, var privat ejendom, og i 1805 købte Søren Berg det tilgrænsende stykke jord mellem møllen og Vor Frelsers kirkegaard af magistraten.

I 1813 overgik møllen til en søn, Peder Sørensen Berg, som i 1820 ansøgte Demoleeringskommissionen om tilladelse til at opføre en hestemølle. Tilladelsen blev givet, og en bygning til formålet blev opført.

I 1834 beskrives ejendommen således:

„Bergs Mølle, en stubmølle i Sundbyøster by, tæt ved hovedlandevejen, tilhører madame Berg. Bygningen består af 3 teglhængte

længer, hver på 6 fag; deraf er den ene, som er indrettet til beboelse, af grundmur, de tvende andre af bindingsværk. De er tilligemed mølleværket assurerede for 12.310 Rbd. sølv.

På møllen hviler ingen mølleskyld. Den har en kværn, der holder 11 kvarter i diameter og med tilstrækkelig vind maler 4 tdr. sæd i timen. Der males årlig 7.000 tdr. sæd, alt grov maling. I en af de ovenomtalte længder er en hestemølle. Møllens jorder stå for 2 tdr. hartkorn. Bankhæftelsen er indfriet“.

Det skal her tilføjes, at grundene på Amagerbro ikke var ansat i hartkorn, hvorfor hartkornsangivelsen skal henføres til den møllen tilhørende jordlod på Sundbyøster mark, af areal 166.370 kvadratalen, som idag godt og vel afgrænses af Backersvej, Formosavej, Engvej og Iranvej.

Som nævnt solgtes møllen i 1847 til L. P. Holmblad, som nogle år senere lod den ældgamle maleriske, men sikkert meget upraktiske stubmølle nedrive og lagde grunden ind til have, medens selve „Møllegaarden“ fik lov til at blive liggende uændret.

Den blev i en årrække benyttet som bolig for forskellige ansatte på Holmblads fabrikker, i 1882 således gartner J. A. V. Nielsen, fabrikskonduktør P. A. Raben og formand S. C. Sørensen.

I 1907 overgik ejendommen til A/S Amagerbro, men først i 1922 faldt „Møllegaarden“ og året efter rejste sig på grunden Arbejdernes Andels-Boligforenings store ejendom.

„Haabet“

matr. nr. 1 Amagerbro

Som den fjerde i rækken af Holmblads ejendomme kommer „Haabet“, som L. P. Holmblad købte i 1852.

Også denne ejendoms historie går noget tilbage i tiden. Grunden tilhørte oprindeligt Københavns magistrat, som i 1808 solgte den til brændevinsbrænder Lars Thygesen. Denne havde dog allerede i en del år haft grunden i fæste, og det er formentlig også ham, som i 1792 lod ejendommens hoved-

bygning opføre; dette årstal fandtes i en sten over indgangsdøren ud til vejen.

I tilslutning til hovedbygningen lå en side- og en bagbygning og 3 familier fandt bolig her. I 1801 således smedemester og værts-husholder Niels Tønning og familie, vognmand Niels Jensen og familie og møller Bergs kusk, Hans Pedersen med familie, ialt 13 personer.

I tilslutning til huset fandtes en keglebane langs vejen, og der har tydeligvis været drevet værtshus. I 1802 bor her en værtshusholder ved navn Gotfried Zehn. I 1808 solgte Lars Thygesen ejendommen til brændevinsbrænder Nicolai Bertelsen. I 1812 overgik den til sadelmager Daniel Rabe og to år senere atter til en værtshusholder, Hans Jacob Severin Torp. Han blev der kun kort for i 1815 solgtes ejendommen til rebslagermester og løjtnant i Det borgerlige Infanteri, Poul Christensen Toxwærd.

Denne delte i 1830 ejendommen i to dele som benævntes 1 A, der var ubebygget og 1 B, hvorpå bygningerne lå.

1 B solgtes til øltapper Peder Mortensen, som igen i 1849 solgte til en I. Borup.

1 A solgtes i 1831 til brændevinsbrænder Johan Theodor Wagner, som allerede året efter udlejede grunden til tømmerhandler A. G. Iversen fra Christianshavn. Denne fik af Demoleringskommissionen tilladelse til at anlægge tømmeroplager her, og i de følgende år rejste sig en række materialskure til tømmer og andet foruden en kontorbygning af tømmer.

I 1852 købte Holmblad såvel 1 A som 1 B. Bygningerne på 1 B blev nu indrettede til funktionær- og arbejderboliger, og keglebanen anvendtes i en række år til snedker- og bødkerværksted, hvor man fremstillede emballager, kasser og tønder til Holmblads produkter. I 1865 var den gamle keglebanebygning imidlertid så faldefærdig, at Holmblad lod den nedrive.

Hovedbygningen indrettedes nogle år senere til asyl for fabrikens arbejderes børn. En besøgende i 1883 fortæller:

„I det store kompleks af fabriksbygninger, som henhører til virksomheden og som

„Haabet“.
Foto ca. 1905.

bedækker et areal af over 30 tdr. land, er indbefattet et ganske lille beskedent hus, som ikke repræsenterer sig med rygende skorste-
ne, larmende maskiner eller andre tegn på, at det travle arbejde er i fuld gang. Over døren læses følgende indskrift: „Haabet, Anno 1792“.

Det er et asyl, hvor 35 af arbejderne børn på fabriksherrens bekostning gør bekendtskab med opdragelsens allerførste grundsætninger.

Disse småfolk, der er i en alder af 4-6 år, kan her af hjertens lyst filosofere over det gådefulde ba, ba, be, be, bi, bi, ligesom de får lejlighed til at udgrunde tabellens hemmeligheder ved hjælp af et tælleapparat med kugler til at skyde frem og tilbage. Men de kan også tilegne sig fornøden færdighed i god levemåde, hvilket man ser, såsnart man træder ind, idet både piger og drenge øjeblikkelig rejser sig fra deres små, nogle få tomme høje

bænke for at gøre deres pligtskyldige skrabad. Kan det undertiden hænde, at et par af dem under hin vanskelige manøvre falder over deres egne ben, er det jo heldigt, at de ikke falder ned fra nogen stor forhøjning. Der er i øvrigt i skolestuen en genstand, som jeg vist ikke skulle omtale for ikke at vække større og ældre skolediciples misundelse; men da der måske ingen egentlig overhængende fare er for, at en slig genstand vil vinde indpas på andre steder, turde det være undskyldeligt, om man undlader at gøre en hemmelighed af det. Genstanden er et lille skråplan dækket med dyner, som undseligt gemmer sig i en krog; og den benyttes når småfyrene på en varm sommerdag føler sig alt for udmattede af det anstrengte studium .

. . Der findes, tilføjer jeg, også en syskole, som frekventeres af pigebørnene, når de er dimmitterede fra kommuneskolen“.

Asylet er netop et eksempel på den humane ånd, hvori Holmblad ledede sin fabrik.

Den nordlige del af grunden, 1 A, anvendtes også i Holmblads ejertid til tømmeroplag, bl.a. til brug for bødkerværkstedet, og her fandtes dampskæreri. På pladsen havde tømmerhandler Hammer i en del år lige efter 1900 tømmeroplag.

I 1907 overgik ejendommen til A/S Amagerbro. De gamle bygninger blev nedrevet i 1913, og en af tømmerhandler Hammer i 1904 opført kontorbygning måtte flyttes ca. 200 fod – en stor begivenhed dengang: tænk at kunne flytte et helt hus i et stykke!

På grunden rejste sig i 1913 ejendomskomplekset „Haabet“ efter tegning af arkitekterne Dan og Ch. Schou, som i øvrigt blev præmieret af Københavns kommune for sine gade- og gårdfacader.

På den nordligste del af grunden opførtes i 1915 ejendomskomplekset „Christianshavns Port“.

„Ny Mølle“

matr. nr. 9 Amagerbro

Vi når nu frem til den femte i rækken af ejendomme L. P. Holmblad erhvervede, nemlig i 1853.

Selve møllen, som var en stubmølle, lå indenfor Amagerbros grænse, medens den tilhørende gård lå lige udenfor grænsen på Sundbyvesters grund, omtrent ved nuværende Amagerfælledvej, Sundholmsvej og Norgesgade.

Endvidere brugtes til møllen en jordlod på Amagerbro på 31.655 kvadratalen, som ejedes af magistraten.

Selve møllen menes opført i 1744 af en Jens Nielsen, men kun to år senere ejes den af oberstløjtnant af infanteriet og major ved det Slesvigske geworbne Regiment, Christian de Wilcken. I 1748 bruges møllen af Christen Bertelsen, som pantsætter en hel del løse-reeffekter til Wilcken som sikkerhed for betaling af fæsteavgift.

Wilcken solgte i 1752 møllen til David Jensen Outtrup; senere ejes den af Lars

Hansen, som i 1782 solgte til Jeppe Christophersen Holm for 3.000 Rdl. Møllen benævnes da „Nye Mølle“, et navn den vel har båret fra starten som værende den nyeste af Amagerbros daværende tre møller.

I 1800 overtoges møllen af en søn ved navn Hans Jørgen Holm, der hidtil havde været brødbager i København. Med i købet fulgte alt tilbehør til møllen, bl.a. 8 heste og 2 møllevogne, samt tilhørende jorder under gård nr. 10 i Sundbyøster, beregnet til $\frac{1}{2}$ otting; disse jorder havde navne som Lille Grund, Udskiftningen, Døfuels ager, Hestekjærs ager, Bermands ager, Langager, Tårnby Spiæld og Røgelseeng. Købesummen udgjorde nu 7.300 Rdl.

Nogle år tidligere – i 1794 – foretoges en vurdering af møllen til brandforsikring, hvori den beskrives som følger:

- 1) en firkantet stub- og vejrømle, stående på en dobbelt krydsfod på fire murede piller. For resten er møllen almindelig, 2 etager høj foruden hatten, udvendig beklædt med planker, indrettet med en melkværn med alt dertil hørende redskab, hjul, drev, sten, kar, skruer, sko, skolæder, klink, broværk, harværk, langjern og gaffel samt aksel og arm, alt i komplet stand.
- 2) Møllehuset er 27 $\frac{1}{2}$ alen langt, inddelt i 12 fag med grundmur til vejen og tvende fag ind til gården. En etage højt med kvist til vejen over 3 fag. I den østre ende 2 værelser, overalt panclet og malet, tvende faste skabe og en bilæggerovn. Dernæst et folkekammer med en bilæggerovn og bagtil et køkken med skorsten, retterbænk med skabe og en vask, en indmuret kobberkedel, hylder og rækker. Dernæst en gennemgående forstue. Derved et karlekammer og derved lo og stald til 6 heste. Derved et spisekammer.
- I kvisten er en sal, panclet, betrukken og malet, en alkove med 2 glasdøre for. Resten af loftet er udi et, med fast loft på hanebjælkerne.
- 3) Et hus med klinede vægge inddelt i 5 fag og af delt i trende del til vognport, kostald og huggehus.
- 4) Derved et halvtagshus til hønsehus og andehus.
- 5) En svinesti med bræddetag.

I alt vurderedes bygningerne samt brønd med opstander og pumperedskab samt stakit og plankeværk omkring møllen og haven til 4.700 Rdl.

I 1813 overgik møllen vistnok til en Henrik P. Bruun og efter ham fulgte, antagelig i 1819, J. Knudsen, hvis enke senere gennem mange år drev møllen, indtil den i 1843

Gården som hørte til „Ny Mølle“.
Foto 1907. Københavns Bymuseum.

overgik til en svigersøn ved navn Erik Johansen.

Møllen synes at have været ret mådelig; i 1842 vurderedes den til prioritetsefterretning i anledning af et lån på 2.400 Rbd. fra det Brockske Legat. Der var da i realiteten ingen ændringer sket siden vurderingen i 1794 og værdien ansattes til 4.500 Rbd.

I 1853 sattes den del af grunden som tilhørte magistraten på offentlig auktion. L. P. Holmblad købte den for 2.939 Rdl. 38 sk. og købte samme år også selve møllen og de tilhørende bygninger.

Møllen blev nu indrettet som oliemølle som supplement til dampoliemøllen på „Limfabriken“s grund.

Endnu i 1870 lå møllen på sin plads, og Holmblad beretter dette år til Ingeniørkorpset, at bygningerne da var uforandrede siden hans overtagelse. Møllen forsvandt formentlig kort efter dette år, men de tilhørende bygninger blev liggende.

I 1907 overgik grunden til A/S Amagerbro, bygningerne blev nedrevet 1918, og på grunden opførtes ejendomskomplekset „Ny

Mølle“ mellem Norgesgade, Finlandsgade, Hollænderdybet og Kongedybet.

Matr. nr. 19 A Amagerbro

Den næste ejendom Holmblad erhvervede var ubebygget og lå bag Vor Frelsers kirkegaard.

Grunden tilhørte oprindeligt magistraten og havde i en længere årrække været udlejet til Veterinærskolen, da denne lå på Christianshavn (se side 72).

I 1853 fraskiltes det umiddelbart bag kirkegården liggende areal og henlagdes til kirkegården. Resten solgtes i 1861 til Holmblad, dog med tilbagekøbsret for magistraten.

I 1869 tilbagekøbtes det nordøstlige hjørne og henlagdes til kirkegården.

På grunden opførtes efter Holmblads tid Carl Lunds fabriker, der i 1932 blev overtaget af A/S Glud & Marstrand.

Hovedparten af grunden optages i dag af Øresundskollegiet.

„Store Mølle“

matr. nr. 14 Amagerbro

Denne ejendom erhvervede L. P Holmblad i 1864 for 47.000 Rdl. og de på den 39.860 kvadratalen store grund værende bygninger indgik som en del af Holmblads fabriksanlæg.

Grunden tilhørte oprindelig Københavns magistrat, som i 1789 bortfæstede den til møller Christian Strand, som samme år udflyttede en stubmølle, „Store Mølle“ kaldet, hertil fra Christianshavns vold, hvor den hidtil havde stået vistnok på Elefantens Bastion.

Umiddelbart efter opførte han ud mod landevejen et beboelseshus samt stald og ladebygning.

I 1810 foretoges en taksation af møllen og dens bygninger der (noget forkortet) beskrives således:

- 1) Bygningen mod vejen, 21 alen lang og 15 alen dyb, grundmuret og inddelt i 7 fag med kvist over 3 fag mod vejen, samt tegtag. Bygningen rummede en forstuegang, 2 stuer, 2 værelser samt fædebur, spisekammer og køkken, dels med murstensgulve, dels bræddegulve. Væggene var dels malede med limfarve, dels hvide d.v.s. kalkede. I kvisten fandtes et finere værelse, hvor væggene var betrukne med lærred og papir. I alle vinduer var engelske glas, som regnedes for det fineste og ud mod vejen var skodder til at lukke for vinduérne.
- 2) En bagbygning af mur- og bindingsværk, 25 alen lang og 15 alen dyb med tegtag, inddelt i 11 fag, hvoraf de 6 fag til lo og lade og de 5 fag til hakkelseskammer og stald til 8 heste.
- 3) En mellebygning af mur- og bindingsværk, 25 alen lang og 8½ alen dyb, ligeledes inddelt i 11 fag der rummede et kammer i 2 fag, et huggehus i 4 fag, en kostald i 3 fag og endelig et karlekammer i 2 fag.
- 4) Et dobbelt lokum og en svinesti af tømmer og brædder.
- 5) Selve møllen lå noget vest for resten af bygningerne og var som nævnt en stubmølle, stående på en krydsfod afstivet med 16 stivere af tømmer og et svært hovedben i midten. Herunder fandtes 4 piller af grundmur. Udvendig om hele foden fandtes et skur af tømmer. Møllen var i øvrigt af den ordinære type i to etager og havde en kværn med to franske stene.

Det hele vurderedes til 10.510 Rdl.

Det ses i øvrigt, at Tårnby Birketing i årene efter 1800 lejlighedsvis holdtes hos møller Strand; der fandtes på den tid ikke noget egentligt tinghus.

I 1810 købte brændevinsbrænder Jens Christian Møller ejendommen og slog sig ned her som møllermester. Han købte samme år grunden af magistraten til ejendom, og fik i øvrigt i 1825 tilladelse af Demoleringskommissionen til at opføre en tilbygning til den østlige ende af hovedbygningen.

I 1827 overgik møllen til købmand Carl Eduard Ernst for 9.910 Rdl., men han solgte allerede samme år til brødbager Johan Daniel Henrik Jørss for 17.255 Rdl. sølv.

1830 købte Carl Christian Augustinus møllen for 19.000 Rdl. sølv; ved købet omtales han som tobaksfabrikør, og han var da også ud af det velkendte tobaksdynasti.

Den gamle stubmølle brændte i 1844 men blev straks efter genopført, nu som en hollandsk mølle på en grundmuret fod.

Tre år senere fik Augustinus tilladelse til at opføre en toetages grundmuret bygning til dampmølle i tilslutning til den bestående mølle, dog mod at forpligte sig til „når fæstningens forsvar eller nye værkers anlæg måtte gøre nedrivelse nødvendig“ at lade dette ske uden krav på erstatning og ligeledes

„Store Mølle“ set fra syd.

C. C. Augustinus skydeskive fra 1854, Det kgl. Københavnske Skydeselskab og danske Broderskab. Københavns Bymuseum.

Bagerst ses Renovationshuset og Markmandshuset.

Hovedbygningen til „Store Mølle“ set fra Amagerbrogade.
Foto ca. 1905. Tårnby Kommune Lokalhistorisk Samling.

at lade materialer bortføre og ryddeligøre grunden på egen bekostning.

Byggeriet kom først igang i 1848, hvor Augustinus fik tilladelse til at nedgrave vandrender under fæstningens glacis, således at han fra forgraven ved Christianshavns vold kunne tage det fornødne vand til dampmøllens drift, og derefter lede vandet tilbage i forgraven gennem de forhåndenværende grøfter.

Bygningen stod færdig i 1850 og der blev installeret en 20 HK dampmaskine af Baumgarten & Burmeisters fabrikat.

I 1864 købte Holmblad møllen med tilbehør, herunder 8 heste og 5 møllevogne for 47.000 Rdl. Møllen fortsatte herefter i en årrække som kornmølle, hvor der formalede ca. 50.000 tdr. sæd årlig.

I hovedbygningen til landevejen flyttede Holmblads ældste søn, Jacob, ind, men bygningen blev snart for trang. I 1871 ansøgte L. P. Holmblad derfor Ingeniørkorpset om tilladelse til istedet for den gamle hovedbygning at måtte opføre en ny og

ganske statelig villa. Tegningerne hertil blev lavet af arkitekten Hans J. Holm, som Holmblad havde lært at kende, da Holm nogle år tidligere udførte tegningerne til Sundby kirke. I tilslutning til den nye bygning skulle en gammel staldbygning flyttes, og der skulle påføres et par nye tilbygninger til denne. Ingeniørkorpset godkendte mærkværdigvis projektet, staldbygningen blev flyttet og udvidet, men hovedbygningen kom ikke længere end til tegnebrædtet. Nu var det Københavns magistrat, som spændte ben og stillede en række krav, som Holmblad ikke ville opfylde, og projektet blev opgivet.

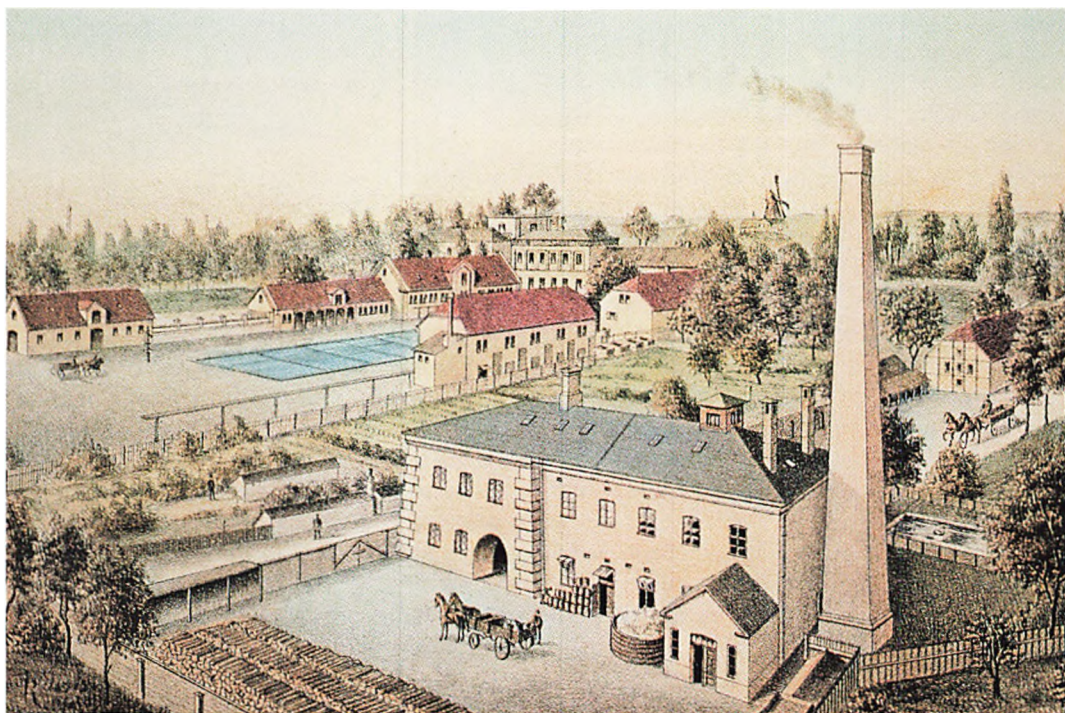
Det kan her tilføjes, at Hans J. Holm istedet udførte et andet byggearbejde for Holmblad, nemlig en gård på Backersvej (nu nr. 107). Denne gård, som i dag rummer en afdeling af Revalideringsvirksomheden Sønderbro, står i det ydre stort set uforandret fra Holmblads tid. Holms tegninger til såvel det opgivne byggeprojekt, som til gården findes i Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger.

Men tilbage til „Store Mølle“. Den brand som i 1880 ramte Holmblads fabrik, berørte også „Store Mølle“, idet selve mølleskroget der kronede taget på den store toetages bygning, blev beskadiget, hvorefter det i 1881 blev nedtaget. Møllens underdel blev stående og blev forsynet med et tag i flugt med resten af møllebygningen. Samme år flyttede sæbefabrikationen herud fra Store Regnegade. En lille kurios ting som har givet anledning til mange forviklinger er det, at der på „Store Mølle“ fandtes en sandstenstavle med indskriften „Kongel. Allernaadigst Priviligerte Sæbesydeer 1761“ samt Frederik V's kronede navnetræk og to tønder med bogstaverne GN.

Det har givet anledning til den misforståelse,

Indskriftsten fra sæbesyderiet i Store Regnegade. Opsat på „Store Mølle“ i 1880'erne. Efter Gamle Københavnske skilte og bomærker.

Holmblads sæbesyderi og limkøgeri.

Farvelitografi i N. Malmgreen: Danmarks industrielle etableringer, 1888 efter tegning af J. L. Ridter.

Bygningen i forgrunden er „Store Mølle“ der i 1881 blev indrettet til sæbefabrik. Bagved ses limkøgeriets bygninger og på den åbne plads i midten tørreplads for lim. Rækken af bygninger bagved rummede fra venstre pakhus (rest af det nedbrændte fabriksanlæg), sprøjtehus, vognport og stald og endelig selve hovedbygningen. Bagved ligger have og park. Møllen i baggrunden er „Røde Mølle“.

at „Store Mølle“ skulle være opført i 1761 som sæbesyderi, men det har intet på sig. Stenen stammede fra sæbefabrikken i Store Regnegade, der som andetsteds omtalt var startet i 1761 af en Gregers Nielsen og siden 1804 videreført af den Holmbladske familie. Det er troligt, at Holmblad har ladet stenen flytte ud til „Store Mølle“ samtidig med at sæbefabrikken flyttede herud. Stenen er i dag forsvundet og kendes kun fra billeder.

På sæbefabrikken blev fabrikeret grøn og brun sæbe samt stangsæbe. En besøgende i 1883 fortæller i poetiske vendinger om sit indtryk af „Store Mølle“: „En mægtig stenøjle, der søger sit fodfæste dybt under jorden og hvis flammegab betegner indgangen til et kolossal fyrsted, ligesom viser vej op ad de smalle snirklede trapper til de ærværdige lokaliteter. Det bedagede tømmerværk er hist og her sunket i knæ og hælder sine solide, hvidkalkede vægge beskyttende om det centrum, hvor fabrikationen foregår. Nogle høje slanke kar fyldte med gul hørolie, er placerede langs væggen og udgør en slags tilskuere til forestillingen, der opføres midt i lokalet. Her er nemlig anbragt en uhyre tragtformet kedel, hvis bund slikkes af flammer fra ildstedet. Omkring kedlen er nogle mænd, bevæbnede med lange „syvtaller“ ifærd med at sætte indholdet i bevægelse. For øjeblikket er det netop 100 tønder hørolie, som i forbindelse med en tilsætning af den blå indigo, er i færd med at blive til grøn sæbe. Den oprørte masse vælter sine tunge, fedtede bølger mellem hverandre, medens hist og her sønderrevne, halvstivnede, perlemorsglin-sende hinder forsvinder med en sivende lyd i de rivende malstrømme, akkompagneret af den skvulpende, gyngende overflade i de omkringstående kar. Musikken, som i og for sig kan være ret idyllisk, har imidlertid den ulempe at blive noget ensformig i længden“.

Sæbefabrikationen flyttede senere til oliemøllen ved Prags Boulevard, og fortsattes i øvrigt også her efter Medicinalcos overtagelse af firmaet L. P. Holmblad i 1919. Grunden til „Store Mølle“ anvendtes i tiden omkring århundredskiftet til handelsgartne-

ri, hvortil også de gamle staldbygninger m.v. anvendtes, og efter A/S Amagerbros overtagelse af ejendommen i 1907, blev den gamle møllebygning i en del år udlejet til „Mejeriet Perfect“, som etablerede sig her.

„Store Mølle“s gamle beboelsesbygning mod Amagerbrogade blev nedrevet i 1916, selve møllebygningen i midten af 1920'erne, og på grunden, som afgrænses af Amagerbrogade, Markmandsgade og St. Møllevej, opførtes i årene efter 1916 de nuværende store boligkomplekser af bygmester Charles Hansen, som købte en del af grunden.

Renovationshuset

matr. nr. 16 Amagerbro

Denne ejendom erhvervedes af L. P. Holmblad sammen med „Store Mølle“ i 1864 fra C. C. Augustinus, der havde købt den af Københavns magistrat i 1858 efter at renovationspladsen blev flyttet længere bort (se side 69). Huset blev nedrevet i 1922.

„Tylvtten“

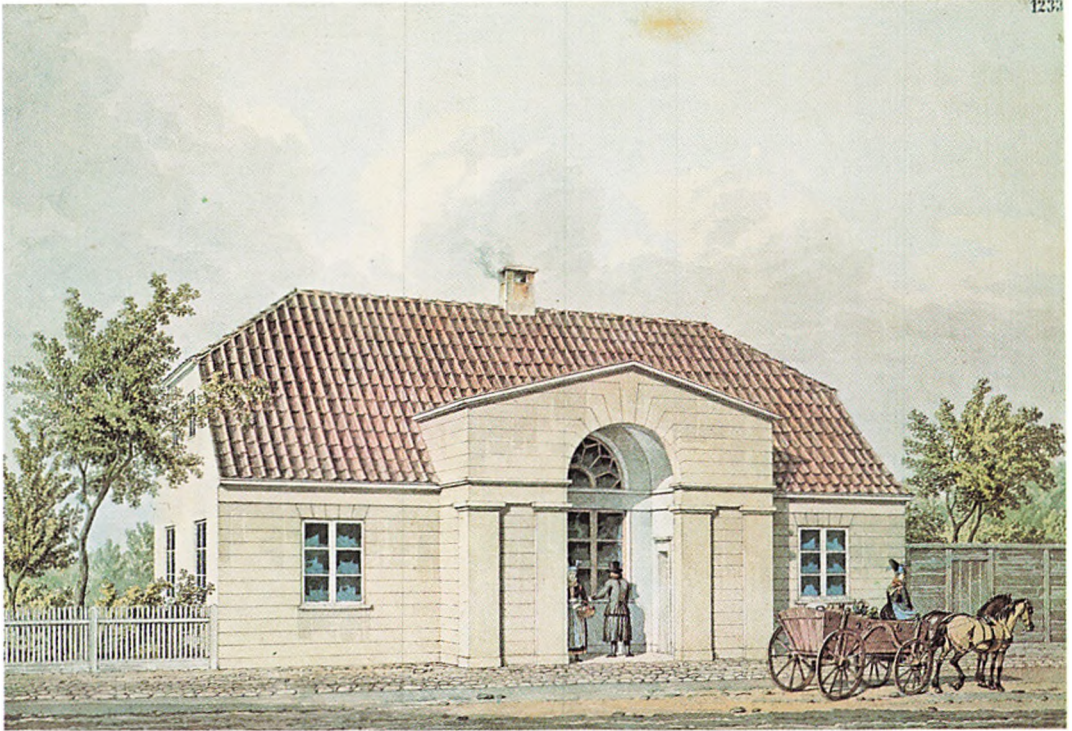
matr. nr. 2 Amagerbro

Ejendommen med det mærkelige navn opstod omkring 1718 som accisebod, hvoraf navnet formentlig også kommer.

Her måtte Amagerbønderne standse op og betale accise eller konsumtionsafgift af de varer, de førte ind til staden.

På de store torvedage, onsdag og lørdag, kunne man her se lange rækker af vogne, ofte omkring 100, læssede med øens produkter, holde og vente på, at kontoret skulle åbne.

Det gjaldt om at møde i god tid, for ekspeditionen kunne vel tage nogen tid, og acciseboden var kun den første hindring på vejen. Vognenes indhold blev her registreret på en acciseseddel og afgiften betalt. Endvidere betaltes samme sted bompeng. Så fortsatte turen med accisesedlen i hånden videre til Ravelinen, hvor sedlen blev kontrolleret og der toges stikprøver om vognenes

Amagerports konsumtionskontor eller „Tylvtæn“.

Akvarel af H. G. F. Holm ca. 1850. Nationalmuseet.

Bygningen ses her i den skikkelse den fik i 1829 efter hofbygmester Christian Hornbechs ombygning.

indhold nu også stemte overens med det på sedlen anførte. Konsumtionsbetjentene, eller „posekiggerne“, lagde ikke fingrene imellem, men det var naturligvis en yndet sport at snyde sig igennem. Efter Ravelinen kom den sidste hindring, bommen, hvor portskillingen skulle betales inden man slap igennem Amagerport ind til staden.

Et enkelt år i 1770'erne indførtes: Agerhøns 2 par, agurker grønne 12 tdr., båndstager 3.400 stk., duer 326 par, flæsk 162 sider, frugt 25 tdr., gæs 970 stk., grise 1.824 stk., gryn 5 tdr., havre 124 tdr., harer 123 stk., huder 614 stk., hø og halm 790 læs, høns 298 par, fedekalve 136 stk., spædekcalve 1.076 stk., kalveskind 5 deger, grønkål 3.286 læs, hvid- og rødkål 8.786 skok, kalkunske høns 18 par, fersk kød 726 lispd., røget kød 134 lispd., køer 287 stk., kyllinger 314 par, lam 5.124 stk., lammeskind 130 deger, løg 37

tdr., hvedemel 5 lispd., rugmel 15 tdr., mælk 16.574 tdr., rødder og roer 9.684 tdr., smør 842 kopper, smørtønder 40 tdr., svin 934 stk., æg 286 snese og ænder 246 par.

Der fortælles talrige historier om hvorledes man forsøgte at snyde for afgiften: En bonde havde således klædt en slagtet gris på som „Vor Mo'er“ og bundet den fast i agestolen. Da betjenten nærmede sig, spurgte bonden hvad klokken var, og idet betjenten kiggede efter i vognen, piskede han rask på hestene og udbrød: „Guds død og plageka'l, jeg skal køre ægt for kongen og kommer alt for sent“! En anden gang havde nogle spasmagere væddet om, at de skulle narre betjentene. De havde puttet en stor hund i en sæk, og da betjenten bestemt forlangte at se indholdet, lod de hunden løbe sin vej, hvorefter de forklarede, at den var „gal“ og skulle til rakkren for at aflives. Den betuttede betjent

bad dem se at få fat på den så hurtigt som muligt og lovede dem, at de skulle få lov at passere, når de kom tilbage med den. De gik da hjem og puttede en kalv i sækken, og kom således rask igennem forhindringerne uden at blive visiterede.

Acciseboden her var den eneste af byens fire acciseboder, som ikke blev beskadiget ved Københavns bombardement i 1807. Den bestod da af „et grundmuret hus, en etage med stentag og med dobbelte værelser og et lidet baghus og en med plankeværk indhegnet hauge“.

Bortset fra den grund som brugtes til huset, og som i det væsentlige udgjorde „konsumtionsskriverens hauge“, tilhørte grunden magistraten, som i 1791 bortfæstede den til urtekræmmer og kontrollør ved Københavns Toldbod, Johan Casse, der også var medindehaver og den drivende kraft i „Fredens Mølle“.

Det ses også, at Johan Casse i 1807 fik skøde på et hus på grunden, men det kan næppe være selve acciseboden, der var kongelig ejendom og som tjente som bolig for konsumtionsskriveren.

Acciseboden blev i 1829 ombygget og noget udvidet for en bekostning af 2.144 Rdl. efter tegning af hofbygmester Christian Hornbech. Det var ved denne lejlighed bygningen fik den karakteristiske vestibule ud mod vejen, således som den kendes fra billeder.

Hornbech havde i årene forud i øvrigt givet tegning til de øvrige konsumtionskontorer udenfor København, der alle blev nyopførte. Ideen med at give disse bygninger et vist monumentalt præg, havde Hornbech hentet fra Paris; det skulle give udefra kommende respekt for den by, de begav sig ind i. Amagerports konsumtionskontor blev ganske vist hverken så stort eller så monumentalt som de øvrige tre kontorer, vel af samme grund, som Amagerport var den mindst anselige af byens porte. Alligevel var den et fint lille eksempel på den arkitektur, som kom til at beherske København på den tid. Af konsumtionsskriverne ved kontoret kan nævnes:

- 1757: Severin Tønder
- 1757-1774: Bendt Jacobsen Lund, død 1774
- 1774-1791: Lund (iflg. Københavns vejviser, men findes ikke i toldvæsenets lister).
- 1791-1803: Georg Wilhelm Nicolaj Pogrell oprindelig søkadet, senere løjtnant i Norske Livregiment, afsked 1785 og fra 1791 konsumtionsskriver.
- 1803-1810: Carl Ulrich Lebrecht Breuningck, oprindelig kaptajn, død 1810.
- 1811-1834: Abraham From oprindelig toldbetjent, havde embedet i 23 år til sin død 77 år gammel i 1834.
- 1835-1841: Christian Carl Hermann Frederik Gün-
telberg, cand. jur., kammerassessor. Afsat fra embedet i 1841 på grund af misligheder og død som arrestant i Kastellet i 1842. Han var i øvrigt kendt som oversætter af franske og engelske romaner og operatekster og som forfatter af teksten til Kuhlaus opera „Lulu“.
- 1843-1849: Michael Holm cand. jur., 1849 forflyttet til Østerport.
- 1849-1852: Frederik Vilhelm Berg senere slotsforvalter på Fredensborg.

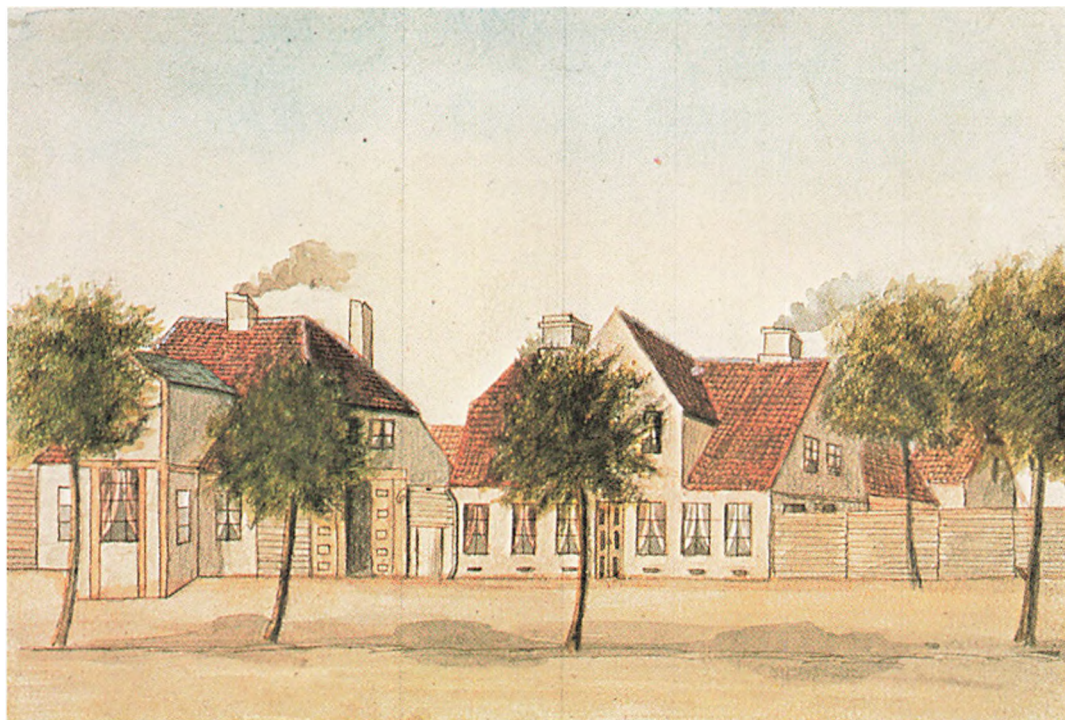
Den 1. april 1852 ophørte konsumtionen, og de forskellige konsumtionskontorer blev solgt ved offentlig auktion af Finansministeriet.

I begyndelsen af 1854 købte Wilhelm Ferdinand Feilberg Amagerports forrige konsumtionskontor og foretog en mindre ombygning, så det lod sig benytte til beboelse.

Feilberg havde en fortid som skibslæge i Vestindiefart, og i årene 1833-37 var han læge ved de kongelige plantager på St. Jan i Dansk Vestindien. I 1844 blev han distriktslæge for Amager, hvad der nok ikke har været særlig praktisk, da han boede i Møntergade, og det må have været en lettelse for alle parter, at han i 1854 kunne flytte herud, hvor hans virke lå.

Feilberg boede her til slutningen af 1864, da han solgte huset til L. P. Holmblad for 10.000 Rdl.

Huset benyttedes nu i en årrække som bolig for ansatte ved Holmblads fabriker, i 1882 således snedkermestrene D. J. Lassen og C. Lassen. Baghuset rummede Holmblads segl-lakfabrik, egentlig en lidt flot betegnelse, for hele „fabriken“ beskæftigede kun 1 à 2 mand. Denne del af fabrikationen havde i øvrigt hidtil ligget i Store Regnegade. I 1883

„Tylvten“ og „Haabet“.

Akvarel af L. Both o. 1880. Det kgl. Bibliotek.

Til venstre „Tylvten“ – den ombyggede accisebod – i den skikkelse den fik ved distriktlæge Feilbergs overtagelse i 1854.

hedder det: „Man er nu netop i nærheden af lakfabriken, hvad man forresten nok kan lugte. Nu skal man ikke straks blive ked af det, fordi hele arbejdsstyrken her kun består af en mand, som rører i en gryde; thi enhver kan da sige sig selv, at det må være en højst mærkelig mand, som alene formår at forsyne os alle sammen med lak. Rigtignok kan De svare, at De for Deres vedkommende bruger kun én stang om året, men tænk så på postvæsenet, som er en ganske anderledes flink kunde!

Synet af et komfur, en vask og et bord, der er de eneste faste genstande i lokalet, bringer én til at tænke på et køkken, et stort køkken forstår sig. Men den røde suppe, kokken tillaver, er kun smagfuld at se til. I en i en balle vand flydende form støber han så ganske simpelt stængerne, den ene efter den anden – det er hele kunsten“.

Huset overgik i 1907 til A/S Amagerbro, og blev nedrevet i 1913. Navnet „Tylvten“ overgik til ejendomskomplekset, som samme år opførtes på den bagved liggende grund, der afgrænses af Svinget, Ved Linden og Ved Amagerport.

„Røde Mølle“

matr. nr. 4 Amagerbro

Som den sidste i rækken af Holmblads ejendomme på Amagerbro kommer „Røde Mølle“ eller „Schleyers Mølle“, som L. P. Holmblad erhvervede kort før sin død i 1890, men dog havde benyttet igennem mange år. Denne mølle var oprindeligt den eneste udenfor Amagerport og synes at gå tilbage til i alt fald 1685, hvor Peder Truelsen Møller

Københavns Bombardement i 1807 set fra Amager.

Håndkoloreret kobberstik 1807. Københavns Bymuseum.

Møllen er „Schleyers Mølle“ eller „Røde Mølle“ som den senere kaldtes. I baggrunden ses bagsiden af „Haabet“ og „Tylvten“.

fik den i fæste af amtsforvalteren for Københavns amt. Han havde møllen endnu år 1700, men den synes kort efter at være overgået til en Michel Andersen.

I 1719 havde Michel Andersen en skærmydsel med den hollandske sæbesyder Rolluf Albertsen Hoogkerck, som i 1703 havde anlagt en oliemølle på Amager, nemlig den som senere blev kaldt „Vestre Oliemølle“. I 1719 fik han privilegium på at måtte anlægge en ny oliemølle „mellem vejrmøllen og det nye consumptionskontor“.

Michel Andersen beklagede sig herover, en ny mølle med den beliggenhed ville fratage ham al vind og han henviste til, at samme Hoogkerck for 16 år siden havde bygget oliemølle „hart mod hans mølle“, og nu ville

anlægge en ny oliemølle mellem den første og hans melmølle. Sagen gik til Danske Kancelli, hvor man måtte give Michel Andersen medhold, og man var ikke sindet at følge Hoogkercks forslag, måske også fordi man fandt ham både urolig og besværlig.

Den 10. maj 1719 resolverede kancelliet, at Hoogkercks nye mølle skulle ligge på Sundbyøster overdrev, altså på den modsatte side af landevejen, og her rejste sig så den mølle som fik navnet „Fredens Mølle“. Om „Vestre Oliemølle“ og „Fredens Mølle“ se side 79. Senere ejedes møllen af Hans Olsen Møller, som i 1751 solgte den til Søren Christensen Dalsgaard. Der hørte da 1 otting gårds part jord på Sundbyøster mark til møllen.

Dalsgaard solgte i 1757 til Jacob Jensen for

2.800 Rdl., og han solgte igen videre i 1778 til Jonas Pedersen Berg; der hørte nu kun 1/2 otting gårds jord med.

Jonas Berg var broder til Søren Berg, der nogle år senere blev ejer af møllen på den modsatte side af landevejen (se side 46), men han synes ikke at have haft større held med sig. I 1781 blev møllen sat på auktion. Den var da vurderet til 4.250 Rdl. men solgtes for kun 1.350 Rdl. til Christian Schleyer og Poul Zierau, og hvad angår Jonas Berg, træffer vi ham i 1801 som kusk på broderens mølle med et forlist ægteskab bag sig.

Møllen var ved købet en af de sædvanlige stubmøller, som de nye ejere straks lod nedrive og opførte istedet en ny hollandsk mølle som stod færdig i 1783. En vurderingsforretning fra dette år beskriver den som følger:

- 1) En ny hollandsk mølle, stående på en muret fod, 2 alen høj over jorden, anlagt i en ottekant, 18 alen i diameter, stængeværket 24 alen højt, indrettet i 4 etager, hvoraf den første etage indrettet med 3 døre og 4 vinduer og bruges til sækkerum, hvori er en sækkehejse. I anden etage er indrettet 2 sigter med hjul og triller og er sigterne dels jern- dels messingtråd med behørig kasser. I denne etage er 5 vinduer.

Den tredje etage er i ét og står trilleren op igennem samme og betjener anden og fjerde etage. Omkring den tredje etage er udvendig en omgang, 5 alen bred med behørig gelænderværk, bjælker og strøer, belagt med brædder. Fra denne etage er 2 døre og 4 vinduer ud til omgangen.

I fjerde etage den opstående rulle med stjernehjul og triller til 2de gange med behørig jerngafler samt trakte og kasser. I denne etage er 4 vinduer. Derover er det store kronhjul med triller, såvel til værkerne som til at drage sække op og ned med, samt valser og tov med behørig tap og tryk-del.

Møllen er udvendig beklædt med brædder, 3 etager høj, og det øvrige tilligemed hatten er lægtet og

„Røde Mølle“.

Tegning af J. L. Ridter, 1881. Københavns Bymuseum.
I baggrunden „Store Mølle“.

„Røde Mølle“.

Akvarel af J. L. Ridter 1904. Københavns Bymuseum.

Motivet er set i næsten samme vinkel som billedet på side 58. Møllen har her fået den skikkelse den fik i den sidste del af 1890'erne.

tækket med rør. I værket befandtes 2de par rihnske stene og 2 par engelske sandstene med dertil hørende indretninger.

- 2) Endvidere er møllen tilhørende et våningshus bestående af 7 fag, som på den nordre og vestre side er grundmur, det øvrige af mur- og bindingsværk. Dernæst 4 fag klinede vægge, overalt teglhængt, og består indretningen af 3de stuer, hvide vægge og deri 3 bilæggerovne, et køkken med retterbænk. De øvrige 4 klinede fag er indrettet til stald og 2de materialkamre.

Derved en brønd med opstander og jernpumperedskab. En haveplads med nogle frugttræer, indhegnet med 21 fag plankeværk.

I alt vurderedes møllen til 7.900 Rdl.

Allerede i 1784 købte Chr. Schleyer Zierau ud for 5.000 Rdl. I 1792 gik møllen atter på auktion. Schleyer var død og hans enke, Bodil Elsegaard, giftede sig med Jens Poulsen Greborg, som samtidig overtog en børneflokk på seks. Bodil Elsegaard døde imidlertid snart efter, og Jens Poulsen giftede sig nu med Bodil Svendsdatter og købte i 1792 møllen.

Efter Jens Poulsen fulgte Bartrum Jørgensen, som fik møllen ved sit ægteskab med hans enke, ovennævnte Bodil Svendsdatter. Hun døde i 1831, og der blev i den anledning foretaget en ny vurdering af møllen.

Det fremgår heraf, at den på mange punkter var forbedret og ombygget, bl.a. var den nu forsynet med gennemkørselsport i foden og var udvendig blevet beklædt med egespån. Den tilhørende beboelsesbygning var stadig på 7 fag, men nu grundmuret til alle sider og forsynet med en kvist på 2 fag. Mellem møllen og beboelseshuset var opført en toetages bræddebygning, som i den øverste etage rummede en overgang fra husets tagetage til møllen, og endelig var der tilføjet en 17-fags bygning i mur- og bindingsværk til lo, lade og hestestald. I Sterms beskrivelse fra 1834 siges at „møllen har 6 etager, 37 $\frac{1}{2}$ alen vingefang, 3 kværne og sigteværk. Årlig formaling 12.000 tdr. sæd. Assurance 18.320 Rdl. Til møllen hører 24 fag bygninger og 12 tdr. land med 2 tdr. hartkorn. Ejeren driver desuden 3 $\frac{1}{2}$ td. land magistratsjord mod en årlig afgift på 50 Rdl., samt ved ejerskifte en rekognition på 56 Rdl. sølv“.

De møllen tilhørende 12 tdr. land lå på østsiden af Amager Landevej, omtrent ved nuværende Sundbyvester Plads.

Omkring 1835 solgtes møllen til hyrekusk Ole Petersen, som i maj 1836 ansøgte Demoleringskommissionen om at måtte

foretage en hel del forandringer, nemlig: 1) forhøjelse af møllens fundament til første bjælkelag og lave gennemkørselsport i samme, 2) opføre en bygning af mur- og bindingsværk til hestemølle, 3) opføre en staldbygning af mur- og bindingsværk, 4) opføre et våningshus af grundmur og 5) opføre et pakhus.

I det store og hele gennemførtes disse forandringer, og møllen fik derved det udseende den beholdt indtil slutningen af århundredet. Ole Petersen drev ikke selv møllen; i 1845 er således Lars Johansen Kofoed forpagter af den.

Holmblad var bruger, og formentlig også ejer af møllen fra 1854, skønt der først udstedtes skøde til firma L. P. Holmblad i 1892. Den brugtes af Holmblad som bemølle til knusning af ben til limfabrikationen.

Kort før århundredskiftet blev møllens overdel og omgang fjernet, og istedet opsattes et lille karakteristisk spir.

Møllen kaldtes almindeligvis „Schleyers Mølle“, et navn den bevarede en stor del af 1800-tallet igennem. Navnet „Røde Mølle“ synes at stamme fra 1860'erne, hvor mølleoverdelen blev malet rød.

Møllen blev sammen med resten af Holmblads ejendomme erhvervet af A/S Amagerbro, som i en årrække udlejede møllebygningen til café: „Mølle Caféen“, som den naturligt kom til at hedde. Kort før den i 1916 blev nedbrudt, nåede den at blive kendt over det ganske land. Her skete nemlig i 1914 det berømte „gulvskruppemord“ – et af de mest omtalte mord i vor kriminalhistorie.

Møllens beboelsesbygning faldt allerede i 1907 da Amager Boulevard anlagdes. På grunden opførtes ejendomskomplekset Amager Boulevard, Kongedybet, Under Elmene.

„*Bon Esperance*“
matr. nr. 6 Amagerbro

Denne ejendom opstod i 1795, da magistraten bortfæstede en jordlod på 3.564 kvadratalen til prokurator Andreas Palle.

Palle var en driftig mand på Amager på den tid. Han havde interesser i adskillige ejendomme og var en tid konstitueret auktionsdirektør på Amager, men havde i øvrigt sin bopæl indenfor voldene. I nogle år var han medinteressent i den anden på Amager anlagte limfabrik (se side 78) og i 1802 fik han bevilling på et bageri i Tårnby. Ejendommen på Amagerbro havde han dog ikke længe; i 1796 solgte han den til skræder og værtshusholder Paulus Blædel, der var født i 1749 i Nürnberg. Det fortælles, at han syede og leverede klæder til arveprins Frederik og dennes søn Christian (VIII). Han døde i 1803 og ejendommen udlagdes til enken, Cecilia Sandahl og sønnen Werner Ludwig Blædel. Sidstnævnte blev i øvrigt senere (fra 1828-59) sognepræst i Assens, og for nu at trække en linie tilbage til Amager, blev en datter af ham gift med Niels Munk Plum, der fra 1862-65 var sognepræst i Tårnby.

I 1807 solgtes ejendommen til skibsbygmester Carl Neumann, som igen i 1811 solgte videre til studiosus theologix Jens Strand, en søn af møller Strand på „Store Mølle“. Denne havde kun ejendommen et halvt år, hvorefter han solgte til brændevinsbrænder Hermann Nielsen. I 1822 fik Hermann Nielsen tilladelse af Demoleringskommissionen til at opføre et skur over den ved ejendommen værende åbne keglebane.

I 1829 overgik ejendommen til slagtermester Wilhelm Eisemann, som samme år foretog en del forandringer ved bygningerne, og som i 1846 lod opstille et skur, som hidtil havde været brugt som slagterbod ved Nicolai Tårn. I folketællingen fra 1845 ses, at Eisemann kom fra Meiningen i Sachsen; hans hustru, Maren Kruse, var fra København. Udover slagteri blev der også drevet værtshus fra ejendommen af Peter Mützler, der var gift med Cathrine Kruse, formentlig en søster til Maren Kruse.

Ejendommens fine navn „Bon Esperance“, som betyder „det gode håb“, har nok noget med det lidt trøstesløse sted at gøre, for uanset om man så ud fra husets forside eller bagside, mødte blikket kun de græsklædte tuer på Vor Frelzers Kirkegård og Slavekir-

„Bon Esperance“.
Foto ca. 1905. Tårnby Kommune Lokalhistorisk Samling.

kegården. Ejendommen benævntes da også for det meste „Bondeenden“, som vel også rummede en hentydning til det publikum, som frekventerede det mådelige værtshus. Eisemann døde omkring 1850, men enken fortsatte slagtergerningen fra ejendommen, indtil den i 1878 solgtes til en anden slagtermesterenke, Ida Constancia Specht. Hun solgte i 1901 ejendommen til restauratør Anders J. Henriksen, og endelig overgik ejendommen i 1916-17 til A/S Elmegården, som lod de gamle bygninger nedrive i 1918 og opførte ejendommen på det nordlige hjørne af Amagerbrogade og Hollænderdybet.

„Syven“ matr. nr. 7 Amagerbro

Denne ejendom stammede fra 1788, hvor gæstgiver Mathias Steffensen Howitz fik den i fæste af magistraten. Ejendommen kaldtes på den tid „Stjernen“, muligvis fordi Howitz var ejer af „Stjerne-kroen“ (også kaldet

„Stjerneholm“) på Tingvej, som han havde overtaget 1777 og havde fået privilegium på krohold, bageri og gæstgiveri, dog mod at kroen „ikke til fylderier eller tidsspilde for bonden eller andre måtte misbruges“.

Huset her på Amagerbro benævnes i folketællingen 1801 „Andreas Howitz hus“; denne var søn af Mathias Howitz og må vel have været ejer på den tid, selv om intet skøde ses. Sønnen overtog i øvrigt også i 1803 „Stjerne-kroen“.

I 1801 boede der to familier i huset: Student og værtshusholder Johan Anton med familie og marskandiser og værtshusholder Johan Peter Bech med familie. Det synes at være omkring den tid ejendommen skifter navn til „Fortunen“; senere kaldtes den, i alt fald populært, „Syven“, en hentydning til matrikelnummeret.

I 1824 overgik ejendommen til værtshusholder Peder Nielsen, som i 1827 fik tilladelse til at udvide med en bygning. I øvrigt bestod ejendommen af flere bygninger, som udlejedes og benyttedes til flere formål. I 1834 boede her således udover Peder Nielsen

tillige værtshusholder M. Rasmussen og slagtermester H. H. Specht, og samme år fik en slagtermester Juul tilladelse til at indrette en staldbygning til beboelse og anlægge fyrsted. Senere – i 1845 – findes her værtshus samt hjul- og karetmagerværksted.

Peder Nielsen døde i 1847 og ejendommen overgik til hans enke, Elisabeth Nielsen, som i 1854 solgte til en søn, møllebygger Frederik Ferdinand Nielsen. Denne købte samme år grunden til ejendom fra magistraten.

I 1870 overgik ejendommen til urtekræmmer Niels Peter Jensen, der var ejer til 1897.

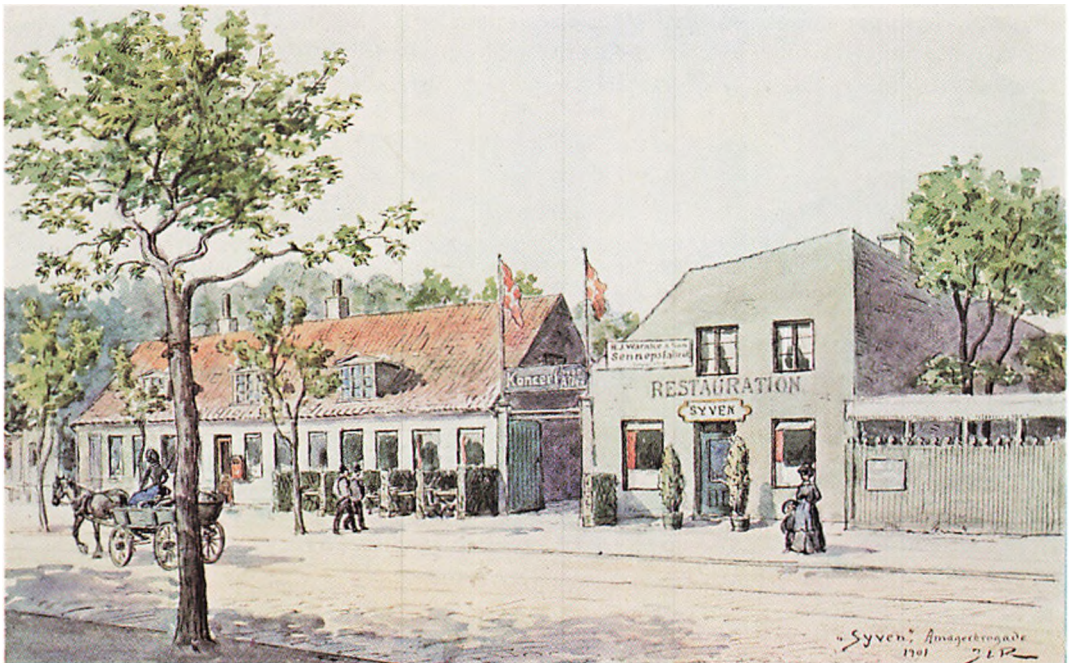
I 1880'erne var Søren Nielsen lejer i bygningerne og indrettede her en uhyre primitiv sommervarieté. Selve værtshuset eller kafféen var et almindeligt lavt bondehus af den type, som var gængs på de gamle „Broer“ og forestillingerne blev givet i den bagved liggende have, hvor scenen var anbragt i et hjørne og nærmest lignende en stor kasse, der var stillet ovenpå et lysthus med åbningen ud mod publikum. På denne scene optrådte

forskellige folkelige sangere og sangerinder og der blev spillet ikke mindre folkelige humoristiske stykker.

Hvor primitiv end varietéen var, blev den dog snart en yndet fornøjelse for Amagerne og Christianshavnerne, der her i „Syven“ fandt et længe savnet forlystelsessted, hvor sommerkraftenerne kunne tilbringes.

Forresten kunne også passagerne, der sad ovenpå sporvognen, ved ottetiden nå at få et glimt med af forestillingen, mens man holdt og ventede. Sporvognen (dengang hestetrucken og i to etager) kørte nemlig på enkelt spor, og der var netop ud for „Syven“ et vigespor og desuden standsede sporvognen dengang hvor som helst man ønskede at stige på. Kørte man med sidste vogn om aftenen, den såkaldte „pipvogn“, bød man kusken og konduktøren ind på en bajer, mens der ventedes på de sidste gæster fra de små forlystelseshaver.

„Syven“s lokaliteter blev dog snart for små, og Søren Nielsen købte da i 1891 en villa på

„Syven“.

Akvarel af J. L. Ridter 1901. Københavns Bymuseum.

hjørnet af Amagerbrogade og Kløvermarksvej og indrettede her „Vennelyst“ (se side 66).

„Syven“ overgik herefter i 1897 til restauratør Anders Henriksen, som førte de folkelige traditioner videre.

Den 18. januar 1902 udbrød der brand i en hestestald og et tømmeroplæg på den bagved liggende grund, den tidligere Slavekirkegård. Branden fik rigelig næring af de brændbare materialer og kunne ses over det meste af København og tiltrak sig en tusindtallig tilskuerskare. To heste indebrændte og også „Syven“s gamle teater gik det ud over; både det og flere udhuse nedbrændte.

Teatret stod ellers for en ombygning til brug for teaterdirektør Carl Henriksens selskab. Nu opførtes istedet på grunden „Sønderbro Teater“, som allerede kunne åbne i slutningen af november 1902 med stykkerne „Amagerslægter“ og „Pariserliv“.

Teatret opnåede stor popularitet med sine folkelige stykker. I 1930'erne skiftede det navn til „Hollænderbyen“ og forsvandt først for ret få år siden.

De gamle bygninger mod Amagerbrogade, som i øvrigt i 1904 blev forøget med en glasveranda Anders Henriksen lod fragte

hjem fra Sct. Thomas, fortsatte i nogle år som „Café Syven“ og „Sønderbro Teater Café“, indtil de i 1920 blev nedrevet og gav plads for ejendommen „Hollændergaarden“ på det sydlige hjørne af Amagerbrogade og Hollænderdybet.

Navnet „Café Syven“ blev senere videreført på hjørnet af Norgesgade, hvor nu Bikuben har til huse.

„Markmandshuset“ matr. nr. 15 Amagerbro

Markmandshusets historie går formentlig langt tilbage i tiden. Det tilhørte magistraten og tjente som bolig for markmanden, den opsynsmand som førte tilsyn med stadens jorder på Christianshavns Fælled. Hans opgaver var bl.a. at fæste drenge til hyrdetjeneste og i øvrigt se efter, at ingen ulovligt lod deres kreaturer græsse eller gravede sand som brugtes til at strø på gulvene.

I 1801 boede her markmand Jens Jensen Møller, i 1845 Johan Gottlip Hesler og i 1855 skræder L. Jensen.

Huset solgtes i 1918 til A/S Amagerbro og blev nedrevet i 1922.

„Arbejdernes Forsamlingsbygning“.

Efter postkort ca. 1904. Tårnby Kommune Lokalhistorisk Samling.

En gyde bag forsamlingsbygningen.
Foto 1913. Københavns Bymuseum.
Disse bygninger stammede fra A. P. Slagers tid i 1850'erne og 1860'erne.

„Arbejdernes Forsamlingsbygning“ matr. nr. 21 Amagerbro

Denne ejendom havde et grundareal på 13.772 kvadratalen og købtes i 1812 af stenhugger Johan Christian Kruise. Han solgte igen i 1816 til brændevinsbrænder Bendt Hansen for 6.000 Rdl.

På grunden lå oprindelig kun et enkelt lille grundmuret hus. Det var først, da købmand Anton Perber Slager i 1849 købte ejendommen, der kom gang i bebyggelsen på grunden.

I årene fra 1849 og frem fik Slager tilladelse til at opføre flere bygninger, fortrinsvis materialskure af forskellig art, alle opført i bindingsværk, som forskrifterne bød.

Hovedparten af denne bebyggelse, der ligesom dannede en hel lille gade, lå her til et stykke ind i vort århundrede og udgjorde i al deres forfald et malerisk skue.

Slager var oprindelig kludehandler, men havde mange andre interesser. På ejendommen her drev han i 1850'erne og 60'erne en fabrik for stenkul og beskæftigede 6 faste arbejdere, og han gjorde sig stærkt gældende i den bebyggelse, som på den tid opstod mellem Amagerbro og Sundbyerne og blev med tiden en velhavende mand.

I 1882 overtoges ejendommen af grosserer M. Bendixen, hvis enke i 1898 solgte den til „Aktieselskabet for en Forenings- og Forsamlingsbygning for Christianshavn og Sundbyerne“.

Her indrettedes nu den forsamlingsbygning, som senere bedst kendes under navnet „Arbejdernes Forsamlingsbygning“, populært kaldet „Slæven“. Nærmere kommentarer turde vist herefter være overflødige.

I 1913 solgtes ejendommen til Københavns kommune. På grunden ligger nu „Amager Selskabslokaler“.

„Vennelyst“.

Foto ca. 1905. Amagerbankens arkiv.

„Vennelyst“ matr. nr. 22 Amagerbro

Denne ejendom opstod i 1843, da slagtermester Hartvig Henrich Wilhelm Specht fik den i fæste af magistraten og samme år fik tilladelse til at opføre et hus af bindingsværk. I 1857 solgte magistraten grunden, og Specht bygningen til købmand Anton Perber Slager, der også var ejer af naboejendommen (se foran). Senere træffer vi Specht, eller rettere hans enke som ejer af „Bon Esperance“ (se side 61).

I 1882 solgte Slager ejendommen til murermester N. C. Lindhardt, som lod opføre en villa på stedet.

Denne solgte hans enke i 1891 til værtshusholder Søren Nielsen, tidligere „Syven“. Han indrettede nu i haven bagved et folkeligt forlystelsesetablisement, som fik navnet „Vennelyst“.

Siden var ejendommen skiftevis i direktør, billedhugger H. O. Carlssons og grosserer, restauratør H. Aagesens besiddelse indtil Københavns kommune i 1913 overtog ejendommen.

Kommunen udlejede midlertidig ejendommen til direktør Mogensen, der tilførte det populære etablisement ny energi og omdøbte det til „White Star“, folkevittigt kaldet „Den hvide Stær“.

Det var her udtrykket „Frem med krogen!“ opstod. På scenen kunne allehånde amatører nemlig optræde, de fleste med et pauvert resultat, og når råbet lød, dukkede en kæmpemæssig krog frem og trak den arme „skuespiller“ ud.

Desværre tillader pladsen her ikke at komme nærmere ind på dette etablisements historie, men interesserede læsere kan henvises til Bent Zinglersens bog: „Københavnerviv - der blev borte“ fra 1973.

Sommervarietéteatret i haven bag „Vennelyst“.
Foto forår 1913, Københavns Bymuseum.

„Bomhuset“

Bommen – den institution som var en følge af nyanlægget af Amager Landevej – indførtes i 1790.

Oprævningen af bompengene bortforpagtedes for perioder på 3 år – et såre nyttigt arrangement, for da var myndighederne sikre på at få et fast afgiftsbeløb, medens man på den anden side kunne være sikker på, at bomforpagteren i egen interesse ikke lod nogen slippe forbi uden afgift.

Den første forpagter hed Jess Krag som fik forpagtningen for 650 Rdl. og mod selv at opføre det fornødne bomhus. Bommen lå oprindelig på grænsen mellem Amagerbro og Sundbyerne.

På grund af årstiden – det var vinter – fandt Krag det ikke hensigtsmæssigt at bygge nyt hus, men bad om tilladelse til at benytte et hus, der allerede da lå ved bommen, nemlig

på hjørnet af Amagerbrogade og Norgesgade ved siden af „Syven“. Dette hus tilhørte senere en bager Mentz og senere bager Hamann.

Afgiften var naturligvis ikke populær, og Krag beklagede sig over, at hans karl fik prygl istedet for penge, og bomhuset blev bombarderet med sten. Man ville også gerne smyge udenom, men det blev der sat en stopper for, idet magistraten på Krags opfordring gik med til at lade fælleden indgrøfte, så vogne ikke kunne passere.

Allerede sidst på året 1790 holdt bommen flyttedag. Den placeredes nu umiddelbart ved siden af acciseboden (se side 54). Bomhuset bestod af et grundmuret hus, 5 fag bredt og 8 alen dybt. Ud mod vejen fandtes et vindfang med to bænke og et fag vinduer. Huset rummede i øvrigt kun et væretse med en jern vindovn på fod og et køkken med åben skorsten. Bommen bestod af 2 faste rækværk,

Ejendommen hvor nu Amagerbro apotek ligger på Amagerbrogade.

Tegning af Alfred Larsen 1894. Efter „Gamle københavnske gårde og huse“.

Her lå Amager-bommen oprindelig i 1790, men blev samme år flyttet til en plads ved siden af acciseboden „Tylvten“.

hver 5 alen lange i hver sin side af vejen. Imellem disse en bom med to stolper, jernkæde, lås og nøgle og en sten anbragt på den ene ende som kontravægt. Bommen m.v. samt vinduer og døre var malet perlegrå, selve huset var gulkalket, og der fandtes en tavle opsat, hvorpå bomtaksterne var påmalet.

I 1845 ansøgte den daværende bomforpagter, Hans Thomsen Weibye om tilladelse til at påføre bomhuset en ny etage; den blev dog tilsyneladende ikke udført. Den næste bomforpagter hed Peter Larsen og det ses, at han drev værtshushold ved siden af.

Sidst i 1870'erne flyttede bommen igen, nu tilbage vis á vis sin oprindelige beliggenhed,

nemlig ved det sydlige hjørne af Vor Frelser kirkegård mod Amagerbrogade. Her opførtes et grundmuret toetages hus med en sidebygning til værtshus. Dette hus forsvandt i 1906 da Prags Boulevard blev anlagt. Men bommen var mere sejglivet. I 1907-09 nyanlagdes Sundholmsvej, og den gamle Amager Fælledvej blev udvidet og istandsat. Samtidig anlagdes Amager Boulevard, og der blev derved mulighed for at komme til Amager udenom bommen. Der gjordes flere alvorlige forsøg på at få afskaffet denne forældede institution, ja i 1909 tog Sundbyernes Handelsforening og Sundbyernes Grundejerforening initiativ til dels at opsætte transportable skilte, dels at opsætte et mægtigt skilt på tømmerhandler Hammers lagerbygning på hjørnet af Amagerbrogade - Amager Fælledvej, som ganske uforknydt forkyndte: „Spar bompengene – kør denne vej“!

Trods adskillige anstød holdt bommen dog stand til den 31. marts 1915, hvor institutionen nedlagdes under højtidelig flagning fra bommanden, P. C. Zibrandtsens side.

Den gamle tavle med bomtaksterne hænger nu sammen med flere lignende på Københavns Bymuseum.

Det sidste reglement for bomtakster var fra 1906; det havde da været nødvendigt at revidere det ældre reglement fra 1874, som følge af bilernes fremkomst. Taksterne var derefter som følger:

Arbejdsvogne, Arbejdsslæder, Torrevogne, Torveslæder, Kasser med 2 Hjul, naar der findes kun ét for Kudskens bestemt Sæde (Brædt), med 1 eller 2 Heste	4 Øre
Samme Vogne (Slæder, Kasser) med flere end 2 Heste	8 –
Samme Vogne (Slæder) og iøvrigt alle aabne Vogne af lignende Slags, som foruden det for Kudskens bestemte Sæde er forsynede med et eller flere Sæder med Rygstød, samt	
Fragtvogne og Vogne, der benyttes til Fragtkørsel, med 1 eller 2 Heste.....	8 –
Samme Vogne (slæder) med flere end 2 Heste	15 –
Vogn med 2 Hjul (Gig, Karriol, Dogkardt m.fl.) med 1 Hest.....	8 –

Kane med 1 eller 2 Heste	8 Øre
Kane med flere end 2 Heste	15 -
Droske med 1 Hest (aaben eller tillukket)	10 -
Firhulede personvogne uden Indretning til at lukkes (Jagtvogne, Skolevogne, Charabanc m.fl.) med 2 Heste	10 -
Samme Vogne med flere end 2 Heste	15 -
Firhulede Person-Motorvogne uden Indretning til at lukkes samt fir- eller femhulede Motorcykler	10 -
Firhulede Personvogne med Indretning til at lukkes (Karet, Wienervogn, Landauer, Droske, Charabanc m.fl.) med 2 Heste	16 -
Samme Vogn med flere end 2 Heste	20 -
Firhulede Person-Motorvogne med Ind- retning til at lukkes	16 -
Firhulede Vareautomobiler uden Indret- ning til at lukkes	10 -
Firhulede Vareautomobiler med Indret- ning til at lukkes	16 -
Blokvogne med 2 Heste	8 -
Blokvogne med flere end 2 Heste	15 -
Transportvogne med Maskiner med 2 Heste	25 -
Samme Vogne med flere end 2 Heste	35 -
Person-Omnibusser med 2 Heste samt Person-Motor-Omnibusser	25 -
Samme Vogne med flere end 2 Heste	35 -
Motor Omnibusser til Fragtkørsel	35 -
Flyttevogne, Flytteomnibusser med 2 Heste	25 -
Samme Vogne med flere end 2 Heste	35 -
Sporvogne med 2 Heste	25 -
Samme med flere end 2 Heste	35 -
Vejlokomotiver	25 -
Vogne, der trækkes af Vejlokomotiver....	15 -
Dampomnibusser	35 -
Ridende	4 -
Heste, Æsler, Hornkvæg	4 -
Svin, Geder, Faar, Lam	2 -

Bomindtægterne udgjorde i de første år efter bommens indførelse ca. 350 Rdl. årlig. Derefter var de jævnt stigende. De angives i 1810 til ca. 1.000 Rdl. årlig i 1840 til ca. 1.800 Rdl. årlig o. 1875 til ca. 10.000 kr. årlig o. 1885 til ca. 15.000 kr. årlig o. 1895 til ca. 18.000 kr. årlig o. 1905 til ca. 22.000 kr. årlig Af indtægterne tilfaldt halvdelen amtet til vejens vedligeholdelse, medens den anden halvdel tilfaldt Amagers beboere og brugtes til forskellig fælles nytte.

Bomhuset på Amagerbrogade.

Akvarel af L. Both o. 1880. Det kgl. Bibliotek.

Billedet viser bomhuset i den skikkelse det fik omkring 1876 da det blev flyttet til hjørnet af Vor Frelsers kirkegård. Det blev nedrevet i 1906.

Renovationspladserne matr. nr. 17 Amagerbro

Sidst i 1700-tallet var de hygiejniske forhold i København meget slette, og forholdene blev ikke meget bedre af, at den plads, hvor byens natrenovation fra byens talrige latrin-gruber førtes hen, lå indenfor voldene, nemlig til en plads tæt syd for Vor Frelsers kirke.

Man begyndte at se sig om efter andre muligheder, og endte efter anbefaling af Ingeniørkorpsets daværende chef, general Wilhelm Heinrich v. Huth, med en placering forrest på Amager.

Det havde først været tanken at anlægge renovationspladsen på den vestlige side af landevejen, altså på den militære øvelses-plads på Fælled, men Huth anbefalede den østlige side, hvorved land- og søetatens artillerister under deres årlige øvelser ville undgå det ubehagelige naboskab, ligesom urenligheden i tilfælde af højvande ikke ville

Kløvermarksvej (nu Markmandsgade).

Foto 1922. Københavns Bymuseum.

Forrest ses Markmandshuset, bagest Renovationshuset, der opførtes i 1778 som bolig for opsynsbetjenten ved renovationskulerne. I baggrunden ses „Store Mølle“s skorsten.

føres i Kallebodstrand og derfra ind i havnen, men derimod ud i den „åbne sø“.

Skønt Generaltoldkammeret gjorde indvendinger fordi Amagerport da måtte stå åben om natten, hvilket meget let kunne give anledning til underslæb og tolddefraudationer, blev Huths plan approberet. Den nye plads' anlæg begyndte i april 1778 og afsluttedes i maj 1779 og bestod da af en rektangulær grube, omgivet af lave volde eller dæmninger, der var anlagt således, at de kunne bestryges med skyts fra Christianshavns vold. Senere – i 1797 – udvidedes pladsen med en triangulær grube mod syd, men ellers af samme konstruktion. Adgangen til gruberne skete ad Kløvermarksvej (hvis forreste del nu svarer til Markmandsgade). For enden af vejen lå en bro opført af ganske solide materialer: hugne granitsten med plankegulv og et jerngitter, bygget ud

over grubens ene side. Her kørte vognene ud og aflæssede deres ubehagelige indhold.

Natrenovationen samledes i gruber under eller ved byens huse og tømtes simpelthen på husejernes begæring når de var fulde. Transporten til renovationspladsen, såvel som tømningen, skete ved de såkaldte natførere eller det lille vognmands-laug. En plakat af 2. juni 1779 fastsatte nøjere regler angående „priveters og koe-skarns udførsel med videre“ til den nye renovationsplads. Der fastsattes heri bl.a. takster for udkørsel og vognenes indretning; de skulle være tætte og kunne indeholde 4 tønder og være overdækket med tjærede sejludgsdæksler. Kørslen skulle ske om natten, om sommeren mellem kl. 11 aften og kl. 4 morgen, og om vinteren mellem 10 aften og 5 morgen. Kørekarlene skulle køre i langsom fodgang i højre side af gaden. Spildte de af indholdet på gaden eller aflossede et andet sted end på renovationspladsen, kunne de straffes med den spanske kappe eller gabestokken.

Til at føre kontrol ansattes en opsynsmand ved renovationspladsen, og til bolig for ham opførtes det såkaldte „Renovationshus“.

Det var hans opgave for hvert fuldt læs som afleveredes på pladsen, at udlevere et tegn til kørekarlen. Tegnet skulle så afleveres af kørekarlen til formanden for det lille vognmands-laug, der havde til opgave at føre en slags overordnet kontrol, idet også rekvisitioner på tømninger af gruber passerede ham.

Lauget bestod oprindeligt af 11 medlemmer, men i 1820'erne optoges skarpretterens medhjælper, Oswald, i kredsen, så tallet blev 12, og dette ændredes ikke siden. Medlemmerne nød ingen særlig anseelse, skønt de jo egentlig udførte et påtrængende nødvendigt arbejde.

I begyndelsen af 1850'erne nedsattes en kommission til de hygiejniske forholds forbedring, og meget naturligt interesserede man sig for renovationskulerne på Amagerbro. Kommissionens formand, politidirektør Bræstrup, har givet følgende skildring af pladsen: „Det hele uhyggelige anlæg består af trende kuler eller fordybninger i jorden,

omgivne af en jordvold, i hvilke ekskrementerne udøses og forblive henliggende. Når de er fulde, eller i alt fald hvert efterår, udlades gennem åbninger i volden en del af indholdet, som da løber ud over de nærliggende såkaldte Flader. Da dette terræn ligger 1 á 2 fod under daglig vande, umuliggøres som oftest alt afløb til stranden. Som følge heraf opnås heller ikke den formodede hensigt med ekskrementernes udløb på disse Flader, som må antages at være, at de efter nogen tids henliggen her skulle kunne bortkøres i tør stand; derimod vil næsten til enhver tid det her opsamlede befindes i aldeles flydende og gærende tilstand“.

Det var oprindelig tanken, at indholdet af kulerne efterhånden skulle sælges som gødning, men da det ikke måtte føres tilbage gennem byen, var det i realiteten kun Amagerne, som kunne melde sig som købere. I en årrække var det grosserer Joseph Owen, der var hovedaftager. Han havde på „Fredens Mølle“ startet en fabrikation af „patentgødning“, hvori natrenovationen udgjorde en væsentlig bestanddel.

Kulerne blev efterhånden så generende for byen, at det i 1852 blev bragt i forslag i kommunalbestyrelsen at flytte dem længere bort, yderst ud på Christianshavns Fælled ved det gamle krudthus. Året efter tilbød L. P. Holmblad på egen bekostning at indrette de nye kuler og tømme de gamle ved at bortsælge deres indhold. Holmblad havde som før omtalt i årene forud ofret en større ombygning på sin beboelse i „Limfabriken“, og har naturligvis været ivrig efter at slippe af med det ubehagelige naboskab.

I en noget ændret form blev Holmblads tilbud antaget og i 1854 bragt til udførelse. Den 6. september samme år udkørtes det sidste læs til de gamle kuler.

Da de gamle kuler var tømte, brugtes de i en årrække til almindelig dagrenovation fra husholdningerne, aske og lignende, dog endnu i 1857 klagedes der over, at gruberne langtfra var tømte, endsige på ny opfyldte. Nogle af dem var løbet fulde af vand, der stod i de halvtømte huller og udbredte en stank værre end gødningen.

De nye renovationskuler anlagdes i den sydligste del af Christianshavns Fælled ud mod Sundet, men anlægget blev temmelig dårligt udført og måtte efter nogle år atter flyttes, nu til Fladerne.

Fladerne udgjorde den nordligste del af Christianshavns Fælled langs med den østre del af voldens redanlinie; oprindelig havde de udgjort en arm af Sundet som strakte sig ind fra Refshalen.

Fladerne udgjorde et areal på omkring 38¹/₂ td. land og var et sumpet, lavvandet område, hvor som nævnt indholdt i de oprindelige renovationskuler igennem mere end en menneskealder udledtes.

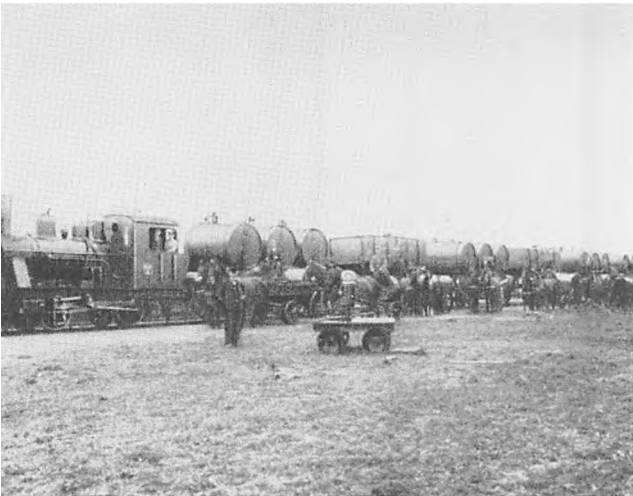
I 1840'erne forsøgte Amagerne at fravriste Københavns magistrat arealet, idet de foreholdt, at arealet ved Fælledens udskiftning i 1784 var blevet forbeholdt Amagerland til fælles brug som grusgrave! De kunne dog intet bevise, og en højesteretsdom i 1849 fastslog Københavns magistrat som ejer.

Der begyndte derefter en tørlægning af arealet. En mølle til udpumpning af vandet blev bygget ved kysten, dæmninger anlagt, og det var meningen at terrænet skulle forhøjes ved påfyldning med 1 á 2 fod, hvorefter arealet tænkt udnyttet til dyrk-

En renovationsvogn af ældre model ved modtagestationen i Jemtelandsgade (nu Herjedalsgade), ca. 1905.

Foto efter „Københavns Grundejerers Renholdningsselskab 1898-1923“, 1923.

Latrintog ved en af Amagerbanens stationer, vistnok Tømmerup, ca. 1920.

Foto efter „Københavns Grundejeres Renholdningsselskab 1898-1923“, 1923.

ning af havesager. I 1884 anlagdes en mindre kloakpumpestation på det sted, hvor brandstationen i Markmandsgade (opført 1903-04) nu ligger.

Det blev dog først et godt stykke ind i vort århundrede, opfyldningen af Fladerne var tilendebragt og det rummer nu haveforeningerne Sommerly, Kløverblomsten, Kløvermarken, Rosen, Strandhøj og Strandlyst. En sidste forening liggende på fæstningens tidligere glacis forrest på Kløvermarksvej, tog navnet Vennelyst efter det populære forlystelsesetablisement, som lå tæt ved.

I årene 1898-1901 opførtes Hovedkloakpumpestationen for hele København ved Kløvermarksvej, kun få hundrede meter fra de oprindelige gamle renovationskulers plads, så der er altså nu en 200 år gammel tradition for, at Amager har taget sig af byens renovation.

I tilslutning til kloakpumpestationen anlagde det nystiftede „Kjøbenhavns Grundejeres Renholdningsselskab af 1898“ en modtagestation for natrenovation, et efter tidens forhold imponerende anlæg, der rummede stalde, smedie, kørehal, badeanstalt og rensningsanlæg og senere administrationsbyg-

ning. En stor del af latrinen anvendtes som gødning, der blev afhentet på stedet af aftagerne. I 1907 åbnede Amagerbanen, og der blev derved mulighed for via Langebro som fik jernbanespor, at transportere latrinen ud til forbrugere også udenfor Amager. Transporten skete i særligt konstruerede jernbanevogne med store trætønder. Disse latrintog kaldtes populært blandt jernbanefolk „Kongetog“.

Christianshavns Fælle

matr. nr. 19 Amagerbro

Fælleden ejedes som tidligere nævnt af Københavns magistrat og bortlejedes til græsningsarealer og andre formål. I årene efter 1907 bortsolgte en del til forskellige fabriksanlæg, men store arealer – nu bedst kendt som Kløvermarken – tilhører stadig kommunen og henligger ubebyggede. Det gælder bl.a. den del som i en årrække anvendtes som flyveplads, til sidst alene for militærflyvere. En del af de gamle hangarer, messe- og administrationsbygninger ligger her stadig og hører under forsvarsministeriet; de anvendes i dag af Hjemmeværnsdistrikt IV Amager, men bliver måske rammen om et kommende flymuseum.

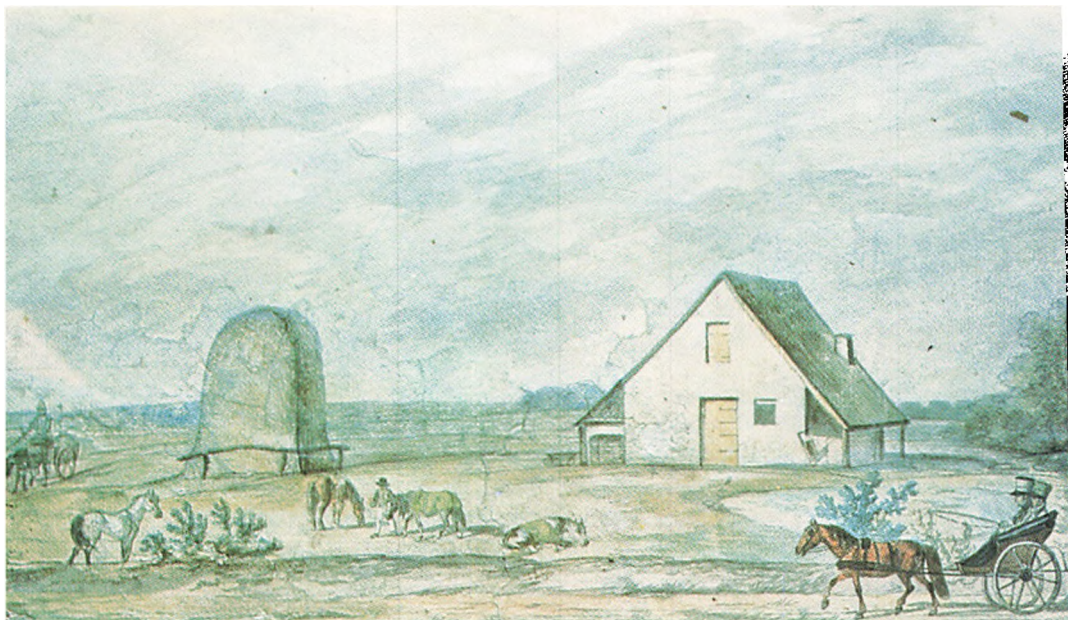
Et mere dystert kapitel er den interneringslejr for udenlandske flygtninge staten i en række år efter den sidste verdenskrig opretholdt på Kløvermarken i en kæmpemæssig baraklejr. Alt dette er heldigvis borte igen og skal ikke berøres nærmere.

Lad os istedet se på et par af Christianshavns Fælleds gamle indretninger:

Veterinærskolen

Tre af Fælledens lodder, benævnt 19 A, 19 B og 19 C på ialt 15 tdr. land, blev i 1798 bortfæstet til Veterinærskolen som dengang lå på Christianshavn, nærmere betegnet på vestsiden af Sct. Annægade overfor Vor Frelsers kirke.

Fra skolens side havde man længe bestræbt sig på at få jord tilleje på Christianshavns

En af Veterinærskolens bygninger på Christianshavns Fælled.

Akvarel af C. D. Gebauer ca. 1815. Den kgl. Veterinær og Landbohøjskole.

Bygningen er den såkaldte „Svineborg“ som var opført af stampet ler. I gigen til højre ses skolens daværende forstander, E. N. Viborg og hans broder. Viborg døde i 1822 og blev i øvrigt begravet på skolens ejendom på det nordlige hjørne af Amagerbrogade og Brigadevej, men blev senere overflyttet til Holmens kirkegård.

Fælled, som jo lå i bekvem nærhed af skolen, men som nævnt lykkedes det først i 1798, til gengæld da på meget rimelige vilkår, nemlig mod en årlig afgift på 4 Rdl. 32 sk. pr. td. land.

I 1815 forøgedes arealet med yderligere ca. 15 tdr. land af Christianshavns Fælled.

Skolen var på samme tid ejer af en jordlod på ca. 10 tdr. land, købt år 1800, på nordsiden af Brigadevej og havde her indrettet botanisk have med medicinske planter og opført en avlsgård.

På jordlodden 19 B på Fælleden opførtes i 1814 en bygning af stampet ler; den kaldtes mand og mand imellem „Svineborg“. På samme lod fandtes i øvrigt et vandhul, så dybt at heste kunne svømme deri.

På nabolodden 19 A opførtes året efter yderligere en større bygning, også af stampet ler, men man glemte at søge tilladelse hos Demoleringskommissionen, hvilket resulterede i en næse til skolens forstander. Han tog

det nu meget roligt og døbte bygningsværket „Næseborg“.

Disse to bygninger tjente som avlsgård, til husdyrhold, sygestalde og bolig for to elever, som gik tilhånde.

Bygningerne blev som næsten faldefærdige delvis nedrevet i 1832, men endnu i 1870'erne henstod her rester.

Veterinærskolens brug af Fælleden varede dog ved indtil skolen i 1858 flyttede ud til Bülowvej.

Aflodden 19 A blev i 1853 overladt et areal på ca. 15.000 kvadratalen til udvidelse af Vor Frelses kirkegård, resten solgtes i 1861 til L. P. Holmblad, dog med tilbagekøbsret for kommunen.

De øvrige to lodder forblev i kommunens eje og bortlejedes til forskellige formål. På 19 B, som i 1870'erne var udlejet til konferentsråd Larsen og vognmand E. Jensen, opførtes en del simple bygninger og skure til oplag og på 19 C, som på samme tid var udlejet til

grosserer Bock i Prinsessegade (O. F. Asps fabrik), opførtes et pakhus til petroleumslager.

Også på enkelte andre af Fælledens lodder fandtes bygninger, fortrinsvis til oplag af den ene og den anden art, og en kort årrække sidst i 1860'erne og 70'erne synes her også at have været et intermistisk militært lazaret.

Retterstedet

På en af de jordlodder Veterinærskolen benyttede, nemlig 19 B, fandtes en gammel skanse i stjerneform, anlagt vistnok i år 1700 for at forhindre svensk landgang.

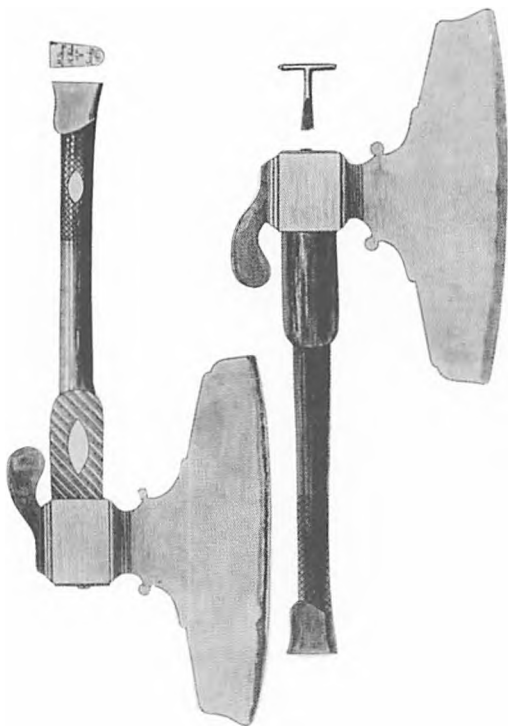
Mere end 100 år senere fik skansen en ganske anden funktion, idet nemlig Københavns officielle rettersted blev flyttet hertil i 1806. Berlingske Tidende fra 3. marts 1806 meddeler herom:

„Den såkaldte Svenske Skanse på Amager østre fælle er for fremtiden bestemt til justits- eller rettersted i stedet for det forrige sted i Slagtervangen. Fornævnte såkaldte Svenske Skanse er 1000 til 1200 skridt fra Christianshavns Vold; skansen er omgivet af 1 alen høje volde og med grave, som holder så meget vand, at den er utilgængelig undtagen på den ene side. Voldene er så brede, at commandoen, som følger, kan opstilles derpå. Skansen er 50 alen indenfor voldene, og er altså stor nok til eksekutionsplads; den skjules til dels af voldene omkring renovationskulerne. Passagen dertil er god, og der er tilstrækkelig plads til tilskuere“.

Selve skansen forsvandt før 1826, men retterstedet vedblev at ligge her.

Hvor mange henrettelser, kagstrygninger og andre afstraffelser der har fundet sted her lader sig næppe sige, i det mindste ikke uden omfattende efterforskning, men tallet har næppe været stort. En mere human tankegang havde allerede fra slutningen af 1700-tallet begyndt at vinde indpas.

Som følge heraf fandtes ingen faste installationer på retterstedet, som man tidligere havde haft andre steder. Når en eksekution skulle finde sted, rejstes simpelthen et skafot af tømmer, og skarpretteren mødte op med

Økserne som anvendtes ved retterstedet på Amager. Gengivet efter „Vor gamle hovedstad“, 1929

sin økse og blok. I øvrigt benyttedes her de samme økser, som i sin tid havde skilt greverne Struense og Brandt fra livet. Disse frygtindgydende instrumenter, som fulgte de skiftende skarprettere i embedet, findes nu på Kriminalmuseet.

Kagstrygninger foregik også her på stedet; der rejstes da blot en pæl til at binde den arme synder på.

Den første henrettelse fandt sted den 24. marts 1806 mellem kl. 8 og 9 om morgenen. Delikventen var en karl fra Skåne ved navn Niels Jensen. Han havde tjent hos gårdmand Wibrandt Jansen i Store Magleby, hvis kone, Em Wibrandtsdatter, han slog ihjel med en mukkert den 6. november 1805, hvorefter han flygtede til Sverige med omtrent 789 Rdl. i sedler og sølvmønter, han havde taget fra et chatol og en kiste. Han blev efter nogen tids forløb anholdt i Sverige, blev ført hjem og indsat i det såkaldte Blaataarn ved

Langebro. Den 21. februar 1806 stadfæstede kongen dødsdommen.

Som altid i slige tilfælde fik sensationspressen travlt, der digtedes skillingsviser om den skrækkelige morder, og der udkom også et lille skrift: „Den nu til døden beredende morder Niels Jensens mærkværdige levnedsbeskrivelse, virkelig fortalt af ham selv i Blaataarn“; det kunne fås til købs for 12 sk. En henrettelse blev betragtet nærmest som en folkefordøjelse og samlede altid mange tilskuere, skønt interessen for den slags blodige forestillinger faldt jævnt op igennem århundredet.

Og blodigt var det. Niels Jensens henrettelse foregik efter gammel recept: hovedet hugget af med økse og sat på stage og legemet henlagt på hjul og stejle.

Den eneste større samlede henrettelse skete den 3. oktober 1817, hvor ikke mindre end 7 delikventer måtte strække hals. De var alle dømt for deltagelse i det store fangeoprør i Tugthuset på Christianshavn samme år, heraf de fire for mordbrand efter reglerne i Danske Lov 6-19-1, som tilsagde halshugning og stejling. En fik dog dommen ændret til simpel livsstraf, altså uden stejling. De tre øvrige dømtes til simpel livsstraf for andet end mordbrand.

Endnu to dødsdømtes for oprøret, men blev benådet med rasphus på livstid. De må dog ikke have taget ved lære. To år senere, den 10. juni 1819, førtes de samme to ud gennem Amagerport til retterstedet, nu dømt for overfald og mord på en inspektør i tugthuset. Den nok mest bekendte person som blev henrettet her var morderen Ole Kollerød, den 17. november 1840, dømt for mord på en kusk ved Nymølle (se i øvrigt side 44).

Endnu i 1850'erne foretoges henrettelser her på stedet. W. Schorn har fra den tid givet en beretning om en sådan, som han oplevede det:

„Solen, den dejligste sommervarm, var ved at stå op, og det kunne jo ikke være andet, end at dette syn på denne morgen, ved sin modsætning til den rystende begivenhed, der skulle finde sted, var af særlig overvældende virkning.

Dog heller ikke i dette alvorlige øjeblik fornægtede sig det gamle, lyse københavnerhumør.

Under vandringerne af den i øvrigt ikke så betydelige menneskemængde, der ad den bedækkede vej nåede ud på Amager, var en ung mand i ret stramt sommertoilette med hvide benklæder kommen for nær til de såkaldte „Kuler“, der, tilsyneladende ganske uskyldige, lurede ved siderne af stien; han trådte fejl- og ville et øjeblik efter, at han med besvær havde fået benene med de nu ikke længer hvide benklæder trukket til sig, atter indtage sin plads i rækken, men blev nu som en bold kastet fra den ene side af vejen til den anden, idet ingen, selvfølgelig, gad være sidemand til denne „attaché ved renovationsvæsenet“.

Det kunne jo ikke forhindres, at dette lille intermezzo vakte et smil hos en og anden, ja vel endog lidt latter hos nogle, men alt, hvad der kunne lignedes ved lystighed var heldigvis bandlyst, og der forefaldt denne morgenstund ikke et eneste udbrud af råhed.

Det stod, så vidt jeg mindes, den domfældte frit at vælge, om han ønskede at køre eller gå den lange vej til retterstedet. Kørte han, så kom han jo hurtigere til den store afgang; gik han – ja så havde han dog bevaret livet en halv time længere.

Vi, der nu befandt os tæt inde ved foden af skafottet, spejdede længe efter delikventen, da endelig en ganske ung fyr på nogle og tyve år, iført trøje og sort voksdugskasket, kommer gående med raske skridt, uagtet hænderne er lænkede korslagte over brystet; han er omgivet af en cordon af vægtene, der iført deres embedsdragt og bærende deres morgenstjerner, slå kreds om trappen, som fører op til skafottet, medens forbryderen i et par spring står deroppe og ærbødigt blotter hovedet for de autoriteter, der nu med præsten i spidsen tale det allersidste ord til ham.

Dommen er oplæst, præsten har holdt sin korte tale og bedet Fadervor, forbryderen har til afsked trykket hans hånd, og affører sig nu sin trøje uden nogens hjælp, efter at lænkerne er taget af hans hænder. Alle disse

småtræk prente sig dybt i min hukommelse, men navnlig eet står uudsletteligt, og det er den hurtige håndbevægelse, med hvilken han smøger skjortelinningen ned for at give plads for øksen; – et øjeblik efter har han lagt sig tilrette på skråbrædtet foran blokken, og skarpreteren, iført sin sølvbræmmede hue, har med de hvidbehandskede hænder hentet øksen frem af den kasse, i hvilken den hidtil er holdt skjult, og fører nu det sikre hug. Fire slaver, iført deres sædvanlige fangedragt med jernlænken om benet, er i allersidste øjeblik ilet op ad trappen til skafottet, og lægger nu i løbet af et minut det afsjælede legeme ned i kisten af uhøvede brædder, der, fyldt med halm, har stået tildækket til dette øjeblik, og – ti minutter efter, at den unge forbryder med lette trin sprang derop, bæres han nu, indesluttet i kisten, atter ned fra retterstedet, for af de fire slaver at føres til sin uindviede grav.

Og under alt dette har mængden stået tavs, ikke en lyd har man hørt; og lydløst går man atter tilbage til byen, over hvilken den dejligste sommerson udgyder sin milde varme“.

Såvidt Schorns erindringer.

Som afslutning på dette mere blodige kapitel af Amagerbros historie skal her anføres de skarpretere som har haft deres virksomhed her:

Gottschalck Mühlhausen jr. som var stadens skarpretter fra 1768, altså længe før retterstedet flyttedes til Amager, til sin død i 1808.

Joachim Friedrich Wagner fra 1808 til sin død i 1829. Nicolaj Raunholdt fra 1829 til 1846. I 1842 blev han entlediget fra embedet for en uheldig udførelse af en eksekution af to delikventer.

Martin Christoffer Døring fra 1846 til 1852. Hans embedsområde omfattede ikke blot København, men hele Sjælland.

Peter Schmidt fra 1852 til sin død i 1865. Hans område udvidedes yderligere til også at omfatte Lolland, Falster og Bornholm.

Skarpreterne udnævntes af Københavns magistrat. I 1814 fastsattes embedets aflønning til 500 Rdl. sølv årlig.

De sidste henrettelser her synes sket i begyndelsen af 1850'erne men den sidste henrettelse med økse i Danmark skete så sent som i 1892. Landets sidste skarpretter, Jens

Seistrup, boede i øvrigt på Amager, nærmere bestemt på Kastrupvej, hvor han drev en lille købmandsforretning. I sin lange embedstid kom han kun til at udføre tre eksekutioner.

Vor Frelzers kirkegaard matr. nr. 10 og 25 Amagerbro

Kirkegården blev anlagt i 1790 som fattigkirkegård for Vor Frelzers kirke, d.v.s. en kirkegård, hvor gravstederne var gratis.

Grunden på oprindelig 30.000 kvadratalen blev overladt kirken af Københavns magistrat, som dog forbeholdt sig ejendomsretten, såfremt der ikke mere måtte være brug for kirkegården til det oprindelige formål, altså fribegravelser.

Denne klausul har lige til vore dage voldt betydelige vanskeligheder, og ejendomsretten har flere gange været omtvistet.

Til Vor Frelzers kirke hørte yderligere to begravelsespladser med betalte gravsteder, nemlig dels „Urtegaarden“ omkring selve kirken, dels en nyere plads „Rolighed“, der lå i Sct. Annægade tæt op til volden.

I 1851 blev det imidlertid forbudt at foretage flere begravelser indenfor byens volde af hensyn til sundhedsfaren og drikkevandet i byens brønde. Der anvistes christianshavnerne en plads eller en andel i Assistenskirkegården på Nørrebro, men de protesterede over den lange vej, og en anvisning på at benytte kirkegården på Amagerbro faldt ikke i god jord. Den fine ligvogn kunne nemlig ikke komme igennem den lave Amagerport – kun nr. 2 og de ringere vogne kunne komme igennem!

Dette argument satte myndighederne sig nu ud over, men beklagelserne medførte en forhaling så Vor Frelzers kirke, som den eneste kirke indenfor voldene, fik lov til at foretage begravelser på de hidtidige kirkegårde til 1. august 1853.

Året 1853 – det uhyggelige koleraår som i København kostede ca. 4.700 mennesker livet (af en befolkning på knap 130.000) – medførte nogle nye forhold her på kirkegården.

Der skete en betydelig udvidelse i den østlige del, idet der henlagdes ca. 15.000 kvadratalen fra matr. nr. 19 A, der som nævnt foran benyttedes af Veterinærskolen, og der opførtes et træskur til lighus, da det var næsten en umulighed at foretage begravelserne lige så hastigt, som koleraens ofre bragtes herud.

I 1869 foretoges yderligere en udvidelse af kirkegården i det nordøstre hjørne, idet der tilbagekøbtes et areal på knap 6.000 kvadratalen fra L. P. Holmblad.

I 1853 begyndte kirkebestyrelsen at sælge gravsteder. Begravelserne i frijord blev stadig sjældnere. I 1873 fordelte begravelserne sig med 209 i liniejord (d.v.s. betalingsjord på 20 år men uden adgang til fornyelse), 12 i ejendomsjord (familiegravsteder) og 84 i frijord. Den sidste begravelse i frijord fandt sted den 20. januar 1876, hvorefter alle gravsteder betaltes.

I 1879 blev det københavnske begravelsesvæsen organiseret, men byens vise fædre glemte at inddrage Vor Frelzers kirkegård under den nye ordning. Hukommelsestabet var åbenbart gensidigt. I alt fald følte kirkebestyrelsen sig ikke foranlediget til at søge kommunens tilladelse, da man gik fra fattigbegravelse over til familiebegravelse. På den anden side gjorde kommunen heller ikke indsigelser, måske fordi alle var af den opfattelse, at kirkegården var kirkens ejendom, og alle havde glemt klausulen fra 1790. Op igennem vort århundrede har der flere gange været planer fremme om at nedlægge kirkegården og udlægge arealet til gader og park. I ældre tid så kirkegården ikke ud som i dag med sine grusbestrøede gange og pyntelige gravsteder. Fra starten præsenterede den sig blot som en græsmark, hvor græstuer markerede gravene og hist og her stod gravmæler i sten eller træ. Som følge af beliggenheden indenfor demarkationslinien, var der naturligvis ikke mur omkring, ikke engang en indhegning, men kun grøfter og lave jordvolde. Det var først i 1908, der sattes et højt brunmalet stakit omkring til beskyttelse mod omstrejfende hunde. Det afløstes i årene 1918-27 af en mur mod nord-vest- og sydsiderne.

Slavekirkegården matr. nr. 5 Amagerbro

Hvor gammel denne, nu forlængst forsvundne, kirkegård var, er vanskeligt at sige. Den var anlagt til brug for Tugthuset på Christianshavn, også kaldet Børnehuset, formentlig i 1770'erne eller 80'erne. Det var en tid hvor forbrydere, hvad enten de døde naturligt eller blev henrettede, ikke kunne hvile i indviet jord.

Kirkegårdens officielle navn var Tugt- og Forbedringshusets begravelsesplads eller Børnehuskirkegården, men som oftest brugte man navnet Slavekirkegården, idet tugthusfanger dengang kaldtes slaver.

Af begivenheder på kirkegården er det måske især værd at bemærke sig en: Den 20. november 1838 blev rovmorderen Petri Claudi Ferdinand Emil Worm henrettet på Christianshavns Fæled for et to år tidligere forøvet mord på den velkendte litterat Jens Peter Tønder, og blev begravet her. Skønt han vel i virkeligheden var både kynisk og usympatisk, opnåede han under sit fængselsophold ikke så lidt popularitet, ikke mindst blandt det svage køn. Han skrev digte og disse og hans tanker i fængslet blev befordret i trykken. Endog hans portræt kom i handelen, og han fik tilsendt blomster af hysteriske kvinder.

Stor blev opstandelsen da også, da der kort tid efter henrettelsen begyndte at gå rygter i København om at Worms lig skulle være fjernet fra kirkegården. En tidlig morgenstund, den 7. december 1838, foretog man en officiel undersøgelse af graven, som ganske rigtigt viste sig at være forstyrret – liget var der, men hovedet manglede. Først mere end 40 år senere blev mysteriet opklaret, da den ansete professor og etatsråd C. Otto indrømmede at han i videnskabeligt øjemed havde stjålet Worms hoved.

I 1857 begyndte arbejdet på at få kirkegården flyttet – tidsånden krævede nu ikke mere, at forbrydere skulle have deres egen begravelsesplads, men man anvendte istedet en særlig afdeling af de almindelige kirkegårde. En medvirkende årsag til nedlæggelsen var også,

at sundhedsvæsenet fandt det skadeligt fortsat at foretage begravelser her, idet de tilstødende lodder under Sundbyvester på den tid begyndte at blive bebyggede i større stil.

I 1880'erne benyttedes kirkegårdens areal til tømmeroplag, og i 1887 ses, at grosserer Chr. Nimb, Københavns Trælastlager, fik tilladelse til at opføre en hestestald i tilslutning til et lukket tømmerskur, der allerede da fandtes på pladsen.

Tømmeroplaget og bygningerne brændte i januar 1902, og tømmer for omkring 1/2 million kroner blev flammernes bytte. Branden skyldtes to vagabonder der havde røget cigaretter i hestestalden.

I 1902 opførtes her og på nabogrunden „Syven“ Sønderbro Teater. Ved grundudgravninger og kloakeringsarbejder i Holmlænderdybet og arealet syd herfor er man fra tid til anden stødt på de råttne tildannede kister, forede med træuld eller halm, hvori fangerne blev begravet.

Udenfor demarkationslinien

I det følgende skal omtales yderligere nogle få ejendomme som – skønt beliggende udenfor Amagerbros grænse – dog alligevel påkalder sig en vis interesse, bl.a. fordi de tit og ofte er blevet forvekslet i den foreliggende litteratur med ejendomme på Amagerbro og fordi de har en historie, som i mange tilfælde hører sammen med Amagerbros ejendomme.

Køhlert & Comp. limfabrik matr. nr. 16 Sundbyøster

Som nævnt foran på side 21 fik „Limfabriken“ på Amagerbro i 1792 en konkurrent, nemlig en anden limfabrik som placeredes på grunden, der nu afgrænses af Amagerbrogade, Holmbladsgade, Prags Boulevard og en linie små 100 m øst for Halgreensgade. Grunden tilhørte brygger Gunder Ahrentzen i Nørregade, nuværende nr. 35 og han fik

under 27. november 1792 privilegium til „en lim-fabriks anlæg og drift på Amager med den fornødne frihed til det derved tilvirkede lims forhandling til alle og enhver“.

I 1794 fortog birkedommer Kramer en synsforretning på stedet, hvori det hedder bl.a.: „Efter foranstående begæring haver jeg dags dato indfunden mig på det omtalte sted, hvor mig er forevist et betydeligt forråd af de til horn-lim kogning bestemte materialer, som dels til tørring på dertil indrettede rammer var udlagte, dels tørret henlagte i et dertil indrettet hus, således mig og forevist en under arbejde stående bygning som til kogehus skulle blive indrettet. Endelig blev mig forevist en del til lim-læders tørring bestemte rammer og til videre præparation bestemte kummer og kasser“.

Som passiv partner optog Ahrentzen sin svigersøn, prokurator Andreas Palle. Ahrentzen døde imidlertid få år senere, og i 1798 solgte hans enke fabriken til et interessentskab bestående af oldermanden for væverlauget, Mathias Køhlert, og linnedvævermestrene Casper Køhlert og Jacob Ehler. Fire år senere optoges en fjerde part i interessentskabet, nemlig assistent ved general-lotto revisionen Poul Thorning Holm.

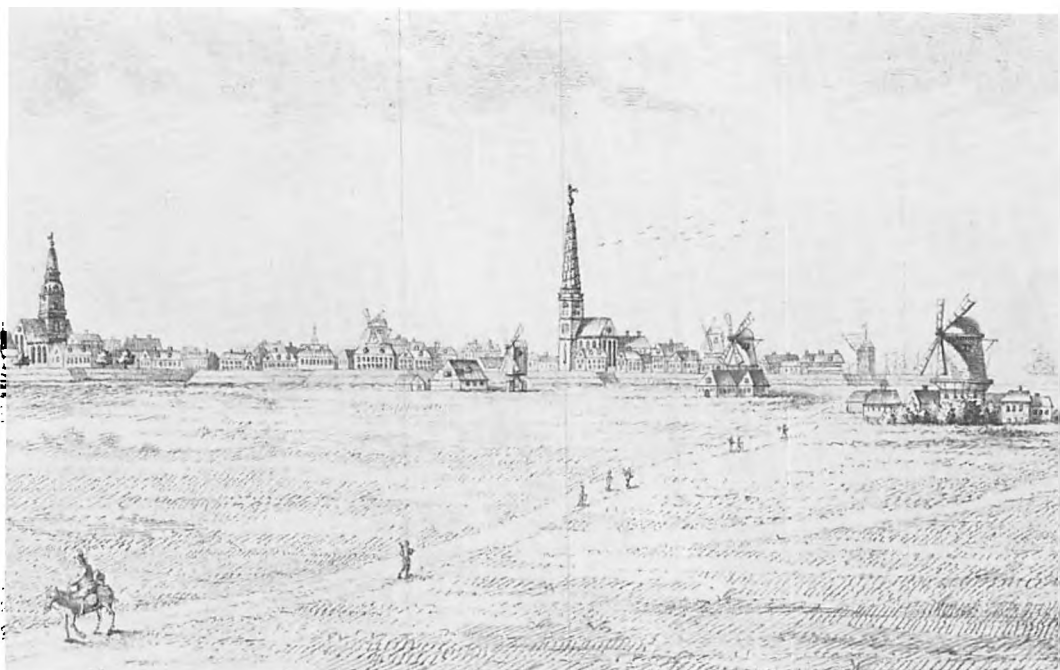
Limfabriken synes dog ikke at have haft særlig lang levetid, og den blev formentlig nedlagt i begyndelsen af 1800-tallet.

Bygningerne blev i 1831 overtaget af Veterinærskolen til erstatning for de faldefærdige bygninger på Christianshavns Fæled.

Lidt mere held havde Køhlert & Comp. med en hørfabrik med tilhørende hørplantage, der var anlagt på en grund mellem nuværende Strandlodsvej, Holmbladsgade, Østrigsgade og Lergravsvej omkring 1796. Denne fabrik eksisterede endnu op i 1840'erne.

Holmbladsgade, som dengang kaldtes Køhlertsvej, blev i øvrigt anlagt til disse to fabrikers nytte. Gaden kom først i 1902 til at hedde Holmbladsgade, opkaldt ikke efter Sadolin & Holmblad, men derimod efter L. P. Holmblads oliemølle.

Grunden til Køhlerts limfabrik blev nemlig udstykket, og allerede i 1863 erhvervede L.

„Vestre Oliemølle“ og „Fredens Mølle“ 1784.
Udsnit af den på side 7 gengivne tegning.

P. Holmblad størsteparten af grunden fra vognmand Niels Morten Nielsen. En anden parcel erhvervede Holmblad i 1860 fra Veterinærskolen.

På en del af den opførte Holmblad i 1880 sin tidligere omtalte oliemølle. Resten af grunden ud mod Amagerbrogade udlejedes i en årrække til gartneri (Gregersens gartneri). Andre dele solgte Holmblad igen, og efter nogle mellemliggende ejere kom to af parcellerne til at tilhøre fabrikant Carl Nicolai Halgreen (Stålvarefabriken Skandinavien) og J. Chr. Jensens Galvaniseringsetablissement.

Vestre Oliemølle

matr. nr. 27 Sundbyvester

Denne mølle blev anlagt i 1703 på Sundbyvesters overdrev mellem nuværende Hallandsgade og Norgesgade. Det var den hollandske sæbemester Rolluf Albertsen Hoogkerck som i 1702 havde fået privile-

gium på at anlægge et sæbesyderi på Christianshavn i den nu forsvundne Lange Brogade, som lod møllen opføre i kompagni med urtekræmmer Hans Bøchmann og for en tid også en mand ved navn D. Klevenow. Omkring 1717 døde Bøchmann. Hoogkerck var ivrig efter at få hans enke, Maria Jensdatter Riber, udskudt af interessentskabet og selv overtage virksomheden, men han havde ikke særligt held med sig. Resultatet blev da, at enken overtog såvel sæbesyderiet som oliemøllen, medens Hoogkerck anlagde et nyt sæbesyderi og en ny oliemølle. Efter Maria Jensdatter Riber overgik virksomheden til rådmand Ivar Grønnegaard i Lille Torvegade, og efter hans død i 1755 fortsatte en søn, Johannes Grønnegaard i faderens fodspor. Han fik dog først i 1765 skøde fra sine medarbejdere, nemlig Lars Grønnegaard, Anna Elisabeth Grønnegaard (enke efter købmand Hoffgaard) og Mette Kirstine Grønnegaard (gift med doctor medicinæ Carl Jensenius).

I 1771 er Johannes Grønnegaard død og fra hans bo udstedtes auktionsskøde til skibskaptajn og grosserer Knud Christian Ytrecht for en købesum på 8003 Rdl.

1778 overgik virksomheden ved Knud Ytrecht og hans hustrus død ifølge testamente til Maren Gram f. Brock. Hun kaldes deres søster, men må vel have været alene søster til den ene af parterne, formentlig hustruen.

Maren Gram solgte i 1803 til købmand Jens Schoustrup, der boede i Brolæggerstræde. I vejviseren for 1827 kaldes han sæbefabrikør og eddikebrygger. I 1828 er han død, og fra hans bo udstedtes skøde til oliemøller Peter Petersen. Denne havde ejendommen til 1871, men oliemøllen var allerede da nedlagt, vistnok engang i 1850'erne, og grunden udlagt til bebyggelse.

Fredens Mølle

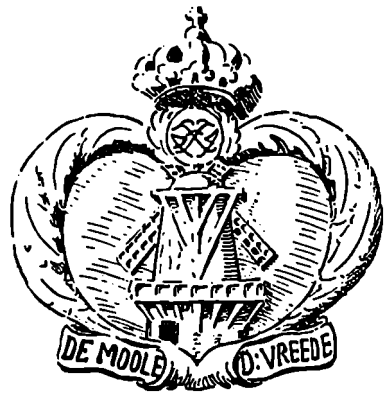
matr. nr. 80 og 33 Sundbyøster

Denne mølle anlagdes i 1720 ligeledes af Rolluf Albertsen Hoogkerck, da han udtrådte af interessentskabet med Bøchmanns enke. I 1719 fik han privilegium på et sæbesyderi i Kongensgade (nu Wildersgade) i den del som kaldtes „Sladrerækken“.

Oliemøllen ville han først anlægge mellem „Vestre Oliemølle“ og det nye konsumtionskontor men ejeren af den derved liggende kornmølle – den senere benævnte „Røde Mølle“ – Michel Andersen, protesterede, da den nye mølle ville fratage ham al vind.

Danske Kancelli resolverede derfor den 10. maj 1719, at Hoogkerck skulle anvises en plads på Sundbyøsters overdrev.

Her – på det sydøstlige hjørne af nuværende Holmbladsgade og Amagerbrogade – anlagdes møllen da og var færdig i 1720, samme år som Store Nordiske krig sluttede. Møllen fik derfor navnet „Fredens Mølle“ eller som der endnu står at læse på den over opgangen Amagerbrogade 45 bevarede sandstenstavle med motiv af møllen og Frederik IV's kronede navnetræk: „De Moole D:Vreede“. Stenen sidder næsten på sin oprindelige placering, men er ved den nuværende ejen-

Sandstenstavle fra „Fredens Mølle“.

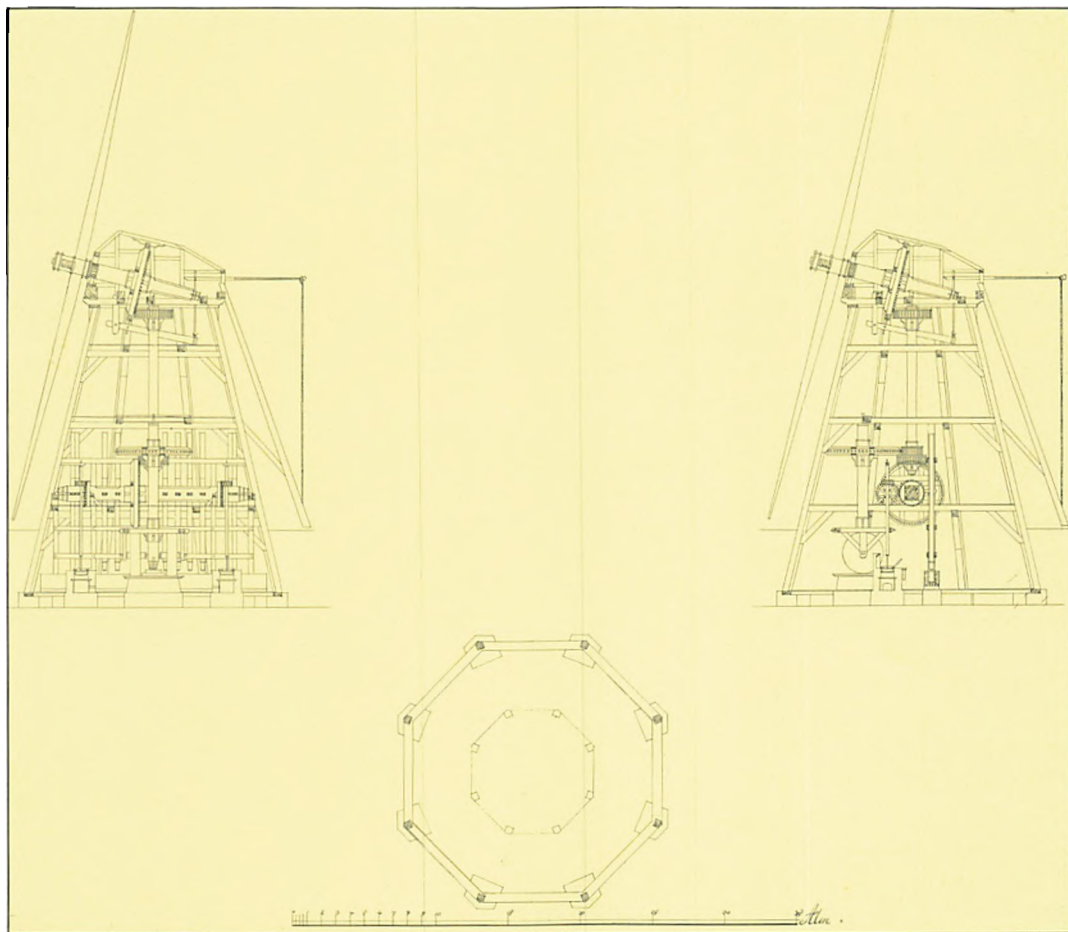
Nu indmuret over indgangen til Amagerbrogade 45. Efter tegning af Peter Linde i „Hist og her i København“.

doms opførelse blevet omgivet af en del cementstuk, der ligesom har frataget den gamle sten noget af sin karakter.

Hoogkerck døde i 1727 og virksomheden overgik til sæbesyderen Hans Henrik Hansen som blev gift med en datter af Hoogkerck. Hun døde i 1751 og Hans Henrik Hansen giftede sig året efter med Mette Casse, en datter af rådmand Peter Casse i Overgaden neden Vandet. Det gik imidlertid ikke særlig godt; i 1781 solgtes ved auktion: sæbesyderiet i Wildersgade med tilhørende 5 pakhuse i samme gade og i Bådsmadsstræde, samt oliemøllen til agent Gerhard P. Wolff.

Denne solgte dog straks møllen videre til tre sønner af Peter Casse, nemlig urtekræmmer Carsten Peter Casse, urtekræmmer og visitør Johan Casse og isenkræmmer Christian Casse.

I 1806 ejes møllen af Johan Casse og brodersønnen Carsten Peter Casse og i 1814 af sidstnævnte og kancellist Markus Wøldike. Også for dem gik det dårligt; i 1826 sattes møllen på auktion for restancer og solgtes til grosserer Joseph Owen.

„Fredens Mølle“, konstruktionstegning 1805.
Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger.

Tegningen giver et fint indtryk af en oliemøllens indretning. I snittet til venstre ses værket med 6 stamper der løftes af den tværgående knastaksel og som bruges til den indledende knusning af oliefrøet. På snittet til højre ses maleværket, 2 marmorsten som kører på kanten af en jernplade med huller og som anvendtes til presning af det knuste frø, hvorved olien opsamledes i de underliggende kar.

Denne var en driftig mand, han fik atter gang i møllen og udvidede med nye produkter, bl.a. begyndte han i 1833 at tilvirke „patentgødning“, hvis væsentligste bestanddele var brændte og formalede ben opblandet med latrin, hentet fra kulerne på Amagerbro. I 1846 omdannedes virksomheden til et aktieselskab under navnet „Fredens Møllens Fabriker“.

Owens virksomhed blev grundstenen til den danske gødningsindustri, og det var efterhånden et ganske anseeligt anlæg, som kom til at ligge her på stedet. Først i 1903 ophørte virksomheden og indgik i A/S Dansk Svovlsyre- og Superfosfatfabrik i Kastrup og i 1905 købte grosserer Hermann Ebert grunden, lod de gamle bygninger nedrive og opførte den nuværende beboelsejendom.

Jacob Holm & Sønners fabriker
matr. nr. 30 Sundbyvester og 25 Sundby-
øster

Jacob Holms fabriker har på mange punkter en udviklingshistorie, som svarer ret nøje til Holmblads fabriker.

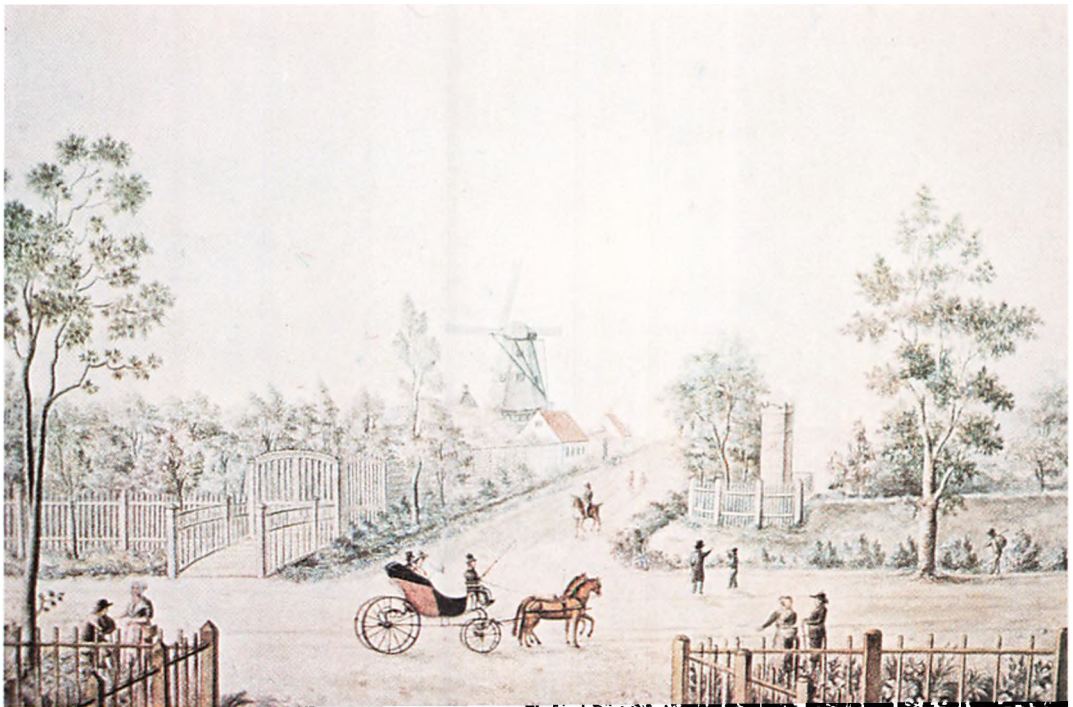
Jacob Holm (1770-1845) startede sin virksomhed på Christianshavn med skibsfart og købmandshandel. Han kastede dog snart blikket på Amager og erhvervede i 1808 nogle jordlodder på Sundbyvesters overdrev på den sydlige side af Brigadevej, den gamle militære adgangsvej til Fælleden eller „Den kongelige Militære Eksercerplads“. Ud mod Amagerbrogade anlagde han en stor have med mange sjældne blomster og træer, mange af dem hjembragt som frø eller aflæggere med hans egne skibe fra fjerne lande. På den modsatte side af Brigadevej

havde Veterinærskolen sin botaniske have, og også her fandtes et væld af fremmedartede vækster. I dag er det svært at fatte, at der på dette sted helt op til midten af forrige århundrede lå et helt lille paradis.

Snart anlagde Jacob Holm også en lille thepavillon, hvor han yndede at tage ud med sin familie om aftenen for at hvile ud. Stedet fik navnet „Holms Lyst“.

Senere – i 1812 – erhvervede Jacob Holm ejendommen „Oliegreen“ fra købmand Jens Schoustrup, ejeren af „Vestre Oliemølle“, som vistnok også er ophavsmanden til ejendommens navn; på et kort fra ca. 1790 ses den at have heddet „Skipperhuset“ tidligere. Ejendommen var på 14 tdr. land heri indbefattet et stykke jord syd herfor kaldet „Olieblad“.

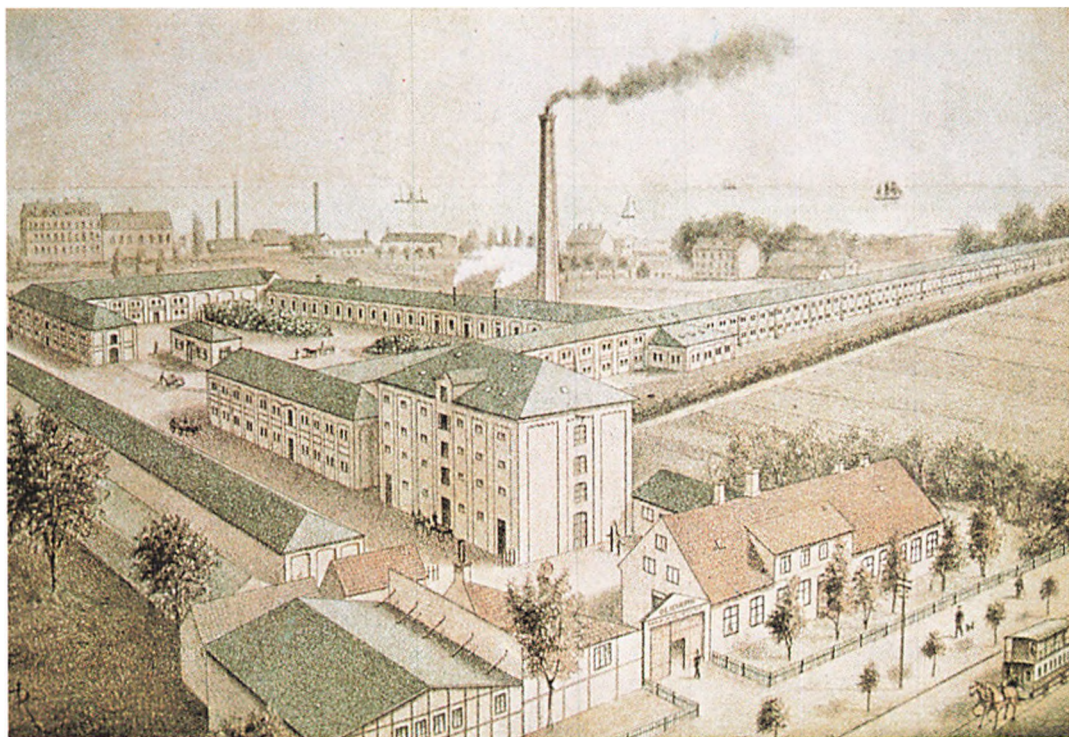
Jacob Holm var født samme år som Lauritz Holmblad, faderen til Jacob Holmblad på

„Holms Lyst“.

Akvarel ca. 1825 gengivet efter J. Lehmann: Jacob Holm – en dansk storkøbmand.

I forgrunden Amagerbrogade. Vejen i midten er Brigadevej på hvis venstre side ses Holms oliemølle og limfabrik. På grunden ligger nu Brigadegården. På højre side ses Veterinærskolens have med E. N. Viborgs gravsten. Stenen står nu i Landbohøjskolens gård.

Jacob Holm & Sonners reberbane.

Farvelitografi i N. Malmgreen: Danmarks industrielle etableringer, 1888 efter tegning af J. L. Ridter.

„Limfabriken“, og det er blevet sagt om ham, at når han var ude for at købe grunde eller anlægge fabrikker „gik han i Lauritz Holmblads fodspor“.

Holm og Holmblad lærte hinanden at kende omkring midten af 1790'erne og det udviklede sig til et varmt venskab, som holdt livet igennem. Begge var de medlemmer af de 32 mænd (borgerrepræsentationen), de kom jævnligt sammen og Holmblad virkede inciterende på sin nære ven og var nok for en stor del medvirkende til, at en væsentlig del af Jacob Holms virksomhed kom til at ligge på Amager.

Uden smålighed opfordrede Lauritz Holmblad sin ven ikke blot til at købe jord, men også til at gå ind i de samme produktionsgrene; der var jo plads nok til dem begge.

Det viste sig at være rigtigt:

Jacob Holm anlagde i 1808 en oliemølle med tilhørende sæbesyderi og i 1809 en limfabrik

ved „Holms Lyst“, og anlæggene på Amager kulminerede i 1812 da han på „Oliegreen“s grund byggede sin reberbane, dengang landets største.

I 1842 indrettedes lysestøberi i „Oliegreen“, men bevillingen gav kun tilladelse til at fremstille lys af dyrisk talg. Da Holmblads fabrik imidlertid kom igang med stearinlys på omtrent samme tidspunkt, kunne de gamle lys ikke mere konkurrere, og man indgik da i et samarbejde med L. P. Holmblad, som efterhånden leverede flere og flere af de varer, Jacob Holms fabrik egentlig selv skulle have fremstillet, og fabrikken nedlagdes helt i 1869. Hvad angår sæbefabrikken flyttedes den i 1811 til Dronningensgade. Her indgik Jacob Holm i et venskabeligt samarbejde med Lauritz Holmblad, som stillede både erfaringer og værkstedstegninger til rådighed.

På andre felter udvidede Jacob Holm sine

interesser; således anlagde han et skibsbyggeri og en sejldugsfabrik på Christianshavn.

Hovedvirksomheden var og blev dog rebslageriet eller tovværksfabriken, der var igang indtil forholdsvis få år siden.

Nu er Jacob Holm & Sønners store fabrikskompleks på den gamle „Oliegreen“s grund omdannet til Amagers største og mest moderne butikscenter: „Amager Centret“ og et par af de gamle pakhuse fra midten af forrige århundrede rummer nu teater og biograf.

Slutning

Hermed slutter rundturen blandt Amagerbros gamle ejendomme. Kvarteret har fuldstændig skiftet karakter i løbet af blot den sidste menneskealder, og som nævnt allerede i indledningen er der kun bevaret en enkelt bygning af det som var engang, nemlig Amagerbankens.

Til gengæld er det så uden tvivl langt den interessanteste af de gamle ejendomme med en lang og særpræget bygningshistorie.

Kunne blot væggene tale – det er et ønske man ofte kan gribe sig selv i, når man har sit arbejde i det gamle hus. Hvor mange store og små beslutninger er her ikke blevet truffet i

den Holmbladske ejertid, mange med vidtrækkende konsekvenser for Amagers udvikling, ja for den sags skyld for hele Danmarks industrielle og kulturelle udvikling? Og hvor mange af tidens førende personligheder har ikke sat deres fødder her i det gæstfri Holmbladske hjem?

Desværre synes der ikke at være bevaret hverken forretnings- eller privatarkiver efter L. P. Holmblad eller de øvrige af familien som har haft tilknytning til ejendommen, så det er kun i glimt fra andre kilder, vi får lidt at vide om, hvad der skete her.

At kredsen omkring C. F. Tietgen har færdedes her er klart, ligeledes kredsen omkring Ferdinand Meldahl, og som en lille kurios ting kan det nævnes, at konsejlspræsident J. B. S. Estrup, umiddelbart efter at han i oktober 1885 havde været udsat for et revolverattentat, ganske uanfægtet tog ud til Holmblad for at spille whist!

At Amagerbanken, ligesom den i 1920 overtog Holmblads ejendom, også har overtaget Holmblads rolle, vil nok være lidt af en påstand. Og dog – i al klædelig beskedenhed har øens udvikling altid ligget banken stærkt på sinde, ja man kan vist uden overdrivelse sige, at øens historie i de sidste 75 år også er Amagerbankens historie, og at banken fra den gamle ejendom har ført de bedste Holmbladske traditioner videre.

Detalje af havestuens loft.

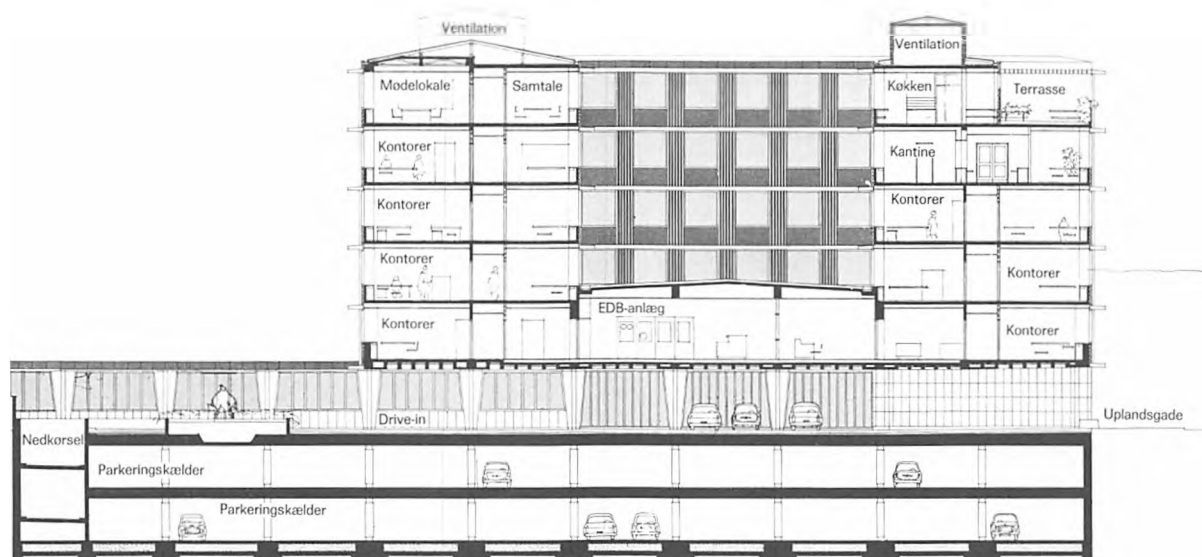

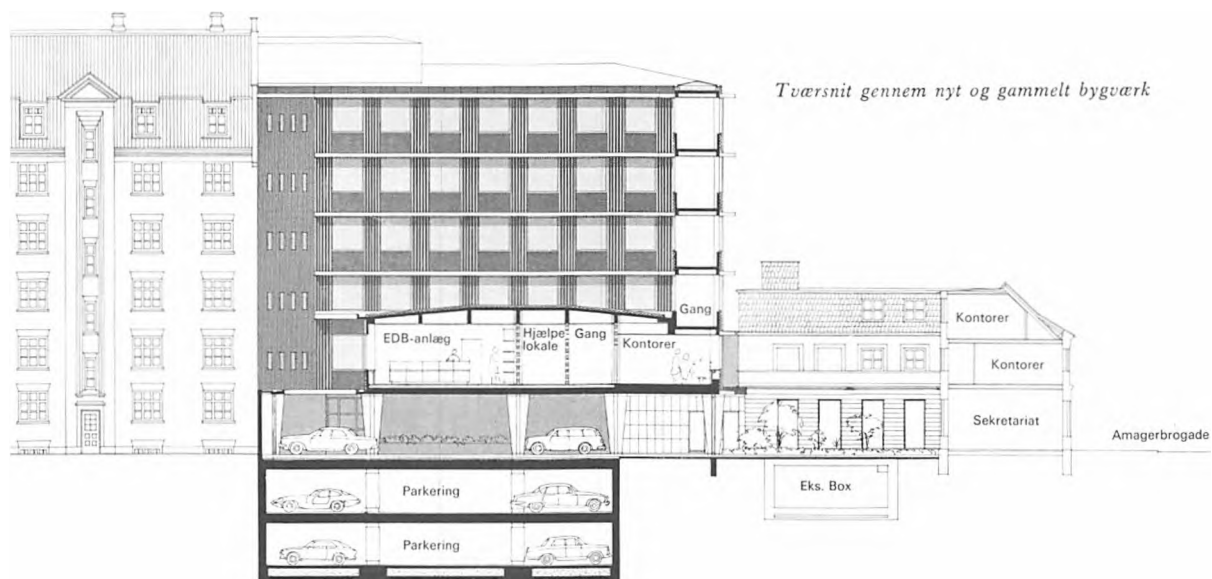
Tre glimt af Amagerbankens udvikling.

Hovedkontorets ekspeditionslokale i 1921, efter ombygning og udvidelse i 1937 og efter den seneste ombygning og udvidelse i 1972.

Langsnit igennem nybygningen

Tværsnit gennem nyt og gammelt bygværk

Endnu tre glimt af Amagerbankens udvikling

Øverst til venstre rejsegilde i 1936 på fløjen mod Amagerbrogade og Limgården.

Nederst og ovenfor bygningen som den præsenterer sig i dag efter de seneste om- og tilbygninger, afsluttet i 1972.

Litteraturfortegnelse over de vigtigste anvendte værker m.v.:

- Villads Christensen: København 1840-57, udg. 1912.
Chr. B. Dornonville de la Cour: Aktieselskabet Amagerbro 1907-1917, udg. 1917.
Dansk biografisk Leksikon.
Christian Elling: Rejse på Amager, udg. 1945.
Før og Nu, bd. 1 (1915) og bd. 8 (1922-23).
Th. Hauch-Fausbøll og H. R. Hiort-Lorenzen: Patriciske Slægter I, udg. 1891.
Industri-Tidende årg. 1866: De Holmbladske fabrikker i Kjøbenhavn og på Amager.
Ida Johnsen: Mellem to tidsaldre (Memoirer og breve XXIII).
Nicolai Jonge: Kiøbenhavns beskrivelse.
Ole Pedersen Kollerød: Min historie. . . 1840, udgivet af Else-Margrethe Ransy 1978.
Afsnittet side 44-45 er gengivet med tilladelse af Foreningen
Danmarks Folkeminder.
Krak: Danmarks ældste virksomheder, 1915.
Johannes Lehmann: Jacob Holm – en dansk storkøbmand, udg. 1944.
N. Malmgreen: Danmarks industrielle etableringer II, udg. 1889.
Chr. Nicolaisen: Amagers historie III, udg. 1907 f.
Nutiden årg. 1883-84: På Holmblads fabrikker (af Axel Sørensen).
C. Nyrop: Danske oliemøller og sæbesyderier, 1903.
C. Nyrop: Fredens Mølle, 1905.
O. J. Rawert: Danmarks industrielle forhold, 1850.
W. Schorn: Da voldene stod, 1905.
S. Sterm: Beskrivelse over Københavns amt, 1834.
Sundbyerne 1902-27 (særnummer af Amager Borgerven).
J. P. Trap: Danmark, udg. 1858 og 1879.
H. C. Tscherning: Efterretning om den Kongelige danske Veterinairskole, udg. 1851.
Desuden er benyttet diverse aviser, vejvisere, love og forordninger.

Utrykte kilder:

Rigsarkivet

- Rentekammeret 2422.664, 1790-96 Journalsager vedr. Amager Bom.
Rentekammeret 2215.240, 1680-1848 Diverse dokumenter vedr. vand-, vind- og hestemøller.
Kommercekoll. Danske og norske forestillinger og resolutioner.
Kommercekoll. Tabellariske indberetninger om fabrikernes tilstand 1801-1847, diverse år.
Statistisk Bureau: Fabriks- og industritabeller, 1848-54, 1855 og 1871-72.
Højesteret: Slutningsprotokol 1799.
Richter: Den danske toldetat.
Folketællingslister div. år.

Landsarkivet for Sjælland:

Landsover- samt hof- og stadsretten, tinglysningskontorets 3. afd.:
realregister for Amagerbro, møllerne m.v. 1800-1930.
skøde og panteprotokoller.

Gl. Københavns amt: Amager birks skøde- og panteprotokoller.

Gl. Københavns amt: Brandassurance, omvurderingsforretninger for Tårnby sogn
1793-96.

Hærens arkiv:

Ingeniørkorpset: Indkomne skrivelser fra civile autoriteter og personer, 1854-1915 pk.
220-230.

Ingeniørkorpset: Demoleringskommissionen 1819-40.

Københavns Stadsarkiv:

Vurderinger over sogne udenfor København: Amager-Frederiksberg

Indkvarteringslister div. år.

Målebrevsprotokol for Amagerbro m.v.

Erhvervsarkivet:

Industriforeningen: Bedømmelseslister for industriudstillingerne 1872 og 1888.

Oplysninger om kunstnere, hvis værker er anvendt til illustrationer.

Both, Ludvig Frederik

f. 1823 i København, d. 1887 i København.

Guide i generalstaben, afsked 1853. Topografisk forfatter, talrige bøger og artikler der mere udmærker sig ved kvantitet end kvalitet. Udførte på sine rejser rundt i landet en del akvareller, oftest temmelige naive.

Eckersberg, Christoffer Wilhelm

f. 1783 i Blåkrug, Varnæs sogn, d. 1853 i København.

Maler, uddannet på Kunstakademiet, 1818 professor ved samme.

Udførte historiske kompositioner, portrætter, landskaber, marinere, genrebilleder og prospekter.

Eegberg, Hans Heinrich

f. 1723 i Kalundborg, d. 1784 i Fredericia.

Udførte sammen med Johs. Rash i tiden 1745-50 et stort antal prospekter fra København og danske provinsbyer. Fra 1752 byskriver i Fredericia.

Gebauer, Christian David

f. 1777 i Neusaltz a.d.Oder, d. 1831 i Århus.

Døv, besøgte 1800-01 Kunstakademiet, blev derfra landskabs- og dyremaler. 1815 medlem af Akademiet. Hans kunst er stærkt betinget af hollandske forbilleder.

Haas, Johan Meno

f. 1752 i Hamborg, d. 1833 i Berlin.

Købberstikker, endvidere uddannet på Kunstakademiet i 1770'erne. 1782 til Paris og fra 1786 bosat i Berlin. Udførte portrætter, vignetter og historiske blade.

Holm, Heinrich Gustav Ferdinand

f. 1804 i Berlin, d. 1861 i København.

„Fattig-Holm“ - udførte i tiden o. 1830-60 et stort antal akvareller og tegninger, især fra København og nærmeste omegn, som med deres sirlige nøjagtighed er af stor betydning for vor viden om hovedstadens udseende på den tid. Han døde som fattiglem på Alm. Hospital.

Kiærskou, Frederik Christian Jacobsen

f. 1805 i København, d. 1891 i København.

Maler, besøgte Kunstakademiets tegneskole fra 1820 og uddannede sig samtidig til dekorationsmaler og senere landskabsmaler. Tit.professor 1859. Udførte et stort antal landskaber.

Larsen, Alfred Valdemar

f. 1860 i Stenderup ved Horsens, d. 1946 i Virum.

Maler og tegner, oprindelig uddannet som billedskærer, senere på Akademiet til 1884. Tegnede og malede gamle bygninger for Nationalmuseet og tegnede illustrationer til historiske værker.

Rach, Johannes

f. 1721 i København, d. 1783 i Batavia.

Maler, gift i Holland 1755. Gik i 1762 ind i den hollandske flåde og avancerede til major. Se i øvrigt H. H. Ecgberg.

Ridter, Janus Laurentius Jørgensen

f. 1854 i Åkirkeby, d. 1921 i København.

Oprindelig boghandler, fra 1887 helligede han sig alene tegne- og malekunsten og uddannede sig på Teknisk Skole og Kunstakademiet. Har især skildret det gamle København i akvareller, men var også en del benyttet som illustratør i blade og bøger.

Indholdsfortegnelse

	side
Det ukendte land.....	7
Amagerport-Amagervej	12
Demarkationslinien.....	14
„Limfabriken“s første år	17
Jacob Holmblad og hans slægt.....	22
Amagers konge.....	25
Arbejderforhold.....	30
Den Holmbladske ejendom:	
Hovedbygningen	31
Limfabriken	38
Stearinlysfabrik og oliemølle.....	39
Have og park.....	41
Amagerbankens nye bygning	42
„Lykkens Prøve“	44
Matr. nr. 3 og 8 Amagerbro	44
„Møllegaarden“	46
„Haabet“	47
„Ny Mølle“	49
Matr. nr. 19 A Amagerbro	50
„Store Mølle“	51
„Renovationshuset“	54
„Tylvten“	54
„Røde Mølle“	57
„Bon Esperance“	61
„Syven“	62
„Markmandshuset“	64
„Arbejdernes Forsamlingsbygning“	65
„Vennelyst“	66
„Bomhuset“	67
Renovationspladserne	69
Christianshavns Fælled:	
Veterinærskolen.....	72
Retterstedet	74
Vor Frelzers kirkegård.....	76
Slavekirkegården	77
Udenfor demarkationslinien:	
„Køhlert & Comp.“ limfabrik.....	78
„Vestre Olicmølle“	79
„Fredens Mølle“	80
„Jacob Holm & Sønner“s fabriker	82
Afslutning	84
Fortegnelse over de vigtigste kilder	90
Oplysninger om kunstnere til illustrationerne	91

FRA LIMFABRIK TIL BANKHUS

**er udgivet af Amagerbanken Aktieselskab
og udsendt til bankens aktionærer.**

**Tilrettelagt og trykt hos W. J. Christensen & Co., Kastrup
og sat med Monophoto Plantin.**

**Trykt på 130 g Thai-Cote
fra Aktieselskabet De forenede Papirfabrikker.**

Bogbinderarbejdet er udført hos Harry Fløistrups bogbinderi.

Et mindre oplag er udsendt gennem boghandelen.

